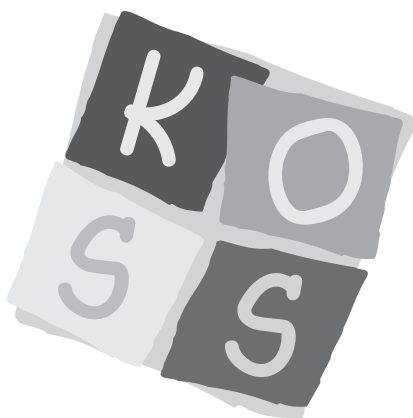

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE W GIMNAZJUM

KOSS

KSZTAŁCENIE OBYWATELSKIE
W SZKOLE SAMORZĄDOWEJ

PROGRAM NAUCZANIA

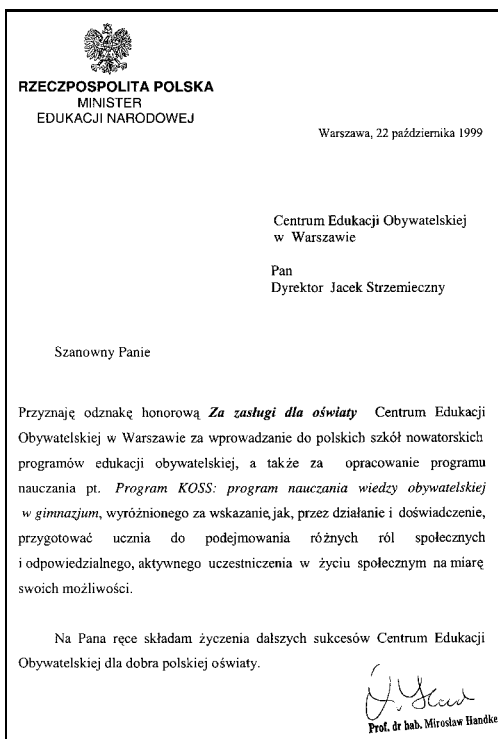
ALICJA PACEWICZ, TOMASZ MERTA,
SYLWIA ŻMIJEWSKA-KWIREŃ

CEO
CENTRUM EDUKACJI
OBYWATELSKIEJ

CIVITAS

WARSZAWA 2015

Program KOSS (Kształcenie Obywatelskie w Szkole Samorządowej) został wyróżniony przez Ministra Edukacji Narodowej – za jego opracowanie CEO otrzymało odznakę honorową „Za zasługi dla oświaty”.

Przy opracowaniu wykorzystano program KOSS z 1994 i 1999 roku, którego **współautorami byli**: Krystyna Brząkalik, Anna Klimowicz, Jacek Kowalski, Elżbieta Królikowska, Jacek Królikowski, Tomasz Maśny, Tomasz Merta, Alicja Pacewicz, Maciej Podbielkowski, Małgorzata Rutkowska-Paszta, Cezary Trutkowski, Jacek Strzemieczny, Elżbieta Suska, Jan Wróbel, Marta Zahorska

Projekt okładki: Agnieszka Czyżowska-Nyka

Redakcja: Dorota Nawalany

Korekta językowa: Katarzyna Sołtan-Młodożeńiec

Skład: Jan Jacek Swianiewicz

Druk: Orthdruk w Białymstoku

© Centrum Edukacji Obywatelskiej

ISBN 978-83-646024-3-6

Programowi KOSS towarzyszy podręcznik „KOSS podstawowy. Część 1” (nr dopuszczenia 277/1/2010/2015) oraz „KOSS podstawowy. Część 2” (w przygotowaniu).

Wydawnictwo Civitas, 11-042 Jonkowo, tel./faks (89) 512 92 13, e-mail: civitas@ceo.org.pl, www.civitas.com.pl oraz Centrum Edukacji Obywatelskiej, ul. Noakowskiego 10, 00-666 Warszawa, tel./faks (22) 875 85 40, e-mail: ceo@ceo.org.pl, www.ceo.org.pl

SPIIS TREŚCI

I. ZAŁOŻENIA OGÓLNE PROGRAMU	4
II. CELE PROGRAMU	8
III. TREŚCI NAUCZANIA I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW	13
IV. PROCEDURY OSIĄGANIA SZCZEGÓŁOWYCH CELÓW EDUKACYJNYCH	37
V. SPOSOBY OCENIANIA – ZASADY I NARZĘDZIA	57
VI. NARZĘDZIA OCENY – PRZYKŁADY	65
VII. OPINIE O PROGRAMIE I PODRĘCZNIKU KOSS	76

I. ZAŁOŻENIA OGÓLNE PROGRAMU

Program KOSS – Kształcenie Obywatelskie w Szkole Samorządowej – przeznaczony jest do nauczania wiedzy o społeczeństwie w gimnazjum. To zmodyfikowana – zgodnie z założeniami podstawy programowej – wersja programu nauczania edukacji obywatelskiej obecnego w polskich szkołach od 1995 roku. Uwzględnia wszystkie wymieniane w podstawie programowej cele kształcenia ogólnego (wymagania ogólne) i treści nauczania (wymagania szczegółowe).

Program KOSS może być realizowany w wymiarze dwóch godzin w ciągu trzech lat nauczania. Według założeń przyjętych przez jego autorów możliwe jest również realizowanie poszczególnych tematów w wymiarze 1 godziny tygodniowo w klasie I i II albo w klasie II i III, a w szczególnych przypadkach – w dwugodzinnych jednostkach lekcyjnych.

Programowi KOSS towarzyszą: podręcznik dla uczniów „KOSS podstawowy” (cz. 1 i 2), zestaw scenariuszy zajęć, z których każdy zawiera wykaz celów danej lekcji, szczegółowe propozycje sposobu przeprowadzenia zajęć i narzędzia oceny, które mogą być wykorzystywane przy ocenianiu uczniów realizujących program KOSS (patrz: rozdział V programu oraz książka „Jak oceniać uczniów? Wskazówki dla nauczycieli”), „Zeszyt ćwiczeń” dla uczniów oraz rozbudowany serwis internetowy KOSS online, umożliwiający pogłębienie wiedzy uzyskiwanej w oparciu o podręcznik oraz poszerzenie wiadomości i umiejętności w zakresie wykraczającym poza wymogi podstawy programowej. **Zróżnicowana forma prezentacji materiałów dydaktycznych ułatwia przyswajanie ważnych treści i umiejętności, a równocześnie zachęca uczniów do samodzielnej pracy z podręcznikiem oraz materiałami zawartymi w serwisie internetowym KOSS online.**

Integralnym elementem programu KOSS są wskazówki dotyczące prowadzenia edukacyjnych projektów uczniowskich na lekcjach wiedzy o społeczeństwie (patrz: rozdział IV programu oraz informacje zawarte w „Projektownikach” oraz miniporadniku „Projekt dla każdego” w podręczniku KOSS). Wprowadzenie projektu uczniowskiego do szkół gimnazjalnych, nałożyło bowiem na nauczycielki i nauczycieli nowe obowiązki (rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z 2009 r. Nr 4, poz. 17). Około 20 proc. treści nauczania wiedzy o społeczeństwie powinni przekazywać poprzez projekt uczniowski, przy czym każdy uczeń powinien uczestniczyć co najmniej w jednym projekcie w każdym roku nauczania przedmiotu. Dodatkowo uczniowie i uczennice klas gimnazjalnych mają obowiązek udziału w realizacji projektu, który został zdefiniowany jako zespołowe, planowe działanie uczniów, mające na celu rozwiązanie konkretnego problemu, z zastosowaniem różnorodnych metod (rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 sierpnia 2010 r., Dz. U. z 2010 r. Nr 156, poz. 1046). Szczegółowe warunki realizacji

projektu edukacyjnego określa rozporządzenie z dnia 10 czerwca 2015 r. (Dz. U. z 2015 r., poz. 843). Program KOSS ułatwia wypełnienie tego obowiązku, szczególnie bowiem sprzyja pracy metodą projektu edukacyjnego (patrz: s. 49).

Program KOSS może także stanowić ważny element programu wychowawczego szkoły. Kolejne działy programu zawierają istotne wartości wychowawcze i mogą doskonale służyć integracji zespołu klasowego, społeczności szkolnej, a także budowaniu więzi ze wspólnotą lokalną, narodową i europejską.

Nazwa programu Kształcenie Obywatelskie w Szkole Samorządowej podkreśla **związek szkoły z samorządem lokalnym**. Znajduje to odbicie w tematyce zajęć, skłaniającej uczniów do zainteresowania się życiem społeczności lokalnej i rzeczywistego uczestnictwa w nim. W każdej jednostce tematycznej kilkakrotnie odwołujemy się do bezpośrednich doświadczeń młodych ludzi i zachęcamy do działania obywatelskiego – czyni to edukację bardziej autentyczną i skuteczną. Lista tematów zajęć wraz z ich krótkimi streszczeniami stanowi integralny element programu i została przedstawiona w dalszej części publikacji.

Istotną cechą programu KOSS jest także **przekładanie treści bardziej abstrakcyjnych na zadania i dylematy bliższe codziennemu życiu uczniów**. Uczniowie mają możliwość odnoszenia zdobywanych na lekcjach wiadomości na temat demokracji, samorządu czy państwa prawa do wydarzeń i zjawisk ze swojego najbliższego otoczenia społecznego – życia szkoły i swojej społeczności lokalnej.

KOSS jest programem sprawdzonym w szkołach – wieloletnia praktyka szkolna, stała współpraca z nauczycielami-liderami uczącymi według programu KOSS oraz regularne aktualizowanie oraz dostosowywanie programu i podręcznika do zmieniających się warunków politycznych i prawnych (np. zmiany ustroju administracyjnego Polski, wejście do Unii Europejskiej) oraz nauczania (nowoczesne metody dydaktyczne) gwarantują jego jakość.

Do reformy strukturalnej szkolnictwa KOSS był nauczany jako rozszerzony program wiedzy o społeczeństwie w klasach VII i VIII szkoły podstawowej. Od 1999 roku wiedza o społeczeństwie była nauczana na poziomie gimnazjalnym, a z programu KOSS zaczęło korzystać znacznie więcej szkół. Co roku ponad 1/4 gimnazjów w Polsce decyduje się na wprowadzenie KOSS do programu nauczania z uwagi na jego duże walory merytoryczne i dydaktyczne.

KOSS zyskał wiele pozytywnych opinii – chwalono go przede wszystkim za tematykę, a zwłaszcza za szczegółowe i umiejętne nauczanie o samorządzie terytorialnym oraz za zaproponowane w programie metody nauczania. Opinie samorządów, dyrektorów szkół, nauczycieli, rodziców i – co równie ważne – uczniów zostały poparte wynikami badań prowadzonych przez Uniwersytet Warszawski i Instytut Badań Edukacyjnych.

Program KOSS może być realizowany w wymiarze dwóch godzin w ciągu trzech lat nauczania. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 marca 2009 roku w sprawie ramowych planów nauczania na realizację zajęć WOS-u w trzyletnim okresie nauczania w gimnazjum przeznaczają się **co najmniej 65 godzin**, co

oznacza, że może ich być więcej, do czego autorzy programu bardzo zachęcają. Z punktu widzenia założeń programu możliwe jest realizowanie poszczególnych tematów przez **jedną godzinę tygodniowo w klasie I i II lub II i III** albo – w szczególnych przypadkach – w **dwugodzinnych jednostkach lekcyjnych**.

Towarzyszący programowi podręcznik „KOSS podstawowy” zawiera treści zgodne z zapisami nowej podstawy, zachęca uczniów do samodzielnego myślenia i szukania rozwiązań wielu problemów społecznych, angażuje ich do aktywnego działania na rzecz innych i dobra wspólnego – szkoły, społeczności lokalnej, Polski, Europy i świata. Kształtuje postawy obywatelskie, m.in. postawę otwartości, odpowiedzialności, zaangażowania w debaty i dyskusje, w tym też na tematy kontrowersyjne, przedsiębiorczości, uczciwości, szacunku dla innych, a także sprzyja rozwojowi indywidualnemu.

Podręcznik łączy akademicką precyzję z ponad 20-letnim doświadczeniem Centrum Edukacji Obywatelskiej w rozwijaniu kompetencji obywatelskich młodych ludzi. Składa się z dwóch części. Zawiera materiały przydatne do pracy na lekcji oraz ułatwiające uczniom przygotowanie się do zajęć w szkole oraz utrwalanie, poszerzanie i pogłębianie zdobytych wiadomości. Podręcznik jest napisany żywym językiem, ma przejrzysty układ graficzny, zawiera interesujące teksty źródłowe, pytania pomagające w ich analizie oraz ciekawostki i dowcipy rysunkowe urozmaicające naukę. Praktyczne wskazówki, jak podjąć obywatelskie działania oraz prowadzić projekty uczniowskie są pomocne w realizacji programu. Wzbogacony o „Słowniczek”, „Kalendarium: świat i Polska 1945–2015”, a także „Miniporadnik młodego obywatela” i „Projekt dla każdego”. Podręcznik jest od lat wysoko ceniony przez nauczycielki i nauczycieli, a program KOSS został wyróżniony przez MEN.

Jak wiadomo, zadania sprawdzające kompetencje uczniów z zakresu wiedzy o społeczeństwie znalazły się na egzaminie w trzeciej klasie gimnazjum. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z 20 sierpnia 2010 r. w części humanistycznej sprawdzianu oprócz zadań z historii każdy uczeń otrzymuje do rozwiązania też zadania z WOS-u (ok. 5 na ogółem 25). Podręcznik, zeszyt ćwiczeń oraz serwis internetowy KOSS online zawierają duży wybór zadań, które pozwalają sprawdzić wiadomości i umiejętności uczniów oraz przygotować ich do tego egzaminu. Wiele z nich można wykonać samodzielnie w domu, w krótkim czasie i bez dodatkowych pomocy czy źródeł, np. pytania testowe; zadania polegające na formułowaniu krótkich wyjaśnień wybranych zjawisk; odczytywanie danych z tabel, wykresów, zdjęć, ulotek i innych źródeł; zadania na uzupełnianie tekstu lub schematu; dopasowanie czy wyszukiwanie wskazanych elementów w wybranym tekście (np. informacji, komentarzy, argumentów na rzecz wskazanej tezy). Celowo jednak w naszej publikacji nie ograniczyliśmy się do takich sposobów sprawdzania i oceniania – w edukacji obywatelskiej jest wiele rzeczy naprawdę ważnych, których nie da się sprawdzić na egzaminie. Dlatego też wiele uwagi poświęciliśmy ocenie kształtującej, która powinna uzupełniać ocenę sumującą, wyrażoną stopniem. Podsumowuje one pełniej dotychczasową pracę ucznia, a przede wszystkim pomaga mu się lepiej uczyć i zrozumieć, co zrobił dobrze, a co powinien poprawić, w jaki sposób powinien to zrobić i jak dalej ma to się rozwijać (patrz: rozdział V).

KOSS przeznaczony jest zarówno dla uczniów zdolnych i ambitnych, jak też mających trudności w uczeniu się. Z relacji wielu nauczycieli wynika, że realizacja

programu dobrze udaje się nawet w klasach stwarzających problemy wychowawcze. Wynika to z zastosowania metod nauczania wymagających od uczniów samodzielności, aktywności i posługiwania się – poza nowym materiałem – także wiedzą z życia codziennego i własnych doświadczeń. Takie metody okazują się atrakcyjne zarówno dla uczniów bardzo zdolnych, jak i słabszych.

Oddziaływanie edukacyjne KOSS-a może być wzmocnione, gdy program zostanie skorelowany z nauczaniem innych przedmiotów humanistycznych oraz profilem wychowawczym szkoły. Tematyka poruszana w ramach KOSS-a w sposób naturalny pojawia się na lekcjach języka polskiego i historii, pożądana jest więc współpraca nauczycieli tych przedmiotów oraz wspólne planowanie sekwencji zajęć przekraczających granice poszczególnych przedmiotów. Nauczyciel realizujący program KOSS powinien współpracować także z wychowawcą klasy oraz opiekunem samorządu uczniowskiego – ułatwi mu to dostosowanie zajęć do realiów życia klasy i szkoły. Bardzo ważne będzie także zaangażowanie się razem z uczniami w działania Centrum Edukacji Obywatelskiej w ramach jednego z programu edukacji obywatelskiej: „KOSS”, „Młody Obywatel” lub innych programów edukacyjnych z zakresu edukacji ekonomicznej, medialnej, globalnej lub programów młodzieżowych (np. „Młodzi Przedsiębiorczy”, „Włącz się. Młodzi i media”, „Nienawiść. Jestem przeciw”, „Edukacja globalna”, „Samorząd Uczniowski”). Więcej informacji znajduje się na s. 80 lub w portalu internetowym CEO pod adresem www.ceo.org.pl.

W wychowaniu obywatelskim zasadnicze znaczenie ma sposób, w jaki nauczyciel kontaktuje się z uczniami, jak przedstawia i sam realizuje wzorce myślenia i postępowania. Można całymi godzinami mówić o tolerancji dla odmienności, prawach mniejszości czy procedurach demokratycznych, ale jeżeli nie będzie temu towarzyszyła otwarta wymiana poglądów, w której uczniowie będą mogli wyrazić swoje zdanie, efekt edukacyjny zostanie osłabiony lub wręcz unicestwiony.

Także szkoła jako instytucja oddziałuje na myślenie uczniów o demokracji. Łatwiej kształcić postawy obywatelskie w szkole, w której uczniowie rzeczywiście doświadczają na co dzień dobrodziejstw rządów prawa, biorą udział w demokratycznych wyborach do władz samorządu uczniowskiego, mają realny wpływ na życie szkoły i potrafią korzystać z procedur chroniących prawa ucznia.

II. CELE PROGRAMU

Program KOSS, zgodnie z założeniami nowej podstawy programowej kształcenia ogólnego dla gimnazjów, ma wyposażyć uczniów nie tylko w podstawowe wiadomości dotyczące funkcjonowania życia społecznego, politycznego i gospodarczego. Pomaga im również zdobywać i doskonalić te umiejętności oraz postawy obywatelskie, które warunkują sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie.

Cele kształcenia – wymagania ogólne (według nowej podstawy programowej)

Program KOSS realizuje następujące wymagania ogólne związane z przedmiotem wiedza o społeczeństwie na III etapie edukacyjnym:

- I. Wykorzystanie i tworzenie informacji.
Uczeń znajduje i wykorzystuje informacje na temat życia publicznego; wyraża własne zdanie w wybranych sprawach publicznych i uzasadnia je; jest otwarty na odmienne poglądy.
- II. Rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów.
Uczeń rozpoznaje problemy najbliższego otoczenia i szuka sposobów ich rozwiązania.
- III. Współdziałanie w sprawach publicznych.
Uczeń współpracuje z innymi – planuje, dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich.
- IV. Znajomość zasad i procedur demokracji.
Uczeń rozumie demokratyczne zasady, a także procedury i stosuje je w życiu szkoły oraz innych społeczności; rozpoznaje przypadki łamania norm demokratycznych i ocenia ich konsekwencje; wyjaśnia znaczenie indywidualnej i zbiorowej aktywności obywateli.
- V. Znajomość podstaw ustroju Rzeczypospolitej Polskiej.
Uczeń opisuje sposób działania władz publicznych i innych instytucji; wykorzystuje swoją wiedzę o zasadach demokracji i ustroju Polski do rozumienia i oceny wydarzeń życia publicznego.
- VI. Rozumienie zasad gospodarki rynkowej.
Uczeń rozumie procesy gospodarcze oraz zasady racjonalnego gospodarowania w życiu codziennym; analizuje możliwości dalszej nauki i kariery zawodowej.

Cele edukacyjne i wychowawcze – wymagania szczegółowe

Celem kształcenia ogólnego na III etapie edukacyjnym jest:

- 1) przyswojenie przez uczniów określonego zasobu wiadomości na temat faktów, zasad, teorii i praktyk;
- 2) zdobycie przez uczniów umiejętności wykorzystania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania problemów;

- 3) kształtowanie u uczniów postaw warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie.

Program KOSS odnosi się do wszystkich tych trzech obszarów – wiedzy, umiejętności i postaw. Dostarcza uczniom użytecznej wiedzy o życiu społecznym, politycznym i gospodarczym społeczności lokalnej, Polski, Europy i świata. Umożliwia realizację wymagań szczegółowych określonych w podstawie – sposób powiązania treści programu z tymi wymaganiami zawiera rozdział III *Treści nauczania i oczekiwane osiągnięcia uczniów* wraz z zestawieniem ukazującym, na jakich lekcjach KOSS mogą być realizowane poszczególne wymagania.

W szczególności uczniowie winni poznać następujące zagadnienia:

- podstawowe umiejętności życia w grupie;
- życie społeczne;
- współczesne społeczeństwo polskie;
- udział obywateli w życiu publicznym;
- środki masowego przekazu;
- wybory demokratyczne – zasady oraz znaczenie wyborów;
- naród i mniejszości narodowe;
- współczesny patriotyzm;
- państwo i władza demokratyczna;
- RP jako demokracja konstytucyjna;
- system wyborczy i partyjny;
- władza ustawodawcza w Polsce;
- władza wykonawcza w Polsce;
- władza sądownicza w Polsce;
- samorządy i ich znaczenie;
- gmina jako wspólnota mieszkańców;
- samorząd powiatowy i wojewódzki;
- relacje Polski z innymi państwami (polityka międzynarodowa, NATO, ONZ, UE);
- integracja europejska;
- Polska w Unii Europejskiej;
- współpraca i konflikty międzynarodowe;
- problemy współczesnego świata (globalizacja, terroryzm, pomoc humanitarna, uchodźcy i imigranci);
- praca i przedsiębiorczość;
- gospodarka rynkowa;
- gospodarstwo domowe;
- pieniądz i banki;
- gospodarka w skali państwa;
- przedsiębiorstwo i działalność gospodarcza;

- wybór szkoły i zawodu;
- etyka w życiu gospodarczym.

Aby zdobywanie wiedzy uczynić bardziej autentycznym i skutecznym, w programie KOSS do poszczególnych modułów tematycznych włączono tematy bliskie codziennemu doświadczeniu uczniów. Doświadczenia te mogą wynikać zarówno z bezpośredniego uczestnictwa w życiu społecznym, jak i z obserwacji wydarzeń oraz procesów zachodzących na scenie życia publicznego, z którymi młodzi ludzie stykają się za pośrednictwem mediów (w tym internetu) i kontaktów z dorosłymi obywatelami. Uczniowie mają możliwość odnoszenia zdobywanych informacji na temat demokracji, samorządu, państwa, integracji europejskiej czy gospodarki do wydarzeń ze swojego najbliższego otoczenia społecznego (szkoły i społeczności lokalnej) tak w teorii, jak i w praktyce (działania projektowe).

Ważnym celem kształcenia ogólnego w gimnazjum jest umożliwienie uczniom zdobywania i doskonalenia umiejętności wykorzystywania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania rzeczywistych problemów (w trakcie edukacji szkolnej i w przyszłości). Program KOSS kładzie nacisk na rozwijanie następujących umiejętności:

- umiejętność rozumienia, wykorzystywania i krytycznego przetwarzania tekstów, prowadzącego do osiągania własnych celów, rozwoju osobowego oraz aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym (np. krytyczny odbiór przekazów medialnych i reklam, analiza i interpretacja badań opinii publicznej);
- umiejętność wykorzystywania narzędzi analizy i wnioskowania (w tym matematyki) w życiu codziennym oraz formułowania sądów opartych na rozumowaniu matematycznym (np. analiza danych statystycznych, czytanie wyników badań sondażowych);
- umiejętność wykorzystania wiedzy o charakterze naukowym do identyfikowania i rozwiązywania w sposób twórczy problemów, a także formułowania wniosków opartych na obserwacjach empirycznych dotyczących społeczeństwa (np. odgrywanie ról społecznych w grupie, rozpoznawanie własnych praw i obowiązków);
- umiejętność komunikowania się w języku ojczystym oraz skutecznego porozumiewania się w różnych sytuacjach, prezentowania własnego punktu widzenia i uwzględniania poglądów innych ludzi (np. wystąpienia publiczne, dyskusja, prezentacja na forum);
- umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi (np. wyszukiwanie informacji z różnych źródeł, przygotowywanie prezentacji multimedialnych);
- umiejętność wyszukiwania, selekcjonowania i krytycznej analizy informacji z różnych źródeł;
- umiejętność planowania, organizowania i oceniania własnej nauki oraz przyjmowania za nią odpowiedzialności teraz i w przyszłości;
- umiejętność efektywnego współdziałania w zespole (zwłaszcza poprzez realizację projektów zespołowych);

- umiejętność budowania więzi międzyludzkich i poczucia wspólnoty ze społecznością lokalną, ojczyzną, Europą i społecznością globalną;
- umiejętność podejmowania indywidualnych i grupowych decyzji (z uwzględnieniem demokratycznych zasad i procedur);
- umiejętność skutecznego działania na podstawie obowiązujących norm (np. rozwiązywanie konfliktów, podejmowanie decyzji w sprawie grupy, negocjacje).

Kształtowaniu tych umiejętności w sposób szczególny mogą pomóc: zróżnicowana forma prezentacji materiałów dydaktycznych (ćwiczenia w podręczniku, ćwiczenia uzupełniające na stronie internetowej, praktyczne poradniki na końcu podręcznika, folio-gramy, zeszyty ćwiczeń, scenariusze zajęć, testy i krzyżówki oraz interaktywny serwis KOSS online) oraz prowadzenie tematycznych projektów edukacyjnych.

W procesie kształcenia ogólnego szkoła powinna również kształtować u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, w tym postawy obywatelskie i patriotyczne. Program KOSS ma umożliwić uczniom rozwijanie postaw wymienionych w ogólnej części podstawy programowej:

- uczciwości w życiu osobistym i publicznym;
- wiarygodności;
- odpowiedzialności za siebie i innych (uczeń podejmuje odpowiedzialne działania w swojej społeczności);
- wrażliwości społecznej (uczeń dostrzega przejawy niesprawiedliwości i reaguje na nie);
- wytrwałości w poszukiwaniu, odkrywaniu i dążeniu do osiągnięcia celów życiowych;
- poczucia własnej wartości;
- szacunku do innych ludzi;
- ciekawości poznawczej;
- kreatywności w rozwiązywaniu problemów;
- przedsiębiorczości;
- gotowości do uczestnictwa w kulturze, a także do podejmowania działań na rzecz zachowania tego dziedzictwa;
- gotowości do podejmowania inicjatyw i współdziałania na rzecz rozwoju własnego regionu, kraju i Polski;
- poszanowania tradycji i kultury własnego narodu (uczeń rozumie, na czym polega otwarty patriotyzm obywatelski);
- poczucia więzi (uczeń odczuwa więź ze wspólnotą lokalną, narodową, europejską i globalną);
- otwartości i dialogu w kontaktach z przedstawicielami innych kultur, narodów, religii;
- tolerancji wobec odmiennych poglądów i postaw oraz braku akceptacji dla rasizmu i innych przejawów dyskryminacji (uczeń szanuje prawo innych do odmiennego zdania, sposobu zachowania, obyczajów i przekonań, jeśli nie stanowią one zagrożenia dla innych ludzi; przeciwstawia się przejawom dyskryminacji);
- kultury osobistej.

W szczególności program KOSS odwołuje się do postaw (obywatelskich i społecznych) określonych w „Zalecanych warunkach i sposobie realizacji” podstawy programowej:

- 1) zaangażowania w działania obywatelskie – uczeń angażuje się w działania społeczne i obywatelskie;
- 2) wrażliwości społecznej – uczeń dostrzega przejawy niesprawiedliwości i reaguje na nie;
- 3) odpowiedzialności – uczeń podejmuje odpowiedzialne działania w swojej społeczności, konstruktywnie zachowuje się w sytuacjach konfliktowych;
- 4) poczucia więzi – uczeń odczuwa więź ze wspólnotą lokalną, narodową, europejską i globalną; rozumie, na czym polega otwarty patriotyzm obywatelski;
- 5) tolerancji – uczeń szanuje prawo innych do odmiennego zdania, sposobu zachowania, obyczajów i przekonań, jeżeli nie stanowią one zagrożenia dla innych ludzi; przeciwstawia się przejawom dyskryminacji.

Proponowane w programie KOSS projekty (zamieszczone na końcu każdego rozdziału w „Projektownikach”) mają ułatwić osiągnięcie i utrwalenie takich postaw. Wartość samoorganizacji i współpracy na rzecz dobra publicznego, reguły demokratycznych wyborów, zasady otwartości debaty publicznej i tolerancji dla odmiennych punktów widzenia najłatwiej jest bowiem rozpoznać, zrozumieć i przyjąć za własne w doświadczeniu i działaniu. Jest to zgodne z zawartym w nowej podstawie zaleceniem, by na III etapie edukacyjnym ok. 20 proc. treści i umiejętności przekazywać poprzez projekty edukacyjne*.

Aby umożliwić realizację wymienionych celów edukacyjnych i wychowawczych, program KOSS został opracowany tak, aby uczniowie:

- mieli dostęp do różnych źródeł informacji i różnych punktów widzenia;
- wykorzystywali zdobywane wiadomości i umiejętności obywatelskie w życiu codziennym;
- uczyli się planować i realizować uczniowskie projekty edukacyjne;
- brali udział w dyskusjach i debatach na forum klasy, szkoły i w innych sytuacjach społecznych;
- pracowali nad rozwiązywaniem wybranych problemów swego otoczenia i szerszych społeczności;
- mieli realny wpływ na wybrane obszary życia szkoły, m.in. w ramach samorządu uczniowskiego;
- brali udział w życiu społeczności lokalnej;
- nawiązywali kontakty i współpracowali z organizacjami społecznymi i instytucjami publicznymi;
- uczestniczyli w obywatelskich kampaniach i działaniach oraz korzystali z różnych form komunikowania się w sprawach publicznych;
- budowali swoje poczucie wartości i sprawstwa w życiu społecznym oraz zaufanie do innych.

* Załącznik nr 4 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r.

III. TREŚCI NAUCZANIA I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Poniżej przedstawiamy tematy wszystkich zajęć określonych programem KOSS wraz z krótkimi streszczeniami ich zawartości. Uzupełniają je standardy osiągnięć uczniów w zakresie wiedzy i umiejętności jej zastosowania, wymieniane po każdym rozdziale tematycznym. Kolejność rozdziałów nie jest identyczna z kolejnością 31 modułów tematycznych w podstawie programowej kształcenia ogólnego – w kilku przypadkach autorzy programu dokonali pewnych przesunięć, by zachować ciągłość wykładu i spójność koncepcji. Aby ułatwić nauczycielom realizację programu, na końcu rozdziału zamieszczamy zestawienie pokazujące, na których lekcjach KOSS mogą być realizowane poszczególne wymagania podstawy programowej.

CZĘŚĆ 1

ROZDZIAŁ I. PODSTAWOWE UMIEJĘTNOŚCI OBYWATELSKIE

1. Jak zdobywać informacje i jak z nich korzystać?

Rzetelna i obiektywna informacja jest potrzebna wszystkim obywatelom. Przydatna przy realizacji każdej inicjatywy obywatelskiej pomaga w podjęciu trafnej decyzji czy rozwiązywaniu konfliktów; istotna jest też przy ustalaniu i egzekwowaniu praw. Uczniowie podczas tych zajęć uczą się nie tylko korzystać z różnych źródeł informacji, krytycznie je analizować oraz oceniać ich wiarygodność i przydatność z punktu widzenia własnych potrzeb, ale też ćwiczą umiejętność odróżniania elementów informacyjnych od perswazyjnych, co pozwala im nie ulegać manipulacji oraz propagandowym i reklamowym przekazom nadawanym za pośrednictwem mass mediów.

2. O porozumiewaniu się i nieporozumieniach

Skuteczne porozumiewanie się to podstawa stosunków międzyludzkich. Wymaga z jednej strony umiejętności przekazywania własnych poglądów czy uczuć, z drugiej – właściwego odbierania i interpretowania komunikatów wysyłanych przez innych. Uczniowie podczas zajęć analizują przeszkody utrudniające skuteczne porozumiewanie się, doskonalić takie umiejętności, jak: nawiązywanie kontaktu, uważne słuchanie, zadawanie pytań, rozumienie i interpretowanie przekazów. Jednocześnie uczą się argumentować, uzasadniać i wyrażać własne stanowisko, poznają również zasady dobrej dyskusji.

3. Bez współpracy ani rusz!

Życie społeczne toczy się w grupach mniejszych, takich jak drużyna harcerska czy klasa, oraz większych, jak stowarzyszenie czy partia polityczna. Grupy różnią się między sobą sposobem ich powstawania (grupy naturalne i dobrowolne), stopniem sformalizowania (grupy formalne i nieformalne), celami czy sposobami działania. Uczniowie poznają cechy różnych grup, analizują typowe role grupowe („szefa”, „buntownika”, „eksperta”, „błazna” itp.) oraz zastanawiają się, co utrudnia, a co ułatwia współpracę w grupie. Dowiadują się też, że dobra współpraca nie zawsze oznacza aprobatę wszystkiego, co się dzieje w grupie – ćwiczą m.in. sposoby odmawiania, wysuwania innych propozycji.

4. Trudne decyzje

Każdego dnia podejmujemy mniej lub bardziej istotne decyzje. Część z nich dotyczy naszego życia, wiele jednak – działania grup, do których należymy. Uczniowie podczas zajęć uczą się rozpoznawać sytuacje wymagające podjęcia decyzji, precyzować cele, które chcą osiągnąć, określać wartości, którym powinna odpowiadać decyzja, oraz poszukiwać różnych sposobów rozwiązania problemu, oceniać ich pozytywne i negatywne skutki, podejmować optymalne decyzje w trudnych sytuacjach. Poznają metodę drzewa decyzyjnego, którą można stosować także przy rozwiązywaniu problemów ze sfery życia publicznego. Dowiadują się też, jak można podejmować decyzje w sprawach grupy (konsensus, głosowanie i decyzja lidera).

5. Negocjacje zamiast kłótni

Sytuacja, w której realizacja interesów kilku (dwu lub więcej) stron jest trudna albo niemożliwa, prowadzi do konfliktu. W zbiorowości (grupie nieformalnej, społeczności lokalnej czy w państwie), która chce rządzić się zasadami demokracji, różne grupy mają prawo do prezentowania i promocji własnych interesów, co powoduje, że konflikt staje się nieuniknionym i naturalnym elementem życia publicznego. Uczniowie poznają różne strategie zachowań w sytuacjach konfliktowych i ćwiczą umiejętności niezbędne do rozwiązywania sporów za pomocą negocjacji, a nie przez dominację bądź uleganie.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- określić, z jakich źródeł informacji w konkretnych sytuacjach należy korzystać;
- wskazać opinie i fakty w wypowiedziach dotyczących życia publicznego;
- wysłuchać opinii rozmówcy i streścić jej najważniejsze wątki;
- sformułować własną opinię w wybranej sprawie i poprzeć ją argumentami;
- wziąć konstruktywny udział w dyskusji i zebraniu (klasowym, szkolnym);
- przedstawić zasady wspólnego działania i zastosować je w realizacji projektu uczniowskiego;
- omówić zasady współpracy w grupie (zilustrować to przykładami);
- wskazać na przykładach z życia, literatury i filmu, jakie mogą być grupy i role grupowe;
- zdystansować się od grupy lub przeciwstawić się jej w sytuacji, w której nie chce zaakceptować konkretnych zachowań czy decyzji;

- wskazać sytuacje związane z życiem publicznym wymagające podjęcia decyzji; określić różne warianty rozwiązania oraz ocenić ich wady i zalety;
- opisać i zastosować podstawowe sposoby podejmowania decyzji w sprawach dotyczących grupy (na lekcji lub w realnej sytuacji);
- rozpoznać stanowiska stron konfliktu i wskazać możliwe sposoby jego rozwiązania;
- zastosować wybrany sposób rozwiązania konfliktu (na lekcji lub w realnej sytuacji).

ROZDZIAŁ II. CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE

1. Człowiek – istota społeczna

Do najgłębszych i najważniejszych potrzeb człowieka należy budowanie więzi z innymi, poczynając od związków z najbliższymi, rodziną, przyjaciółmi, aż po uczestnictwo w największych wspólnotach i organizacjach. Społeczna natura człowieka sprawia, że często jest on gotów zrezygnować z realizacji swych potrzeb w imię dobra grupy, do której należy (społeczności lokalnej, narodu i państwa). Na zajęciach uczniowie zapoznają się z podstawowymi kategoriami socjologicznymi, takimi jak: jednostka, zbiorowość, wspólnota, grupa, więź społeczna, rola społeczna, społeczeństwo. Przyglądają się też rodzinie jako najważniejszej grupie społecznej – poznają jej funkcje, historię oraz współczesny model.

2. Reguły gry społecznej

Życie społeczne, niezależnie od tego, jak dużo swobody pozostawia obywatelom, rządzi się pewnymi regułami i normami zakorzenionymi w tradycji i zwyczaju albo wynikającymi z zasad moralnych czy prawa. Komu są potrzebne takie normy (m.in. wzajemność, zaufanie i odpowiedzialność), w jaki sposób regulują one zachowania jednostek i grup, czy i jak można je zmieniać – oto główne pytania, na które uczniowie poszukają odpowiedzi przy okazji samodzielnego konstruowania kodeksu postępowania na lekcjach wiedzy o społeczeństwie. Podczas zajęć uczniowie dowiadują się także, dlaczego zaufanie jest tak ważne w życiu społecznym, komu ufają współcześni Polacy i dlaczego w państwach, w których poziom zaufania jest niski, życie okazuje się trudniejsze. Zastanawiają się również nad znaczeniem odpowiedzialności jako normy współżycia między ludźmi oraz poznają obowiązki wynikające z ról społecznych, w jakich występujemy na co dzień. Poznają też rodzaje tolerancji, jej znaczenie i granice, ćwiczą umiejętność reagowania w sytuacjach, kiedy np. jedna osoba ośmiesza lub obraża drugą.

3. Szkoła jako wspólnota

Szkoła jest częścią społeczności lokalnej i powinna korzystać z jej zasobów – ludzi, miejsc, instytucji – a równocześnie włączać się w życie swojej wspólnoty. Uczniowie dowiadują się, jakie uprawnienia dotyczące prowadzenia placówek oświatowych mają władze samorządowe i w jaki sposób są one realizowane w ich szkole. Zastanawiają się, kto jeszcze może być zainteresowany działaniem szkoły, i poznają trzech najważniejszych członków społeczności szkolnej (uczniowie, rodzice i nauczyciele). Uczniowie dowiadują się także, kto za co odpowiada w szkole. Podczas zajęć analizują zakres i formy działania samorządu oraz jego miejsce wśród innych organów funkcjonujących w szkole. Szukają

pomysłów na jego efektywne działanie. Lekcja uświadamia też – na podstawie dokumentów prawa międzynarodowego, polskiego prawa oświatowego oraz innych źródeł, w tym statutów i regulaminów szkolnych – jakie prawa i wolności przysługują uczniom.

4. Jak żyją Polacy?

Podczas zajęć uczniowie poznają strukturę społeczną polskiego społeczeństwa, dowiadują się, co to jest klasa, warstwa, rozwarstwienie społeczne. Na podstawie różnych źródeł informacji diagnozują i opisują najważniejsze problemy Polaków. Przyglądają się też swojej społeczności lokalnej, a szczególnie młodym ludziom, by – w ramach projektu – rozpoznać i rozwiązywać wybrane problemy.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- wyjaśnić, jaką rolę odgrywają w ludzkim życiu więzi społeczne;
- podać przykłady zbiorowości, grup, społeczności i wspólnot;
- wyjaśnić – na przykładach – jak tworzą się podziały na „swoich” i „obcych”;
- podać możliwe sposoby przeciwstawiania się nietolerancji;
- rozpoznać role społeczne, w których występuje, oraz określić – na wybranych przykładach – związane z nimi oczekiwania;
- scharakteryzować na przykładach rodzinę i grupę rówieśniczą jako małe grupy;
- wymienić rodzaje i źródła norm oraz zilustrować je przykładami;
- rozpoznać sytuacje łamania norm i przewidzieć skutki takiego postępowania;
- wyjaśnić znaczenie wzajemności i zaufania w relacjach międzyludzkich;
- wyjaśnić, dlaczego życie społeczne nie mogłoby się toczyć bez poczucia odpowiedzialności i wywiązywania się z obowiązków przez poszczególnych obywateli;
- wskazać w życiu szkolnym decyzje, które mogą podejmować sami uczniowie, oraz te, które muszą być podejmowane przez dyrektora, radę pedagogiczną czy poszczególnych nauczycieli;
- scharakteryzować życie szkolnej społeczności oraz wyjaśnić, na czym polega przestrzeganie praw ucznia;
- przedstawić cele i kompetencje samorządu uczniowskiego i odnieść je do działania samorządu w jego szkole;
- wyjaśnić, w jaki sposób w jego szkole wybierane są władze samorządu, oraz ocenić, na ile wybory te są autentyczne i demokratyczne;
- scharakteryzować wybrane warstwy społeczne, grupy zawodowe i style życia;
- samodzielnie wyszukiwać i interpretować informacje dotyczące perspektyw życiowych młodych Polaków;
- rozpoznać i zaprezentować problemy dotyczące młodych ludzi w ich środowisku lokalnym i wskazać możliwe ich rozwiązania.

ROZDZIAŁ III. SAMORZĄD LOKALNY

1. Moja gmina i mój samorząd

Po reformie samorządowej z 1990 roku gmina, która w PRL-u była tylko jednostką podziału terytorialnego państwa, stała się, wyposażoną w osobowość prawną, wspólnotą ludzi zamieszkujących wyodrębniony obszar. We współczesnej Polsce działania władz samorządowych są wysoko oceniane przez obywateli, a równocześnie stanowią wypełnienie konstytucyjnych zasad pomocniczości i decentralizacji państwa. Na zajęciach uczniowie zapoznają się ze strukturą samorządu terytorialnego oraz uczą się o zadaniach władz gminnych, powiatowych i wojewódzkich. Przyglądają się również swojej gminie jako „małej ojczyźnie”, czyli przestrzeni składającej się z miejsc bliskich i dobrze znanych. Zajęcia mają zachęcić do pogłębiania więzi z miejscem, w którym żyją; uczniowie m.in. opracowują folder promujący swoją gminę.

2. Jakie są zadania samorządu gminnego?

To, jak wygląda nasze życie codzienne (np. dojazd do szkoły czy pracy, czystość ulic i środowiska, miejsca rozrywki i rekreacji), w dużej mierze zależy od tego, jak funkcjonuje samorząd w gminie. Podczas zajęć uczniowie dowiadują się, jak działa gmina – co stanowi jej majątek, za co jest odpowiedzialny samorząd gminy, jakie zadania realizuje. Poznają zadania własne i zlecone samorządu oraz przygotowują się do przeprowadzenia wśród mieszkańców swojej miejscowości badania ankietowego, pomagającego ocenić sposób realizowania tych zadań przez władze gminy. Na przykładzie poznają również typową strukturę dochodów i wydatków polskiej gminy oraz jak rada gminy podejmuje decyzję w sprawie budżetu. Lekcja ponadto zachęca do przyjrzenia się polityce budżetowej własnej gminy pod kątem pozyskiwania funduszy unijnych – uczniowie sprawdzają, jakie projekty czy działania w ich okolicy są finansowane przez Unię Europejską.

3. Z wizytą w urzędzie gminy

Edukacja obywatelska nie może sprowadzać się jedynie do przekazywania informacji na temat państwa czy samorządu. Musi obejmować także rzeczy bardziej przyziemne – choćby rozwijać umiejętności przydatne podczas załatwiania konkretnych spraw życiowych w urzędach. Lekcja zapoznaje uczniów z zadaniami, których realizacją zajmuje się urząd gminy (poszczególne jego wydziały), oraz z obowiązkami urzędników wobec obywateli. Uczniowie mają też okazję przećwiczyć pisanie listu do radnego w ważnej dla mieszkańców sprawie.

4. Kto rządzi w gminie?

Mieszkańcy gminy mają prawo do bezpośredniego i wyłącznego rozstrzygnięcia o jej sprawach, w tym do decydowania o składzie rady gminy (bądź rady miejskiej), a także o wyborze wójta, burmistrza lub prezydenta miasta jako najważniejszych organów władzy lokalnej. Podczas zajęć uczniowie zapoznają się z organami gminy, ich kompetencjami oraz ze sposobem wyłaniania rady gminy. Dowiadują się też, na czym polega praca radnych, dlaczego warto kontrolować działania wybranych przedstawicieli gminy i jak to robić. Ponadto poznają sposób, w jaki są wybierane władze gmin oraz samorządu powiatowego i wojewódzkiego i analizują hasła wyborcze.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- uzasadnić potrzebę samorządności w państwie demokratycznym, podać przykłady działania samorządów zawodowych i samorządów mieszkańców;
- wyjaśnić, co to jest samorząd terytorialny;
- wyjaśnić, co to jest zasada pomocniczości, i podać przykład jej zastosowania;
- wyjaśnić – w odniesieniu do przykładu z życia własnego regionu i miejscowości – na czym polega zasada decentralizacji;
- podać podstawowe informacje o swoim sąsiedztwie (środowisku lokalnym, wsi, osiedlu) i zlokalizować je na mapie;
- opisać cechy szczególne swego regionu, jego walory i problemy, wymienić najważniejsze wydarzenia i znane postaci z jego dziejów;
- przygotować plakat, folder, stronę internetową promujące gminę, okolicę lub region;
- podać przykłady ponadgminnych władz samorządowych oraz wyjaśnić, jak są wybierane;
- porównać – na wybranym przykładzie – zakres działania samorządu wojewódzkiego i wojewody;
- wymienić kilka przykładów zadań realizowanych przez władze własnej gminy;
- podać, gdzie mieszczą się urzędy gminy i powiatu, oraz przykłady spraw, które można tam załatwić;
- nawiązać kontakt z lokalnymi instytucjami samorządowymi i organizacjami pozarządowymi oraz podjąć współpracę z jedną w nich (w miarę swoich możliwości);
- napisać krótki list w wybranej sprawie publicznej;
- wypełnić proste formularze urzędowe;
- opisać sposób przeprowadzania wyborów do rad gmin i powiatów oraz sejmiku samorządowego;
- podać sposoby wpływania obywateli na decyzje władz samorządowych różnych szczebli;
- wyjaśnić, co to jest budżet gminy, oraz podać przykłady dochodów i wydatków;
- opisać, jak podejmowane są decyzje w sprawie budżetu.

ROZDZIAŁ IV. ZASADY DEMOKRACJI

1. Różne oblicza państwa

Państwa różnią się między sobą przede wszystkim zasadami sprawowania władzy, formą rządów oraz ustrojem ekonomicznym. Na lekcji uczniowie dowiadują się, jakie są źródła władzy, co to jest państwo i jakie pełni funkcje. Poznają zasady funkcjonowania państwa demokratycznego i porównują je z tymi, które obowiązują w państwach totalitarnych i autorytarnych. Zastanawiają się, jak ustrój wpływa na życie codzienne obywateli.

2. Demokracja – co to takiego?

Współczesna demokracja opiera się na współlistnieniu kilku fundamentalnych idei: rządu ograniczonego, państwa prawa i ochrony uprawnień jednostek. Ta specyficzna

forma demokracji jest nazywana demokracją konstytucyjną lub liberalną. Na zajęciach uczniowie dowiadują się, jak rozróżnić podstawowe odmiany demokracji – np. demokrację bezpośrednią i przedstawicielską, demokrację wyborczą i liberalną. Poznają zasady większości, pluralizmu i poszanowania praw mniejszości. Zastanawiają się też, jaką rolę w demokratycznym państwie odgrywają prawa człowieka.

3. Demokratyczne spory

Wolność, ochrona życia ludzkiego, sprawiedliwość, równość, jawność, praworządność to podstawowe wartości demokratyczne. Niekiedy przestrzeganie jednej wartości odbywa się kosztem drugiej, na przykład zachowanie zasady równości bywa sprzeczne z zasadą wolności. Od sposobu rozwiązywania takich sytuacji konfliktowych zależy w dużej mierze trwałość demokracji. Na zajęciach uczniowie dowiadują się, co to jest kompromis i jak się go osiąga w demokratycznym państwie. Zastanawiają się także, czy istnieją granice wolności słowa. Problem jest rozważany na przykładzie hipotetycznego sporu „rodziców” z „muzykami rockowymi”. Uczniowie podczas zajęć rozważają także zalety i wady ustroju demokratycznego, odwołując się do przykładów z życia publicznego Polski i innych krajów.

4. Krótka historia długiej drogi

Wola większości wyrażana w głosowaniu, podział władzy, odebranie większości prawa decydowania o prawach i wolnościach, sąd konstytucyjny mogący unieważnić ustawy uchwalone przez parlament jako sprzeczne z konstytucją, powszechne prawo wyborcze – wszystko to uważamy dziś za oczywiste, choć przecież wcale takie nie było u początków historii demokracji. Lekcja jest poświęcona momentom przełomowym w dziejach demokracji i myślicielom, którzy wnieśli wielki wkład do teorii i praktyki demokracji. Uczniowie analizują wydarzenia najważniejsze dla rozwoju demokracji, próbują też odpowiedzieć na trudne pytania z nimi związane oraz zastanawiają się nad ciekawą formą prezentacji dziejów demokracji. Uczniowie przypominają sobie historię polskiej demokracji i najważniejsze dla jej rozwoju procesy i wydarzenia.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- wytłumaczyć, czym jest państwo i jakie są jego główne funkcje;
- wyjaśnić, czym jest władza państwowa;
- wskazać różnice w sytuacji obywatela w ustroju demokratycznym, autorytarnym i totalitarnym;
- przedstawić najważniejsze sposoby rozumienia pojęcia „demokracja”;
- wskazać i omówić różnice między demokracją bezpośrednią i przedstawicielską oraz większością i konstytucyjną (liberalną);
- wyjaśnić zasady: większości, pluralizmu i poszanowania praw mniejszości w państwie demokratycznym;
- wyjaśnić znaczenie praw człowieka we współczesnej demokracji;
- wskazać najważniejsze tradycje demokracji (antyczna, europejska, amerykańska, polska);

- wyjaśnić, czym się różnią i jaką rolę odgrywają w życiu publicznym kompromis i konsensus;
- wymienić najważniejsze wartości demokratyczne i wskazać przykłady konfliktów tych wartości;
- sformułować i zestawić argumenty „za” i „przeciw” ograniczaniu wolności słowa;
- wskazać i zilustrować przykładami zalety i słabości ustroju demokratycznego;
- wskazać – na przykładzie Polski – przykłady łamania zasad demokracji.

ROZDZIAŁ V. AKTYWNOŚĆ OBYWATELSKA

1. Obywatel – kto to taki?

Bycie obywatelem państwa oznacza posiadanie określonych praw i obowiązków, w tym prawa do uczestniczenia w wyborze osób sprawujących władzę w państwie. Jednak rzeczywisty wpływ na przebieg spraw zależy przede wszystkim od postawy obywatelskiej każdego z nas, czyli poczucia odpowiedzialności za państwo rozumiane jako dobro wspólne. Na zajęciach uczniowie nie tylko dowiadują się, jak zostaje się obywatelem w sensie formalnym, ale też zastanawiają się, jakie cechy i umiejętności powinien posiadać dobry obywatel i jaki pożytek przynosi zaangażowanie się w sprawy publiczne. Poznają utrwalone w XX-wiecznej historii Polski wzory aktywności obywatelskiej oraz znaczenie cnót i postaw obywatelskich we współczesności.

2. Jak obywatele uczestniczą w życiu publicznym?

Podstawą demokracji jest uczestnictwo obywateli w życiu publicznym. Może ono wyrażać się poprzez udział w wyborach, sprawowanie władzy na wszystkich szczeblach, poparcie dla działań rządzących lub różne formy protestu, indywidualne tworzenie społeczeństwa obywatelskiego (np. zakładanie stowarzyszeń), działania jednorazowe i długofalowe, lokalne i obejmujące całe społeczeństwo. Wielu ludzi jednak uważa, że nie ma wpływu na to, co się wokół nich dzieje – uczniowie dowiadują się, dlaczego tak jest, oraz mają okazję przekonać się, jak wiele mogą zdziałać obywatele na poziomie lokalnym, krajowym, europejskim i globalnym.

3. Stowarzyszenie, czyli razem raźniej

Stowarzyszenia są ważnym elementem życia publicznego – to od nich w dużym stopniu zależy jego jakość. Wolność stowarzyszania się pozwala ludziom zorganizować się na rzecz wspólnego działania, a także po prostu poznać się i zaprzyjaźnić. Stowarzyszenie to miejsce, w którym doskonalą się umiejętności i kształtuje postawy obywatelskie. Uczniowie dowiadują się, jakie warunki trzeba spełnić, by założyć stowarzyszenie, i zapoznają się z formami działania wybranych stowarzyszeń. Poznają także cele zakładania związków zawodowych, ich podstawowe zadania i sposoby działania.

4. Marsz na wybory!

W demokracji przedstawicielskiej udział w wyborach to jedno z podstawowych praw i obowiązków obywatelskich. Wybory to nie tylko sposób selekcji kandydatów, ale też narzędzie kontroli nad osobami pełniącymi ważne funkcje publiczne. Na lekcji uczniowie

dowiadują się, na czym polega bierne i czynne prawo wyborcze, oraz poznają procedurę głosowania w wyborach powszechnych. Zastanawiają się także, dlaczego tak wielu Polaków nie uczestniczy w wyborach i w jaki sposób można próbować zwiększyć frekwencję wyborczą.

5. Opinia, z którą trzeba się liczyć

Opinia publiczna to wyrażone publicznie poglądy znaczącej części obywateli w konkretnych sprawach publicznych. W demokracji opinia publiczna w dużym stopniu wpływa na decyzje podejmowane przez rządzących, może nawet doprowadzić do odsunięcia ich od władzy. Wiedzę o poglądach obywateli czerpiemy między innymi z badań opinii publicznej, takich jak sondaże, sondy uliczne i telefoniczne, a także z głosów ujawniających się w debacie publicznej (np. artykuły prasowe, listy do redakcji). Uczniowie zastanawiają się, dlaczego opinia publiczna odgrywa w demokracji tak wielką rolę, poznają metody badania poglądów obywateli oraz sposoby ich graficznej prezentacji.

6. Środki masowego przekazu – czwarta władza?

Środki masowego przekazu uznaje się często za jeden z filarów demokracji. Oprócz podstawowej roli, jaką jest informowanie społeczeństwa, mają one także inne zadania – wpływają na opinię publiczną, zwiększają możliwości kontrolowania instytucji i osób pełniących funkcje publiczne. Dzięki pluralizmowi mediów obywatele mogą uzyskać wszechstronną informację na dany temat. Wymaga to jednak umiejętności sprawnego poruszania się w „gąszczu” wiadomości. Na lekcji uczniowie porównują informacje na ten sam temat zawarte w różnych gazetach, próbują oceniać ich wiarygodność i odróżniać informacje o faktach od opinii i komentarzy. Ponadto zapoznają się z różnymi technikami perswazyjnymi stosowanymi przez twórców reklam, analizują przykłady reklam i uczą się ich krytycznego odbioru.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- wyjaśnić, jak w sensie formalnym stajemy się obywatelami (prawo ziemi, prawo krwi, nadanie obywatelstwa);
- podać przykłady uprawnień i obowiązków wynikających z obywatelstwa polskiego;
- przedstawiać cechy dobrego obywatela oraz wskazać na przykładzie konkretnych postaci (historycznych lub współczesnych) znaczenie postaw i cnót obywatelskich;
- wymienić podmioty życia publicznego (np. obywatele, zrzeszenia, media, partie i politycy, władza, instytucje publiczne, biznes itp.) oraz wskazać na przykładzie, jak ze sobą współdziałają i konkurują w życiu publicznym;
- wymienić i scharakteryzować formy uczestniczenia obywateli w życiu publicznym;
- wyjaśnić na przykładach, jak obywatele mogą wywierać wpływ na decyzje władz (na poziomie lokalnym, krajowym, europejskim i globalnym);
- wyjaśnić, co to jest stowarzyszenie oraz kto i po co może je założyć;
- podać przykłady organizacji pozarządowych i społecznych (lokalnych i ogólnopolskich) oraz wyjaśnić ich znaczenie dla obywateli;
- wymienić najważniejsze związki zawodowe działające w Polsce;

- opracować projekt uczniowski dotyczący rozwiązania jednego z problemów społeczności szkolnej lub lokalnej i w miarę możliwości go zrealizować;
- scharakteryzować cele i formy działania związków zawodowych;
- wyjaśnić, dlaczego obywatele powinni uczestniczyć w wyborach lokalnych, krajowych i europejskich;
- wymienić zasady demokratycznych wyborów i stosować je w głosowaniu w szkole;
- krytycznie analizować ulotki, hasła i spoty wyborcze;
- wyjaśnić, co to jest opinia publiczna, i określić (na przykładzie), jaką rolę odgrywa w państwie demokratycznym;
- odczytać i interpretować wyniki wybranego sondażu opinii publicznej;
- przedstawić rolę środków masowego przekazu w państwie demokratycznym;
- wyjaśnić, skąd się bierze selektywność i stronniczość przekazu oraz jak się przed nią bronić;
- odróżnić komentarz od informacji;
- wyszukać i porównać konkretne informacje przedstawiane w różnych mediach;
- scharakteryzować specyfikę przekazu zawartego w reklamie oraz dokonać jego krytycznej analizy.

ROZDZIAŁ VI. NARÓD I PATRIOTYZM

1. Naród i państwo

Powstanie wspólnoty narodowej jest jednym z najbardziej znaczących przejawów życia zbiorowego. Zajęcia pokazują, jakie czynniki (np. więź językowa, terytorialna i kulturowa) wpływają na kształtowanie się tożsamości narodowej. Uczniowie rozważają także, czym się różni narodowość od obywatelstwa i jakie może to rodzić konsekwencje. Przyglądają się Polakom na emigracji – dowiadują się, czym jest Polonia, i poznają największe jej skupiska na świecie. Poszukują źródeł stereotypów narodowych oraz zastanawiają się, jak utrudniają one relacje między przedstawicielami różnych narodów.

2. Mniejszości narodowe w Polsce

Uczniowie dowiadują się, czym są – w świetle polskiego prawa – mniejszości narodowe i etniczne, oraz poznają grupy narodowościowe zamieszkujące Polskę. Dyskutują o regulacjach prawnych i codziennym stosunku do mniejszości narodowych. Przełamywanie stereotypów i kształtowanie postawy szacunku wobec mniejszości narodowych to również ważne wątki lekcji. Uczniowie zastanawiają się także nad wkładem, jaki wniosły mniejszości narodowe do dziedzictwa kulturowego ich regionu i Polski, oraz przygotowują się do realizacji projektu zakładającego pogłębienie wiedzy na temat jednej z mniejszości mieszkających w ich okolicy.

3. Co to znaczy być patriotą?

„Ojczyzna moja wolna, wolna, więc zrzucam z ramion płaszcz Konrada” – pisał poeta po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 roku. Czy znaczy to jednak, że niepodległość zwalnia z patriotyzmu i okazywania szacunku ojczyźnie i jej symbolom?

Zajęcia zachęcają do zastanowienia się nad tym, czym dzisiaj jest i czym powinien być patriotyzm. Ponadto uczniowie dowiadują się, czym różni się od patriotyzmu nacjonalizm i szowinizm. Lekcja ma też ułatwić uczniom zrozumienie, czym są wspólnoty kulturowe: lokalne (mała ojczyzna) oraz regionalne, i zachęcić ich do szukania śladów tożsamości regionalnej w swoim otoczeniu.

4. Cień Zagłady

Mieszkający w Europie Żydzi często w przeszłości budzili wrogość, stawali się też ofiarami prześladowań i pogromów. Zagłada Żydów podczas II wojny światowej dobitnie świadczy o tym, jak przerażające mogą być skutki antysemityzmu i nienawiści między narodami. Podczas zajęć uczniowie nie tylko dowiadują się o tragicznym losie Żydów w czasie wojny, ale także zastanawiają się, dlaczego doszło do Holokaustu. Lekcja pozwala im zrozumieć, czemu skrajny nacjonalizm może nadal być groźny – służy temu nie tylko ocena antysemityzmu, uczniowie poznają także wybrane przykłady zbrodni przeciw ludzkości dokonanych przez szowinistów w XX i XXI wieku (np. w byłej Jugosławii).

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- wyjaśnić, co dla niego znaczy być Polakiem (lub członkiem innej wspólnoty narodowej);
- wskazać różnice między obywatelstwem a narodowością;
- wskazać na przykładach wielonarodową tradycję Polski;
- wymienić mniejszości narodowe, grupy etniczne oraz grupy imigrantów żyjące obecnie w Polsce;
- wymienić prawa przysługujące mniejszościom narodowym;
- na podstawie samodzielnie zebranych informacji scharakteryzować i zaprezentować wybraną grupę etniczną (jej język, kulturę, historię);
- wyjaśnić, co to jest Polonia, oraz wskazać miejsca jej największych skupisk na świecie;
- wymienić przykłady podtrzymywania przez środowiska polonijne więzi z ojczyzną;
- porównać – na podstawie więzi odczuwanych przez siebie – znaczenie dla ludzi wielkiej i małej ojczyzny;
- wyjaśnić na przykładach, czym jest patriotyzm; porównać patriotyzm z nacjonalizmem i szowinizmem;
- podać przykłady postawy patriotycznej we współczesnym świecie;
- wskazać – na przykładzie Holokaustu i innych zbrodni przeciw ludzkości – konsekwencje skrajnego nacjonalizmu;
- wskazać na przykładach (współczesnych i historycznych) i wyjaśnić, w jaki sposób stereotypy i uprzedzenia utrudniają relacje między narodami.

CZĘŚĆ 2

ROZDZIAŁ VII. USTRÓJ DEMOKRATYCZNY W POLSCE

1. Rola konstytucji w państwie

Najważniejszym aktem prawnym w demokratycznym państwie jest konstytucja, zwana też ustawą zasadniczą. Może mieć formę jednego, zwanego dokumentu lub być zbiorem praw pisanych i niepisanych. Konstytucja określa przede wszystkim kompetencje głównych organów władzy publicznej w Polsce, definiuje ich wzajemne relacje, opisuje także zakres praw, wolności i obowiązków obywateli. Na zajęciach uczniowie poznają najważniejsze funkcje konstytucji, zapoznają się również z Konstytucją RP i uczą z niej korzystać.

2. Zasady ustroju Polski

Ustrój Polski, podobnie jak każdego demokratycznego państwa prawa, opiera się na szeregu fundamentalnych zasad konstytucyjnych: suwerenności narodu, rządach prawa, pluralizmie, trójpodziale władz (władza ustawodawcza, wykonawcza i sędziowska). Podczas zajęć uczniowie znajdują te zasady w Konstytucji RP, analizują ich znaczenie oraz wyszukują przykłady realizacji w życiu publicznym – zapoznają się także z konstytucyjnymi zapisami dotyczącymi praw i wolności człowieka i obywatela.

3. Prawo i rządy prawa

W demokratycznym państwie władze nie stoją ponad prawem, lecz są mu podporządkowane. Wśród wszystkich zasad regulujących życie społeczne normy prawne mają charakter szczególny. Są ustanawiane przez organy państwa i usankcjonowane przymusem państwowym. Prawo chroni obywateli przed samowolą władz, a społeczeństwo przed samowolą jednostek. Zajęcia przedstawiają podstawowe zasady obowiązujące w państwie demokratycznym państwie prawnym oraz ukazują, jak prawo reguluje stosunki między różnymi podmiotami – obywatelami, instytucjami i organami władzy. Wyszukują i analizują także prawa i wolności zagwarantowane w Konstytucji RP.

4. Na scenie politycznej

Jedną z najważniejszych zasad konstytucyjnych w państwie demokratycznym jest reguła pluralizmu politycznego, oznaczająca w praktyce nieskrępowane działanie partii politycznych. Partie polityczne to organizacje, których celem jest wpływanie na sprawy państwa, dlatego dążą one do zdobycia lub utrzymania władzy. Podczas zajęć uczniowie uczą się odróżniać system dwupartyjny od wielopartyjnego, poznają system partyjny w Polsce oraz porównują go z systemami w innych krajach. Analizują współczesną polską scenę polityczną – poznają ugrupowania obecne w Sejmie i ich czołowych polityków. Dowiadują się, dlaczego rząd tworzy często koalicja kilku partii politycznych oraz jaką rolę w państwie demokratycznym odgrywa opozycja. Podczas zajęć uczniowie uświadamiają sobie także, że scena polityczna nie jest wolna od różnych nieprawidłowości (np. populizmu, mediokracji czy korupcji). Poznają zjawisko korupcji, jej przyczyny i skutki, oraz uczą się, jak jej przeciwdziałać we własnym środowisku.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- wyjaśnić, co to znaczy, że konstytucja jest najwyższym aktem prawnym w Rzeczypospolitej Polskiej;
- wymienić i omówić najważniejsze zasady ustroju Polski: suwerenność narodu, podział władzy, rządu prawa, pluralizm;
- omówić, korzystając z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, podstawowe prawa i wolności w niej zapisane;
- wytłumaczyć, co to jest norma prawna i czym się różni od innego rodzaju norm;
- wyjaśnić, co to jest system dwupartyjny i wielopartyjny, wskazać różnice między nimi oraz podać przykład państwa, w którym funkcjonuje każdy z tych systemów;
- wymienić partie polityczne obecne w Sejmie;
- wskazać partie, które tworzą koalicję rządzącą, oraz te, które pozostają w opozycji;
- wyszukać w źródłach masowego przekazu i zanalizować przykład patologii życia publicznego w Polsce.

ROZDZIAŁ VIII. PARLAMENT, PREZYDENT, RZĄD I SĄDY

1. Jak działa parlament?

Parlament jest najważniejszą instytucją demokratycznego państwa, jako że zasiadają w nim reprezentanci obywateli, poprzez których realizowana jest zasada suwerenności narodu. Na zajęciach uczniowie zapoznają się ze sposobem, w jaki w Polsce wybierani są posłowie i senatorowie, uczą się także rozróżniać ordynację proporcjonalną i większościową. Dowiadują się również, w jaki sposób funkcjonuje parlament, jakie są jego władze i zasady organizacji pracy. Są informowani o tym, na czym polega inicjatywa ustawodawcza i komu przysługuje, oraz poznają drogę, jaką musi przebyć projekt ustawy, zanim stanie się obowiązującym prawem. Biorą udział w symulacji uchwalania ustawy i przygotowują krótkie wystąpienie sejmowe w wybranej sprawie.

2. Prezydent i rząd, czyli władza wykonawcza w Polsce

Organami władzy wykonawczej w Rzeczypospolitej Polskiej są prezydent i rząd. Prezydent jest najwyższym przedstawicielem RP i gwarantem ciągłości władzy państwowej. Rząd prowadzi politykę wewnętrzną i zewnętrzną oraz kieruje administracją rządową. Systemy sprawowania władzy w państwach demokratycznych różnią się w zależności od roli prezydenta i parlamentu (system prezydencki, parlamentarny lub mieszany). Uczniowie poznają zasady wyboru i główne uprawnienia prezydenta oraz sposób powoływania rządu i jego kompetencje, a następnie wyszukują przykłady ich działania.

3. Administrować, czyli zarządzać

Rząd nie jest w stanie bezpośrednio zarządzać wszystkimi sprawami państwa – pomaga mu w tym aparat wykonawczy zwany administracją publiczną. Podczas zajęć uczniowie poznają strukturę administracji rządowej, dowiadują się, jakie cechy powi-

nien posiadać jej pracownik – urzędnik oraz po co powołano w Polsce służbę cywilną, a także na przykładzie charakteryzują i analizują decyzję administracyjną.

4. Wymierzając sprawiedliwość

Jednym z filarów demokracji jest niezależna władza sądownicza. Uczniowie dowiadują się, jakie są zasady działania sądów (niezawisłość i dwuinstancyjność), poznają sposób ich działania i hierarchię. Ważną rolę w wymiarze sprawiedliwości odgrywają prokuratura i policja, które zapewniają obywatelom bezpieczeństwo i stoją na straży przestrzegania prawa. Obok sądów powszechnych istnieją także specjalne organy kontrolujące działania władz państwowych: Trybunał Konstytucyjny, Trybunał Stanu, Naczelny Sąd Administracyjny i Najwyższa Izba Kontroli. Działa także Rzecznik Praw Obywatelskich, który stoi na straży praw i wolności obywateli.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- wyjaśnić, jakie organy sprawują władzę w Polsce;
- wymienić i scharakteryzować zasady demokratycznych wyborów;
- omówić, jak w Polsce wybiera się prezydenta oraz parlament;
- przedstawić zadania i zasady funkcjonowania polskiego parlamentu;
- wyjaśnić, jak powstają w Polsce ustawy;
- przygotować i zaprezentować krótkie wystąpienie sejmowe w wybranej sprawie;
- przedstawić najważniejsze uprawnienia i zadania prezydenta RP;
- wyszukać w środkach masowego przekazu informacje o działaniach urzędującego prezydenta;
- wyjaśnić, jak powoływany i odwoływany jest rząd RP;
- wymienić najważniejsze zadania rządu oraz wyszukać zadania wybranych ministerstw;
- podać nazwisko aktualnie urzędującego premiera, wyszukać nazwiska ministrów;
- wymienić zadania administracji rządowej i podać przykłady jej działań;
- wyjaśnić, co to jest służba cywilna i jakimi zasadami powinien się kierować urzędnik państwowy;
- wymienić organy stojące na straży prawa w RP i określić ich zadania;
- wyjaśnić zasady niezawisłości i dwuinstancyjności sądów powszechnych;
- wyjaśnić, w jaki sposób Trybunał Konstytucyjny kontroluje zgodność prawa z konstytucją;
- wyjaśnić, czym zajmuje się Trybunał Stanu;
- określić, do jakich instytucji stojących na straży prawa należy się zwrócić w wybranych sprawach.

ROZDZIAŁ IX. POLSKA W ŚWIECIE, POLSKA W EUROPIE

1. Silna Polska w świecie

Po upadku komunizmu Polska przestała być częścią składową bloku komunistycznego, podporządkowaną Związkowi Radzieckiemu, stała się niezależnym podmiotem polityki

europejskiej i światowej. Na zajęciach uczniowie zastanawiają się, jakie jest miejsce Polski we współczesnym świecie, w Europie oraz w relacjach z bliższymi i dalszymi sąsiadami. Poznają cele polityki zagranicznej i dowiadują się, czym zajmują się ambasady i konsulaty. Uczniowie analizują także stosunki Polski z UE i Stanami Zjednoczonymi oraz naszymi sąsiadami. Samodzielnie wyszukują i analizują informacje o relacjach Polski z wybranym krajem.

2. NATO, czyli nasi sojusznicy

Podpisanie traktatu brukselskiego w 1948 roku umożliwiło stworzenie NATO – wspólnego systemu obronnego chroniącego przed ideologicznym i militarnym zagrożeniem ze strony obozu komunistycznego. Upadek komunizmu postawił przed Sojuszem Północnoatlantyckim zadanie zdefiniowania na nowo celów organizacji. Wydarzeniem przełomowym było przyjęcie nowych członków, a zarazem dawnych sygnatariuszy Układu Warszawskiego – Polski, Węgier i Czech. Podczas zajęć uczniowie charakteryzują politykę obronną Polski, poznają cele i sposoby działania NATO. Dowiadują się też, jaką rolę w NATO odgrywa Polska i w jakie jego działania jesteśmy zaangażowani. Przygotowują także wypowiedź zespołową na temat udziału polskich żołnierzy w misjach pokojowych.

3. Wspólna Europa – jak i po co?

Unia Europejska zakłada głęboką integrację ekonomiczną i polityczną wszystkich państw członkowskich. W ostatnich latach do Unii przystąpiło wiele nowych krajów – postawiło to przed nią nowe wyzwania oraz wywołało debatę na temat przyszłości zjednoczonej Europy. Uczniowie poznają proces integracji europejskiej z jego najważniejszymi etapami wyznaczanymi przez cztery kolejne dokumenty (traktaty rzymskie, traktaty z Maastricht, Nicei i Lizbony). Dowiadują się, jak są realizowane w UE zasady pomocniczości i solidarności. Mają też okazję przyjrzeć się różnym koncepcjom funkcjonowania UE oraz jej dalszego rozszerzania, mogą rozważyć „za” i „przeciw” oraz wyrazić własną opinię na ten temat.

4. Instytucje Unii Europejskiej

Proces podejmowania decyzji, który dotyczy kilkudziesięciu państw, nie jest łatwy. Zajmują się tym najważniejsze instytucje Unii: Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Parlament Europejski, Komisja Europejska, w których zasiadają przedstawiciele poszczególnych krajów członkowskich. Uczniowie poznają najważniejsze zadania przez nie realizowane oraz poszukują przykładów ich decyzji i działań. Dowiadują się także, skąd biorą się pieniądze w unijnym budżecie i w jaki sposób są wydawane, między innymi na politykę regionalną Unii.

5. Polacy – obywatele Unii Europejskiej

Polska przystąpiła do Unii Europejskiej w 2004 roku – po kilkunastu latach możemy już ocenić, na ile członkostwo zmieniło życie regionów, miast, wsi oraz każdego z nas. Uczniowie podczas zajęć poznają polityczne, społeczne i ekonomiczne tego skutki. Wyszukują informacje na temat środków unijnych, z których korzysta nasze państwo. Sprawdzają, w jaki sposób i na co są wydawane środki unijne w ich gminie i regionie. Dowiadują się także, co dla nich samych oznacza – i może w przyszłości oznaczać – bycie obywatelem Unii Europejskiej.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- scharakteryzować miejsce Polski we współczesnym świecie;
- wyjaśnić, czym jest suwerenność, i pokazać na przykładach, jak współcześnie jest ona ograniczana;
- przedstawić najważniejsze cele i kierunki polskiej polityki zagranicznej (stosunki z państwami Unii Europejskiej i Stanami Zjednoczonymi, relacje z sąsiadami);
- wymienić operację militarną i misję pokojową, w których Polska wzięła lub bierze udział;
- przedstawić relacje Polski z wybranym państwem na podstawie samodzielnie zebranych informacji;
- wyjaśnić, czym się zajmują ambasady i konsulaty;
- scharakteryzować politykę obronną Polski;
- określić cele i sposoby działania NATO oraz scharakteryzować nasze członkostwo w NATO;
- uzasadnić na przykładach znaczenie i potrzebę współpracy Polski z innymi krajami;
- przedstawić główne cele integracji europejskiej;
- wymienić i opisać najważniejsze etapy integracji europejskiej (traktaty rzymskie, traktaty z Maastricht, Nicei i Lizbony);
- wyjaśnić, czym zajmują się najważniejsze instytucje Unii Europejskiej: Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Parlament Europejski i Komisja Europejska;
- wyjaśnić, jak w Unii Europejskiej realizowane są zasady pomocniczości i solidarności;
- wyjaśnić, skąd pochodzą środki finansowe w unijnym budżecie i na co są przeznaczane;
- wskazać na mapie członków Unii Europejskiej;
- zaprezentować i uzasadnić swoją opinię (odwołując się do konkretnych przykładów) na temat dalszej integracji europejskiej;
- przedstawić prawa i obowiązki wynikające z posiadania obywatelstwa Unii Europejskiej;
- wyszukać informacje na temat korzystania ze środków unijnych przez polskich obywateli, przedsiębiorstwa i instytucje, z uwzględnieniem swojej gminy i regionu;
- sformułować i uzasadnić własne zdanie (odwołując się do przykładów) na temat korzyści, jakie niesie ze sobą członkostwo w Unii Europejskiej.

ROZDZIAŁ X. JEDEN ŚWIAT, WIELE PROBLEMÓW

1. Narody Zjednoczone

Idea międzynarodowej współpracy na rzecz pokoju i bezpieczeństwa zmaterializowała się w 1948 roku wraz z powstaniem ONZ. Choć organizacja ta nie zrealizowała do końca pokładanych w niej nadziei, to odgrywa dużą rolę w rozwiązywaniu problemów zbiorowego bezpieczeństwa i tworzeniu prawa międzynarodowego. Uczniowie poznają organy, cele i sposoby działania Organizacji Narodów Zjednoczonych. Podają przykłady jej

zaangażowania w pomoc uchodźcom oraz poznają polską politykę wobec ludzi, którzy opuszczają swój kraj ze względu na prześladowania.

2. Kraje bogate, kraje biedne

We współczesnym świecie istnieje głębokie napięcie, określane jako konflikt Północy i Południa, wynikające z ogromnych dysproporcji w poziomie zamożności i rozwoju. Coraz bardziej powszechna staje się świadomość, że rozwiązanie problemów biedy, głodu, analfabetyzmu i niskiej jakości życia wielkiej liczby mieszkańców naszej planety wymaga ogromnego wysiłku wspólnoty międzynarodowej. Na zajęciach uczniowie poznają problemy, z jakimi borykają się mieszkańcy krajów Trzeciego Świata, starają się zrozumieć ich perspektywę oraz oczekiwania wobec państw wysoko rozwiniętych. Zastanawiają się, jak przeciwdziałać narastającym we współczesnym świecie różnicom cywilizacyjnym oraz co sami mogą zrobić, by wesprzeć najuboższe kraje.

3. Niespokojny świat

Choć wspólnota międzynarodowa podejmuje wiele wysiłków na rzecz pokoju, to świat pozostaje wciąż bardzo niespokojnym miejscem. Konflikty wybuchają z bardzo różnych przyczyn: politycznych, narodowościowych, religijnych, rasowych, ekonomicznych, kulturowych. Znakiem naszych czasów stał się terroryzm – zamachy na niewinnych ludzi dokonywane na ulicach, lotniskach, w teatrach, biurach, szkołach. Na lekcji uczniowie analizują przebieg i próby rozwiązania wybranego konfliktu. Poznają sposoby walki z terroryzmem stosowane we współczesnym świecie i zastanawiają się nad ich ograniczeniami.

4. Globalizacja, czyli nawzajem od siebie zależymy

Wraz z rozwojem gospodarki światowej, a także z postępem technicznym, który zwielokrotnił ludzkie możliwości w dziedzinie przepływu informacji, staliśmy się sobie bliżsi, ale i bardziej od siebie zależni. Wydarzenia rozgrywające się gdzieś daleko – np. kryzys finansowy w Stanach Zjednoczonych czy konflikt na Bliskim Wschodzie – nierzadko wpływają na nasze życie. Ponieważ jesteśmy od siebie coraz bardziej zależni, musimy być też bardziej odpowiedzialni. Na zajęciach uczniowie analizują korzyści i niebezpieczeństwa związane z globalizacją, dyskutują o wyzwaniach, jakie stoją przed współczesnym światem, zastanawiają się, jak wspólnota międzynarodowa może rozwiązywać problemy globalne, a przede wszystkim jak oni sami mogą się do tego przyczynić przez swoje codzienne – odpowiedzialne i racjonalne – zachowania.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- wyjaśnić, czym zajmują się ONZ, jej najważniejsze organy (Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Sekretarz Generalny) i inne wybrane organizacje międzynarodowe;
- wyjaśnić, kim są imigranci i uchodźcy, oraz ocenić na przykładach ich sytuację we współczesnym świecie;
- porównać – odwołując się do przykładów – sytuację w krajach globalnego Południa i globalnej Północy;

- wyjaśnić, na czym polega współzależność „bogatej Północy” i „biednego Południa”, i podać jej konkretny przykład;
- określić, w jaki sposób wspólnota międzynarodowa może pomagać krajom ubogim i gospodarczo zacofanym;
- wyjaśnić, co to jest pomoc humanitarna, podać przykłady i uzasadnić jej potrzebę;
- zaangażować się (na miarę swoich możliwości) w pomoc humanitarną (np. poprzez udział w akcjach Polskiej Akcji Humanitarnej);
- wskazać na mapie miejsca najpoważniejszych konfliktów międzynarodowych;
- wyjaśnić, co to jest terroryzm, i wskazać najważniejsze sposoby walki z nim;
- omówić przebieg wybranego konfliktu oraz zaproponować własny sposób na jego rozwiązanie;
- uzasadnić, dlaczego działanie na rzecz pokoju i bezpieczeństwa jest podstawowym zadaniem wspólnoty międzynarodowej, opierając się na aktualnych przykładach konfliktów międzynarodowych;
- wyjaśnić, odwołując się do przykładów, na czym polega globalizacja w sferze kultury, gospodarki i polityki; ocenić jej skutki;
- wyjaśnić, jak nasze codzienne zachowania mogą wpływać na życie innych ludzi na świecie (np. oszczędzanie wody i energii, przemyślane zakupy), oraz podjąć decyzję o zmianie wybranych nawyków.

ROZDZIAŁ XI. CZŁOWIEK W GOSPODARCE RYNKOWEJ

1. Jak działa człowiek przedsiębiorczy?

Praca i przedsiębiorczość pomagają współczesnym obywatelom w zaspokajaniu potrzeb ekonomicznych. Człowiek przedsiębiorczy zna i stosuje w praktyce zasady organizacji pracy – przed każdym działaniem ustala jego cele, planuje i dzieli zadania, opracowuje harmonogram; po realizacji zaś ocenia efekty, by wyciągnąć wnioski na przyszłość. Uczniowie nie tylko poznają cechy i umiejętności człowieka przedsiębiorczego, ale mają też okazję ćwiczyć je, wykonując konkretne zadania i planując przedsięwzięcia społeczne, które te kompetencje rozwijają.

2. O racjonalnym gospodarowaniu

Gospodarstwa domowe, prywatne przedsiębiorstwa i państwo to trzy najważniejsze typy podmiotów gospodarczych. To ich decyzje dotyczące wytwarzania i/lub zakupu dóbr oraz usług kształtują życie gospodarcze każdego kraju i jego obywateli. Działalność tych trzech typów podmiotów jest ze sobą ściśle powiązana, tworząc tzw. obieg okrężny dóbr, usług i płatności. Uczniowie wyszukują przykłady racjonalnego i nieracjonalnego gospodarowania w swoim otoczeniu, kraju i na świecie oraz uczą się stosować zasady racjonalności w zarządzaniu własnymi zasobami.

3. Rynek, czyli w poszukiwaniu równowagi

Rynek to miejsce spotkania sprzedawców i kupujących, gdzie kształtuje się cena danego produktu. Uczniowie poznają zasady funkcjonowania gospodarki rynkowej, dowia-

dują się, jak działa prawo podaży i popytu, poznają różne rodzaje rynków. Uczą się, na czym polega konkurencja, co to są praktyki monopolistyczne, a także zastanawiają się, jakie czynniki wpływają na wielkość podaży i popytu. Analizują też, jaką rolę we współczesnej gospodarce rynkowej odgrywa konsument – to właśnie jego decyzje kształtują podaż, a zatem sposób wykorzystania dostępnych zasobów. Producenci starają się jednak nie tylko zaspokajać potrzeby konsumentów, ale także je tworzyć. Na lekcji uczniowie dowiadują się, jakie prawa mają konsumenci i w jaki sposób mogą ich bronić.

4. W świecie pieniądza

Lekcja wyjaśnia, dlaczego ludzie używają pieniądza jako środka ułatwiającego wymianę. Przedstawia rodzaje pieniądza i pokazuje jego kluczową rolę w gospodarce rynkowej. Zajęcia prezentują funkcje realizowane przez bank centralny i banki komercyjne w gospodarce, ukazując także wybrane problemy związane z kryzysem bankowo-finansowym. Uczniowie poznają również najważniejsze operacje bankowe, w tym: przyjmowanie wkładów oszczędnościowych i lokat terminowych, prowadzenie rachunków bankowych, udzielanie kredytów. Uczą się porównywać oferty różnych banków.

5. Gospodarka i państwo

Nawet w gospodarce rynkowej państwo okazuje się niezbędne. To ono tworzy prawne warunki gospodarowania, utrzymuje ważne instytucje publiczne (np. sądy, wojsko), dostarcza dobra publiczne (np. edukację), pomaga biednym i bezrobotnym, organizuje system ubezpieczeń społecznych. Uczniowie poznają cele polityki gospodarczej państwa oraz zasady tworzenia jego budżetu. Dowiadują się, jakie podatki płacą Polacy i polskie firmy. Zajęcia te to także okazja, by poznać pojęcia przydatne do analizy wzrostu gospodarczego państwa (produkt narodowy brutto, inflacja, recesja). Uczniowie oceniają, jaki dystans dzieli nasz kraj od najbogatszych państw świata, oraz zastanawiają się, czy uda się go zmniejszyć.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- wyjaśnić na przykładach z życia własnej rodziny, miejscowości i całego kraju, w jaki sposób praca i przedsiębiorczość pomagają w zaspokajaniu potrzeb ekonomicznych;
- przedstawić cechy i umiejętności człowieka przedsiębiorczego;
- brać udział w przedsięwzięciach społecznych, które pozwalają rozwinąć postawę przedsiębiorczości;
- zastosować w praktyce podstawowe zasady organizacji pracy (ustalenie celu, planowanie, podział zadań, harmonogram, ocena efektów);
- przedstawić podmioty gospodarcze (gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa, państwo) i związki między nimi;
- podać przykłady racjonalnego i nieracjonalnego gospodarowania;
- zastosować zasady racjonalnego gospodarowania w odniesieniu do własnych zasobów (np. czasu, pieniędzy);

- scharakteryzować gospodarkę rynkową – wskazać i objaśnić jej podstawowe zasady, tj. prywatną własność, swobodę gospodarowania, konkurencję, dążenie do zysku, przedsiębiorczość;
- wyjaśnić działanie prawa podaży i popytu oraz ceny jako regulatora rynku;
- zanalizować rynek wybranego produktu i wybranej usługi;
- wyjaśnić, na czym polega wolna konkurencja na rynku oraz dlaczego w praktyce często jest ona niedoskonała;
- wyjaśnić, jakie prawa mają konsumenci i jak mogą ich dochodzić;
- przedstawić na przykładach funkcje i formy pieniądza w gospodarce rynkowej;
- wyjaśnić, czym zajmują się: bank centralny, banki komercyjne, giełda papierów wartościowych;
- znaleźć i porównać oferty różnych banków (konta, lokaty, kredyty, fundusze inwestycyjne);
- wyjaśnić, na czym polega oszczędzanie i inwestowanie;
- wyjaśnić terminy: produkt krajowy brutto, wzrost gospodarczy, inflacja, recesja;
- interpretować dane statystyczne dotyczące PKB, wzrostu gospodarczego, inflacji i recesji;
- wymienić najważniejsze dochody i wydatki państwa;
- wyjaśnić, co to jest budżet państwa;
- przedstawić główne rodzaje podatków w Polsce (PIT, VAT, CIT);
- uzasadnić, dlaczego gospodarka współczesnego państwa nie może funkcjonować bez podatków;
- obliczyć wysokość podatku PIT na podstawie konkretnych danych.

ROZDZIAŁ XII. EKONOMIA W TWOIM ŻYCIU

1. Domowa gospodarka, czyli jak ułożyć budżet?

Gospodarstwa domowe z jednej strony są głównym podmiotem dostarczającym zasobów pracy, a z drugiej – najważniejszym motorem konsumpcji. Na lekcji uczniowie analizują dochody i wydatki gospodarstw domowych oraz uczą się sporządzać ich budżety. Dowiadują się, w jaki sposób gospodarstwa mogą równoważyć swój budżet (np. ograniczając wydatki lub biorąc kredyt). Poznają zasady opracowywania budżetu na przykładzie konkretnego przedsięwzięcia z życia klasy, szkoły i społeczności lokalnej. Uczą się też, jak być roztroprnymi konsumentami.

2. Zakładamy firmę, czyli ABC przedsiębiorstwa

Rozwój gospodarczy Polski zależy przede wszystkim od indywidualnej przedsiębiorczości. Zabawa edukacyjna w tworzenie firmy uczy uwzględniania różnych czynników przy podejmowaniu decyzji ekonomicznych: możliwości kapitałowych, zasobów ludzkich, dostępności i cen surowców, potencjalnego popytu na dobra czy usługi. Uczniowie dowiadują się, jak działają małe i duże firmy, na czym polega marketing, uczą się obliczać

przychód, koszty, dochód i zysk. Lekcja zawiera także podstawowe informacje o prawach i obowiązkach pracownika.

3. Pomyślmy o przyszłości

Wybór szkoły i kierunku dalszego kształcenia to decyzja, która wywiera ogromny wpływ na życie każdego młodego człowieka. Wprawdzie trudno przewidzieć wszystkie trendy na rynku pracy, jednak można założyć, że kilka rzeczy będzie zawsze wysoko cenionych: solidne wykształcenie, umiejętności praktyczne (np. obsługa komputera), znajomość języków, umiejętność współpracy, pasja itp. Uczniowie planują swoją karierę edukacyjną i zawodową, szukając równowagi między swoimi zainteresowaniami i predyspozycjami a możliwościami.

4. Jak znaleźć pracę?

W gospodarce rynkowej popyt na siłę roboczą jest zwykle mniejszy niż podaż – oznacza to, że pewna liczba osób nie znajdzie zatrudnienia. Uczniowie podczas zajęć porównują bezrobocie w różnych krajach, analizują jego przyczyny oraz dowiadują się, jak rządy starają się mu przeciwdziałać. Zastanawiają się też, jakie są najbardziej efektywne sposoby poszukiwania pracy, uczą się pisać życiorys i list motywacyjny. Dowiadują się, czy będąc osobami niepełnoletnimi, mogą pracować, a także jakie prawa przysługują im jako pracownikom.

5. O etyce i prawie w gospodarce

Szara strefa, czyli niezarejestrowane i nieopodatkowane działania gospodarcze oraz inne przestępstwa gospodarcze, to problem niemal wszystkich krajów. Obniża dochody budżetu państwa i innych podmiotów gospodarczych, demoralizuje pracodawców i pracowników, psuje rynek. Przykładami zjawisk negatywnych związanych z szarą strefą są korupcja gospodarcza czy piracki rynek programów komputerowych, książek i podróbek znanych marek. Podczas zajęć uczniowie rozważają etyczne aspekty działalności gospodarczej, w tym podstawowe zasady, którymi powinni się kierować przedsiębiorcy oraz pracownicy.

Wiadomości i umiejętności

Uczeń powinien umieć:

- wyjaśnić na przykładach, jak funkcjonuje gospodarstwo domowe;
- wymienić główne dochody i wydatki gospodarstwa domowego;
- ułożyć budżet gospodarstwa domowego;
- przygotować budżet konkretnego przedsięwzięcia z życia ucznia, klasy, szkoły; rozważyć wydatki oraz wskazać źródła ich finansowania;
- wyjaśnić, na czym polega prowadzenie indywidualnej działalności gospodarczej;
- wyjaśnić, jak działa przedsiębiorstwo;
- obliczyć na prostym przykładzie przychód, koszty, dochód i zysk przedsiębiorstwa;
- wskazać główne elementy działań marketingowych (produkt, cena, miejsce, promocja) i wyjaśnić na przykładach ich znaczenie dla przedsiębiorstwa i konsumentów;
- przedstawić główne prawa i obowiązki pracownika;
- wyjaśnić, czemu służą ubezpieczenia społeczne i zdrowotne;

- rozpoznać własne preferencje i predyspozycje dotyczące dalszego kształcenia się;
- zaplanować swoją dalszą edukację (w tym wybór szkoły ponadgimnazjalnej);
- wyszukiwać informacje o możliwościach zatrudnienia na lokalnym, regionalnym i krajowym rynku pracy (urzędy pracy, ogłoszenia, internet);
- sporządzić życiorys i list motywacyjny;
- wskazać główne przyczyny bezrobocia w swojej miejscowości, regionie i Polsce; ocenić jego skutki;
- przedstawić zasady etyczne, którymi powinni się kierować pracownicy i pracodawcy;
- wyjaśnić, na czym polega społeczna odpowiedzialność biznesu;
- podać przykłady zjawisk z szarej strefy w gospodarce;
- ocenić zjawiska z szarej strefy gospodarki – wytłumaczyć, skąd się bierze szara strefa w gospodarce, oraz wskazać jej zagrożenia dla gospodarki.

NA JAKICH LEKCJACH KOSS MOGĄ BYĆ REALIZOWANE POSZCZEGÓLNE WYMAGANIA PODSTAWY PROGRAMOWEJ?

CZĘŚĆ 1

ROZDZIAŁ I. PODSTAWOWE UMIEJĘTNOŚCI OBYWATELSKIE

1. Jak zdobywać informacje i jak z nich korzystać? (1.1, 6.3)
2. O porozumiewaniu się i nieporozumieniach (1.1)
3. Bez współpracy ani rusz! (1.1, 1.3, 1.4)
4. Trudne decyzje (1.2)
5. Negocjacje zamiast kłótni (1.2, 1.3)

ROZDZIAŁ II. CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE

1. Człowiek – istota społeczna (2.1, 2.4, 2.5)
2. Reguły gry społecznej (2.2, 2.4, 2.5)
3. Szkoła jako wspólnota (2.1, 2.3)
4. Jak żyją Polacy? (3.1, 3.2, 3.3)

ROZDZIAŁ III. SAMORZĄD LOKALNY

1. Moja gmina i mój samorząd (16.1, 16.2, 17.1, 18.1, 18.2, 18.3)
2. Jakie są zadania samorządu gminnego? (17.2, 17.3)
3. Z wizytą w urzędzie gminy (17.2, 17.4, 17.5, 17.6)
4. Kto rządzi w gminie? (17.3, 17.4, 18.1)

ROZDZIAŁ IV. ZASADY DEMOKRACJI

1. Różne oblicza państwa (10.1, 10.2)
2. Demokracja – co to takiego? (10.3, 10.5, 10.6)

3. Demokratyczne spory (10.6, 10.7)
4. Krótka historia długiej drogi (10.4, 10.6, 10.7)

ROZDZIAŁ V. AKTYWNOŚĆ OBYWATELSKA

1. Obywatel – kto to taki? (4.1, 4.2, 4.3)
2. Jak obywatele uczestniczą w życiu publicznym? (5.1, 5.2, 5.4, 5.5)
3. Stowarzyszenie, czyli razem raźniej (5.3, 5.4)
4. Marsz na wybory! (7.1, 7.2, 7.3, 7.4)
5. Opinia, z którą trzeba się liczyć (6.4)
6. Środki masowego przekazu – czwarta władza? (6.1, 6.2, 6.3)

ROZDZIAŁ VI. NARÓD I PATRIOTYZM

1. Naród i państwo (8.1, 8.4, 9.5)
2. Mniejszości narodowe w Polsce (8.2, 8.3, 9.5)
3. Co to znaczy być patriotą? (9.1, 9.2, 9.3)
4. Cień Zagłady (9.4, 9.5)

CZĘŚĆ 2

ROZDZIAŁ VII. USTRÓJ DEMOKRATYCZNY W POLSCE

1. Rola konstytucji w państwie (11.1)
2. Zasady ustroju Polski (11.2)
3. Prawo i rządy prawa (11.3)
4. Na scenie politycznej (11.4, 12.1, 12.2, 12.3)

ROZDZIAŁ VIII. PARLAMENT, PREZYDENT, RZĄD I SĄDY

1. Jak działa parlament? (12.1, 13.1, 13.2)
2. Prezydent i rząd, czyli władza wykonawcza w Polsce (14.1, 14.2)
3. Administrować, czyli zarządzać (14.3, 14.4)
4. Wymierzając sprawiedliwość (15.1, 15.2)

ROZDZIAŁ IX. POLSKA W ŚWIECIE, POLSKA W EUROPIE

1. Silna Polska w świecie (19.1, 19.3, 19.4)
2. NATO, czyli nasi sojusznicy (19.2)
3. Wspólna Europa — jak i po co? (20.1, 20.3, 20.5)
4. Instytucje Unii Europejskiej (20.2, 20.4)
5. Polacy — obywatele Unii Europejskiej (21.1, 21.2, 21.3)

ROZDZIAŁ X. JEDEN ŚWIAT, WIELE PROBLEMÓW

1. Narody Zjednoczone (22.1, 22.2, 23.5)
2. Kraje bogate, kraje biedne (23.1, 23.2)

3. Niepokojny świat (22.2, 23.6)
4. Globalizacja, czyli nawzajem od siebie zależymy (23.1, 23.2, 23.3, 23.4, 23.5)

ROZDZIAŁ XI. CZŁOWIEK W GOSPODARCE RYNKOWEJ

1. Jak działa człowiek przedsiębiorczy? (24.1, 24.2, 24.3)
2. O racjonalnym gospodarowaniu (25.1, 25.2)
3. Rynek, czyli w poszukiwaniu równowagi (25.3, 25.4)
4. W świecie pieniądza (27.1, 27.2, 27.3)
5. Gospodarka i państwo (28.1, 28.2, 28.3)

ROZDZIAŁ XII. EKONOMIA W TWOIM ŻYCIU

1. Domowa gospodarka, czyli jak ułożyć budżet? (25.2, 26.1, 26.2, 26.3, 26.4, 27.3)
2. Zakładamy firmę, czyli ABC przedsiębiorstwa (25.1, 25.3, 29.1, 29.2, 29.3)
3. Pomyślmy o przyszłości (30.1)
4. Jak znaleźć pracę? (29.4, 30.2, 30.3, 30.4)
5. O etyce i prawie w gospodarce (31.1, 31.2, 31.3)

IV. PROCEDURY OSIĄGANIA SZCZEGÓŁOWYCH CELÓW EDUKACYJNYCH

Ta część programu zawiera wskazówki, jak skutecznie i w atrakcyjny dla gimnazjalistów sposób uczyć wiedzy o społeczeństwie według programu KOSS. Przedstawia zasady organizacji pracy na lekcji, strukturę materiałów dydaktycznych, dodatkowe pomoce dydaktyczne oraz wybrane metody motywujące uczniów do nauki, w tym metodę projektu.

Założeniem programu KOSS jest nie tylko wyposażenie uczniów w wiedzę dotyczącą życia społecznego, politycznego i gospodarczego Polski, ale przede wszystkim praktyczne przygotowanie młodego człowieka do aktywności w społeczeństwie obywatelskim i w demokratycznym państwie prawa. Zajęcia (w tym materiały dydaktyczne i proponowane w podręczniku metody) zostały więc tak skonstruowane, by wyposażać uczniów w umiejętności wykorzystywania posiadanych wiadomości, tak podczas edukacji szkolnej, jak i w przyszłości. Poruszane zagadnienia, problemy proponowane do rozwiązania oraz tematy dyskusji mają też wykształcić i utrwalać u uczniów wzorce zachowań i postawy współpracy z innymi, które sprzyjają odpowiedzialnemu funkcjonowaniu we współczesnym świecie.

Sformułowane w programie KOSS cele edukacyjne i wychowawcze stawiają przed nauczycielem trudne zadanie – uczyć tak, aby wiedza i umiejętności zdobyte w szkole były przydatne w środowisku pozaszkolnym oraz inspirowały uczniów do aktywności obywatelskiej i zainteresowania życiem publicznym. W ujęciu autorów kształtuje to postawę odpowiedzialności za własne otoczenie i przygotowuje do bycia dobrym obywatelem.

W osiągnięciu tych celów programu pomogą nauczycielowi: podstawowa wiedza o uczeniu się przez doświadczenie, dobra organizacja zajęć, wykorzystanie różnorodnych form prezentacji materiału dydaktycznego, stworzenie w klasie warunków (nie tylko fizycznych) sprzyjających uczeniu się, znajomość aktywizujących metod nauczania i umiejętność ich zastosowania, w tym zwłaszcza metody projektu, a wreszcie stosowanie zasad oceniania kształtującego (patrz: rozdział V).

UCZENIE SIĘ PRZEZ DOŚWIADCZENIE

Najbardziej efektywne uczenie się to takie, które jest oparte na konkretnym doświadczeniu. Stwarza ono naturalne warunki do zdobywania wiedzy i umiejętności oraz ułatwia wykorzystanie ich w przyszłości.

W procesie uczenia się przez doświadczenie uczniowie:

- odwołują się do swoich doświadczeń, zarówno tych wcześniejszych, jak i nabywanych podczas zajęć;
- oceniają własne doświadczenia i wyrabiają sobie własne zdanie;
- analizują sposób, w jaki się uczą;

- są otwarci na kolejne doświadczenia i planują, w jaki sposób wykorzystają zdobyte wiadomości i umiejętności.

ORGANIZACJA ZAJĘĆ KOSS

a. Organizacja miejsca

Konstrukcja zajęć według programu KOSS zakłada niekiedy rezygnację z tradycyjnego sposobu nauczania – wiele zadań jest realizowanych w parach i grupach. Prowadzone często dyskusje i debaty wymagają inaczej zorganizowanej przestrzeni, uczniowie przemieszczają się z miejsca na miejsce – czasami siedzą przy swoich stolikach, innym razem w kilkusobowych zespołach, a niekiedy w kręgu. Ważne jest zatem, by przed zajęciami nauczyciel zastanowił się nad najlepszym układem ławek w klasie, przygotował niezbędne materiały i pomoce dydaktyczne oraz miejsce do ekspozycji prac uczniowskich (np. plakatów opracowanych przez zespoły), tak by w trakcie zajęć nie tracić czasu na organizowanie przestrzeni.

b. Materiały źródłowe i pomoce naukowe

Publikacje:

- „KOSS podstawowy” (2 tomy);
- „Zeszyt ćwiczeń” (2 części);
- „Scenariusze lekcji” (2 części);
- „Jak oceniać uczniów? Wskazówki dla nauczycieli”;
- plakaty dydaktyczne;
- teksty źródłowe;
- fragmenty różnych dokumentów, ustaw, relacji prasowych, telewizyjnych i radiowych;
- Konstytucja RP z 1997 roku.

c. Serwis internetowy KOSS dla uczniów i nauczycieli (www.ceo.org.pl/koss) z rozbudowanym działem KOSS online.

d. Pomoce i sprzęt dydaktyczny

- mapy ścienne: Polski, Europy i świata;
- plakaty i tablice poglądowe;
- aktualne i archiwalne numery gazet;
- sala komputerowa z dostępem do internetu (proponujemy, by – w miarę możliwości – niektóre zajęcia prowadzić z wykorzystaniem internetu i wybranych programów komputerowych);
- flamastry, arkusze papieru, flipcharty, karteczki post-it, taśma papierowa, nożyczki itp. (w scenariuszach zajęć dla nauczycieli przed każdą lekcją wymieniamy konieczne pomoce dydaktyczne).

e. Rola nauczyciela

Autorzy programu KOSS zakładają, że nauczyciel nie będzie biernym odtwórcą programu, lecz raczej jego współautorem. Nauczyciel powinien zatem samodzielnie przygotować własny rozkład planowanych zajęć i odpowiedni zestaw scenariuszy lekcji KOSS (w razie potrzeby zmodyfikowanych) oraz dodatkowych pomocy dydaktycznych. Konieczne jest także wcześniejsze zaplanowanie działań edukacyjnych prowadzonych w oparciu o społeczność lokalną i instytucje w niej istniejące – władze gminne, organi-

zacje rządowe i pozarządowe oraz konkretne osoby, z którymi nauczyciel i uczniowie mogą nawiązać kontakt.

Opracowując własną wersję programu KOSS, nauczyciel powinien uwzględnić specyfikę szkoły, w której uczy, konkretnej klasy, a także potrzeby oraz możliwości uczniów. Modyfikacje muszą uwzględniać cechy klasy – liczbę uczniów, poziom bezpieczeństwa, możliwości współpracy, klimat klasy. Nauczyciel powinien także – w miarę możliwości – starać się indywidualizować zadania stawiane poszczególnym uczniom, dopasowując je do ich zainteresowań oraz możliwości intelektualnych, a także uwzględniając ich mocne i słabe strony w kontaktach społecznych.

Program zakłada, że nauczyciel przestaje być wyłącznie „dostawcą informacji” i „kontrolerem wiedzy uczniów”, staje się zaś organizatorem doświadczeń uczniów w warunkach otwartej wymiany poglądów. Odchodzi często od formuły pracy z całą klasą na rzecz samodzielnej pracy uczniów w małych zespołach lub w parach, a także projektów uczniowskich realizowanych indywidualnie bądź grupowo w szkole i poza szkołą (np. na terenie całej gminy, w społeczności lokalnej, na osiedlu itp.).

Nauczyciel powinien wspierać i doceniać propozycje zgłaszane przez uczniów. Zadania, które z własnej inicjatywy uczniowie biorą na siebie, są szczególnie wartościowe z punktu widzenia celów wychowawczych, kształcących i poznawczych.

Wskazane jest, aby nauczyciel, poza odpowiednim wykształceniem akademickim (studia historyczne, politologiczne, prawne itp.), miał także przygotowanie dydaktyczne, uzyskane np. na kursach uczących stosowania aktywnych metod nauczania. Takie kursy od roku 1994 prowadzi CEO, a od roku 1995 – także inne instytucje, w tym zwłaszcza ośrodki doskonalenia nauczycieli.

ORGANIZACJA MATERIAŁU DYDAKTYCZNEGO

„KOSS podstawowy” składa się z dwóch części. Każda z nich ma taką samą konstrukcję – sześć rozdziałów odpowiadających wymaganiom ogólnym podstawy programowej kształcenia ogólnego. Każdy rozdział składa się z kilku jednostek tematycznych, z których każda zawiera:

- pytania problemowe (zamieszczone bezpośrednio pod tytułem lekcji);
- teksty z najważniejszymi wiadomościami na dany temat (materiały oznaczone symbolem „kosa”);
- ćwiczenia i zadania dla uczniów, zachęcające do pracy zespołowej, samodzielnego myślenia oraz krytycznej analizy przypadków, materiałów źródłowych itp.;
- kontrowersyjne problemy i pytania bez jednoznacznych rozwiązań i odpowiedzi, oznaczone symbolem „Hamleta”;
- wskazówki i miniporadniki „Dobre rady”;
- ciekawe informacje dodatkowe w ramkach ze strzałką;
- ilustracje rysunkowe i zdjęcia;

- schematy, wykresy i tabele ułatwiające zrozumienie omawianych zagadnień;
- odesłania do serwisu internetowego dla uczniów KOSS online, który umożliwia pogłębienie wiedzy i umiejętności zawartych w podręczniku;
- rubrykę „Ważne słowa” zbierającą pojęcia i terminy z lekcji (uczniowie powinni je zrozumieć i nauczyć się ich używać, nie muszą natomiast uczyć się na pamięć definicji tych pojęć).

Ponadto po każdej lekcji zamieszczamy listę wiadomości i umiejętności (POP, czyli Pamiętaj o podstawie), które powinni posiadać uczniowie, co pozwala im samym sprawdzić, czego się nauczyli, i powtórzyć ten materiał oraz te umiejętności, których jeszcze nie opanowali.

Integralną część programu stanowią zamieszczone w podręczniku:

- „Projektowniki” (po każdym rozdziale) zawierające pomysły na projekty odnoszące się do danego działu, wskazówki dla uczniów oraz przykłady podobnych przedsięwzięć uczniowskich, realizowanych m.in. w programach edukacyjnych CEO;
- „Projekt dla każdego” – krótki poradnik dla uczniów i nauczycieli, jak zaplanować i zrealizować projekt na lekcjach wiedzy o społeczeństwie;
- słowniczek zawierający około 100 podstawowych terminów;
- praktyczne poradniki dla młodych obywateli, dotyczące prowadzenia zebrań, dyskusji i wyborów (w klasie i szkole);
- krótkie omówienia najczęściej proponowanych w programie KOSS sposobów pracy na lekcji.

Dla uczniów i nauczycieli realizujących program KOSS przygotowaliśmy serwis internetowy KOSS online. Znajduje się tam bogaty zestaw materiałów dla uczniów, umożliwiający pogłębienie wiedzy uzyskiwanej w oparciu o publikację „KOSS podstawowy” (cz. 1 i 2) oraz poszerzenie wiadomości i umiejętności w zakresie wykraczającym poza wymogi podstawy programowej. Proponowane w KOSS online ćwiczenia i zadania równocześnie pomagają uczniom uzyskać umiejętności zaawansowanego korzystania z komputera i internetu. Z KOSS online uczniowie mogą korzystać sami (w szkole i w domu) lub pod kierunkiem nauczyciela.

Taka zróżnicowana forma prezentacji materiałów dydaktycznych ułatwia przyswojenie ważnych treści i umiejętności, a równocześnie zachęca uczniów do samodzielnego studiowania podręcznika oraz materiałów zawartych w serwisie internetowym. Włączenie propozycji ćwiczeń i innych działań edukacyjnych w treść lekcji umożliwia nauczycielom prowadzenie zajęć w sposób aktywizujący uczniów. Nauczyciel może także dokonywać wyboru aktywności, które odpowiadają bardziej jemu, jak również potrzebom edukacyjnym uczniów konkretnej klasy.

Zarówno dzięki nowoczesnym narzędziom cyfrowym, jak i zasobom w KOSS online możemy wyposażyć uczniów w kluczowe umiejętności, które będą im potrzebne w przyszłym życiu zawodowym i społecznym. Biorąc pod uwagę fakt, że coraz większe znaczenie w procesie edukacji i w każdej dziedzinie życia odgrywa umiejętność korzystania z cyfrowych mediów (alfabetyzacja informatyczna), musimy włączyć nowoczesne technologie

do edukacji obywatelskiej. Wyzwaniem jest z jednej strony zastosowanie cyfrowych narzędzi na lekcjach oraz przygotowanie się do nich, wykonywanie przy ich pomocy zadań domowych i projektów uczniowskich, a z drugiej zaś zmiana sposobu myślenia – jak uczyć z technologiami informacyjno-komunikacyjnymi (TIK), aby uczniowie mogli zastosować wiedzę i umiejętności w różnych sytuacjach życiowych i publicznych. Dobrym przykładem mogą być uczniowskie kampanie społeczne. Młodzi ludzie angażują się w życie lokalnej społeczności, szukają, identyfikują i nazywają problemy, które występują w ich najbliższym środowisku, a następnie opracowują scenariusze e-kampanii społecznych oparte na multimediami (film, wideo-instalacja). Warto też zachęcać uczniów do uczestnictwa w wartościowych debatach w społecznościach internetowych czy do udziału w dyskusjach w sieci na tematy publiczne, w tym także do komentowania, zamieszczania własnych wpisów oraz reagowania na mowę nienawiści oraz wypowiedzi niezgodne ze standardami demokratycznego dialogu i prawami człowieka (więcej na stronie programu CEO „Nienawiść. Jestem Przeciw”). Sieć może się stać atrakcyjnym miejscem dla edukacji obywatelskiej, oczywiście pod warunkiem, że młodzi ludzie zostaną wcześniej przygotowani do odbioru i korzystania z internetu.

Innym ważnym problemem jest edukacja medialna. Mimo że nie jest ona odrębnym przedmiotem, ale w podstawie programowej znalazł się zapis, żeby wszyscy nauczyciele, w tym także wiedzy o społeczeństwie, poświęcili „dużo uwagi edukacji medialnej, czyli wychowaniu uczniów do właściwego odbioru i wykorzystania mediów”. Warto uczyć młodych ludzi mądrego obcowania z mediami tradycyjnymi – telewizją, prasą, radiem i filmem, aby mogli krytycznie spojrzeć na media cyfrowe (więcej na stronie programu CEO „Włącz się. Młodzi i Media”). Powinni się nauczyć, jak w sposób odpowiedzialny korzystać z potencjału internetu, uczestniczyć bezpiecznie w komunikacji na portalach społecznościowych, a także tworzyć własne materiały – teksty, zdjęcia, filmy, animacje i nagrania dźwiękowe, dotyczące życia szkoły (np. samorządności uczniowskiej) czy społeczności lokalnej (np. budżetu obywatelskiego), a nawet problemów globalnych (np. odpowiedzialnej konsumpcji, odnawialnym źródłom energii, ubóstwu na świecie czy zmianom klimatycznym).

Edukacja medialna i informacyjna może skutecznie wspierać edukację obywatelską poprzez rozwijanie kompetencji obywatelskich i społecznych, komunikowania się, przedsiębiorczości i inicjatywności oraz uczenia się, niezbędne do samorealizacji każdego ucznia, jego rozwoju osobistego, bycia aktywnym obywatelem oraz znalezienia dobrego zatrudnienia. Nieodpowiedzialne korzystanie z mediów może te szanse zmniejszyć, a nawet przekreślić.

AKTYWIZUJĄCE METODY NAUCZANIA

Proponowane w programie KOSS sposoby pracy są dalekie od suchego przekazu abstrakcyjnych wiadomości; angażują uczniów emocjonalnie, budzą ich zainteresowanie oraz motywację, uczą samodzielnego myślenia i działania. Twórcy programu zakładają, że nauczyciele będą wykorzystywać w pracy różnorodne, wzajemnie dopełniające się metody dydaktyczne. Obok metod aktywizujących zachęcają do stosowania tradycyjnych metod

dydaktycznych – prezentacji, miniwykładów, rozmowy nauczającej czy pamięciowego opanowania fragmentów materiału z podręcznika.

Uczniowie mogą na zajęciach pracować indywidualnie, w parach, w kilkusobowych grupach, proponujemy także zadania i projekty, które będzie realizować wspólnie cała klasa. Opisane w programie metody i techniki pracy o charakterze otwartym ułatwiają indywidualizację nauczania – zarówno podczas lekcji, jak i poza szkołą (projekty); uczniowie mogą realizować je we własnym tempie oraz nadawać im własny kształt, zgodnie ze swoimi predyspozycjami i możliwościami.

Stosowane w programie KOSS (tak podczas zajęć, jak i przy realizacji projektów edukacyjnych) metody i techniki aktywizujące uczniów to między innymi:

- praca w grupach;
- symulacje;
- gry sytuacyjne: odgrywanie ról;
- socjodramy, inscenizacje;
- dyskusje i debaty;
- rozwiązywanie problemów;
- burza mózgów;
- wywiady;
- kwestionariusze, quizy;
- analiza dokumentów źródłowych, w tym dokumentów prawnych;
- analiza przypadku;
- podejmowanie decyzji metodą „drzewa decyzyjnego”;
- analiza SWOT;
- analiza argumentów „za” i „przeciw”;
- nauka pisania petycji, skarg, wniosków i innych „dokumentów obywatelskich”;
- gry i zabawy edukacyjne;
- praca w terenie (wycieczki, wizyty w urzędach itp.);
- teczki (portfolio) i wystawy;
- metody audiowizualne;
- projekt indywidualny i grupowy (ta metoda, ze względu na swoją szczególną rolę w kształceniu, została wyodrębniona i opisana bardziej szczegółowo w ostatniej części rozdziału).

Poniżej przedstawiamy krótkie opisy wybranych metod.

Praca w grupach

Nauczyciel może zdecydować o składzie zespołów, pozwolić, by sami uczniowie podzielili się na grupy, bądź też przeprowadzić losowanie. Najczęściej wszystkie grupy wykonują to samo zadanie, ale zdarza się i tak, że każdy z zespołów ma coś innego do zrobienia – wtedy konieczne jest podzielenie się rezultatami pracy z kolegami z innych

grup. Gdy grupa jest większa, a zadanie bardziej skomplikowane, warto wybrać lidera zespołu oraz sekretarza dbającego o utrwalenie efektów pracy.

Podczas zajęć KOSS uczniowie często pracują w parach, małych bądź większych zespołach – właściwie każda jednostka lekcyjna zakłada taki sposób pracy.

Burza mózgów

Burza mózgów (ang. *brainstorming*) to metoda grupowego poszukiwania rozwiązań problemu, wymagająca twórczego myślenia wszystkich członków zespołu – w krótkim czasie powstaje zwykle wiele różnych, często oryginalnych pomysłów. Nauczyciel musi klarownie przedstawić uczniom problem, który mają rozwiązać, oraz poinformować ich o zasadach burzy mózgów.

Burza mózgów dzieli się na fazę zbierania pomysłów oraz fazę ich selekcji. Podczas pierwszej każdy ma prawo zgłaszać pomysły, wszystkie są zapisywane, nawet te najbardziej nierealne (można to zrobić za pomocą karteczek samoprzylepnych – „mówiącej ściany”, „dywanu pomysłów”). Następnie wspólnie odrzucamy koncepcje całkowicie niemożliwe do realizacji oraz grupujemy podobne do siebie. Staramy się wybrać lub stworzyć jedno rozwiązanie, które będzie łączył mocne punkty wszystkich zaproponowanych. Możemy też zaproponować głosowanie na najlepsze z rozwiązań. Polecamy tę metodę jako urozmaicenie pracy w grupie, gdyż umożliwia ona zaangażowanie wszystkich członków zespołu w poszukiwanie wspólnego rozwiązania.

Zasady burzy mózgów

1. Dbamy o to, by uczestnicy sesji czuli się komfortowo i bezpiecznie (wybieramy spokojne pomieszczenie, siadamy w kole lub przy owalnym stole, staramy się stworzyć przyjazną, nieformalną atmosferę).
2. Problem formułujemy w sposób otwarty. Używamy pytań zaczynających się od „jak” i „co”, a nie „czy”.
3. Wybieramy moderatora (może to być nauczyciel), który będzie czuwał nad przestrzeganiem zasad.
4. Nie komentujemy ani nie oceniamy zaproponowanych pomysłów.
5. Zapisujemy wszystkie pomysły w kolejności zgłaszania.
6. Pozwalamy na podchwytwanie i rozwijanie już zaproponowanych rozwiązań.
7. Pilnujemy czasu wyznaczonego na zbieranie pomysłów.

Na zajęciach KOSS uczniowie często zaczynają lekcję od burzy mózgów – pomaga im to m.in. lepiej zrozumieć temat lekcji oraz przypomnieć sobie już posiadane wiadomości.

Odgrywanie ról

Metoda ta pozwala uczniom wejść w role uczestników życia publicznego. Ułatwia zrozumienie ich postaw i zachowań oraz – co równie ważne – pozwala przećwiczyć procedury i reguły postępowania w sytuacjach społecznych. Stosowanie tej metody prowadzi do rozwijania zainteresowań uczniów przez doświadczenie i przeżywanie.

Uczniowie, wchodząc w role wyznaczone przez nauczycieli lub wybrane samodzielnie, ćwiczą takie umiejętności jak: negocjowanie, podejmowanie decyzji, wyrażanie własnej opinii i emocji czy komunikacja.

Zanim przystąpią do odgrywania ról, powinni zapoznać się z sytuacją/problemem, poznać swoje role i scenariusz, przygotować rekwizyty. Po zakończeniu uczestnicy powinni mieć czas na opowiedzenie w formie swobodnej dyskusji, jak się czuli, odgrywając rolę. Każdą dramę obserwują uczniowie niebiorący w niej udziału – zapisują swoje spostrzeżenia na przygotowanej karcie obserwacji.

Odgrywanie ról może być pomocne, jeśli w klasie dojdzie do sytuacji konfliktowej. Wejście w rolę drugiej osoby pozwoli uczniom lepiej zrozumieć motywacje kolegów. Metodę tę można wykorzystać również podczas przygotowywania prezentacji projektu – ciekawa inscenizacja niejednokrotnie lepiej przekazuje ważne treści niż długi wykład czy nawet prezentacja multimedialna. Na przykład podczas lekcji o budżecie gminy uczniowie wcielają się w role członków poszczególnych komisji rady gminy i podejmują decyzje dotyczące wydatków na poszczególne działania.

Dyskusja

Dyskusja jest metodą nauczania polegającą na wymianie zdań między uczestnikami, niezależnie od tego, czy wypowiediane kwestie stanowią ich własne poglądy czy też odwołują się do opinii innych osób. Dyskusja stanie się prawdziwa tylko wtedy, gdy omawiana kwestia będzie wystarczająco kontrowersyjna i wzbudzająca zainteresowanie. Warunkiem dobrej dyskusji jest przede wszystkim trafne sformułowanie tematu: nie może być zbyt trudny, nie może odwoływać się do nowych wiadomości ani zawierać niezrozumiałych pojęć i określeń. Temat nie powinien być też zbyt łatwy, gdyż daje się szybko i jednoznacznie rozstrzygnąć. Wszyscy uczestnicy dyskusji muszą się do niej przygotować – można to zrobić w czasie lekcji lub polecić uczniom zebranie potrzebnych informacji i sformułowanie argumentów w domu. Każda dyskusja musi się zakończyć podsumowaniem, stanowiącym krótkie omówienie rezultatów i sposobu jej prowadzenia. W podsumowaniu i ogólnej ocenie każdej dyskusji można wykorzystać następujące pytania: „Co należy ulepszyć w kolejnej debacie?”, „Jakie argumenty były najbardziej przekonujące?”, „Czy ktoś został przekonany i zmienił swoje zdanie?”, „Jakie nowe, ciekawe poglądy usłyszałeś/usłyszałaś po raz pierwszy?”.

Dyskusja panelowa

W dyskusji panelowej temat jest publicznie omawiany przez wyznaczoną grupę, czyli „panel”, którą kieruje osoba zwana moderatorem. Grupa wcześniej przygotowuje się do dyskusji i ustala, co ma być powiedziane. Pożądane jest, aby paneliści prezentowali odmienne poglądy. Moderator na ogół wie, co panelista ma do powiedzenia, i kieruje wypowiedziami jak dyrygent orkiestrą. Po wypowiedziach panelistów jest czas na głosy słuchaczy. Mogą zadawać pytania panelistom i komentować ich poglądy, a także prezentować swój punkt widzenia. Moderator udziela głosu publiczności i panelistom. Potem podsumowuje krótko, co zostało powiedziane, dodając swój komentarz.

Dyskusja plenarna

Jest to swobodna dyskusja w grupie od kilkunastu do kilkudziesięciu osób. Prowadzący otwiera dyskusję, przedstawia jej plan, zachęca do zabierania głosu, czuwa nad czasem wypowiedzi, przypomina o kulturze dyskusyjnej, wyznacza kolejne etapy dyskusji, podsumowując to, co zostało powiedziane. Dyskusja plenarna nie powinna trwać dłużej niż 45 minut.

Dyskusja nieformalna

W dyskusji nieformalnej biorą udział wszyscy na równych prawach. Rola prowadzącego jest ograniczona, inicjuje tylko dyskusję, a następnie trzyma się z boku. Prowadzący powinien być dobrym obserwatorem, aby rozumieć, co się dzieje w grupie podczas dyskusji. Dyskusja nieformalna jest wykorzystywana do dzielenia się informacjami oraz prezentacji nowych stylów myślenia i poglądów.

Akwarium

Charakterystyczne dla tego rodzaju dyskusji jest to, że kilkoro uczestników siedzi w kręgu, prowadząc rozmowę na wybrany temat. Pozostałe osoby są obserwatorami i siedzą wokół nich. Analizują przebieg dyskusji pod kątem doboru i skuteczności argumentacji, respektowania zasad regulaminowych oraz ogólnego przebiegu rozmowy. Celami tej metody są przede wszystkim wzajemne uczenie się i doskonalenie umiejętności argumentowania.

Dyskusja sokratejska

To intelektualna rozmowa, która koncentruje się na wybranym tekście, eseju, raporcie, wierszu czy filmie wideo. Uczestnicy zapoznają się z materiałem źródłowym i podejmują dyskusję, by dojść do prawdy – to, co niejasne, wyjaśnić, znaleźć przyczyny zjawiska czy uzasadnienie czyjeś postępowania.

Metaplan

Celami tej metody są analiza problemu i poszukiwanie rozwiązania. Metaplan to graficzny zapis dyskusji prowadzonej w grupie (lub w kilku równoległych pracujących grupach). Nauczyciel przedstawia problem, który będzie przedmiotem dyskusji, i przygotowuje materiały potrzebne do wykonania plakatów. Konieczne będą duże arkusze papieru, wycięte z kolorowego papieru figury geometryczne (koła, prostokąty) oraz chmurki, kolorowe flamastry, taśma samoprzylepna, klej. W czasie wyznaczonym przez nauczyciela grupa uczniów zastanawia się nad wybranym problemem i wykonuje plakat będący zapisem ich wniosków, wypełniając przygotowane wcześniej figury i chmurki oraz umieszczając je w odpowiednim miejscu.

W trakcie dyskusji uczniowie mogą podejść do planszy i zapisać w odpowiednich (jeszcze niewypełnionych) polach swoje spostrzeżenia. Mogą też porządkować treść plakatu, przesuwać pola umieszczone przez kolegów. Na zakończenie wszystkie zgłoszone i zapisane na plakatach wnioski uczniowskie można jeszcze raz, już na forum, przedyskutować, by wyeliminować sprzeczności. Taka forma dyskusji umożliwia wypowiedzenie się wszystkim uczniom, nawet tym najbardziej nieśmiałym, a plakat jest efektem kreatywnej pracy całego zespołu lub całej klasy.

Debaty „za” i „przeciw”

Ten rodzaj debaty stosujemy, gdy chcemy, aby uczniowie spojrzeli na ten sam problem z dwóch różnych punktów widzenia, wspólnie go przeanalizowali, a następnie podjęli decyzję. Taka forma dyskusji rozwija umiejętności logicznego myślenia i argumentowania, rozwiązywania problemów, poszukiwania i porządkowania informacji, weryfikowania własnych, często powierzchownych poglądów itp. Nauczyciel wybiera temat i określa zasady debaty, pomaga uczniom przygotować się do niej, dzieli uczestników na zwo-

lenników i przeciwników tezy. W trakcie dyskusji słucha uważnie wypowiedzi uczniów, nie komentując ich. Debatujące strony przedstawiają własne argumenty. O tym, czyje argumenty okazały się bardziej przekonujące, decydują obserwatorzy (na podstawie karty obserwacji) lub słuchacze (metodą głosowania). Debata „za” i „przeciw” powinna być kierowana przez moderatorów. Do ich zadań należą otwieranie dyskusji, przydzielanie i odbieranie głosu w razie przekroczenia limitu czasu, czuwanie nad kulturą dyskusji.

Analiza SWOT

To rodzaj techniki analitycznej, która jako metoda aktywizująca doskonale nadaje się do wykorzystania w aktywności lokalnej. Pozwala zastanowić się nad konkretną sytuacją w naszej miejscowości. Służy też określeniu problemów pojawiających się w środowisku, w którym żyjemy, wskazując jednocześnie możliwe ich rozwiązania. Wybierając tę metodę pracy z uczniami, zachęcamy ich do zdefiniowania silnych i słabych stron w ich otoczeniu, a następnie do poszukiwania możliwości rozwoju oraz zagrożeń, jakie mogą wystąpić.

Można posłużyć się schematem:

silne strony	szanse, możliwości
słabe strony	zagrożenia

Rozwiązywanie problemów

Metoda ta uczy znajdowania optymalnych rozwiązań skomplikowanych zagadnień życia publicznego. Składa się z trzech faz:

1. Diagnoza problemu. Co się stało? Dlaczego? Kto jest weń uwikłany? Komu może zależeć na jego rozwiązaniu? Jakich informacji mi brakuje i gdzie można je uzyskać?
2. Poszukiwanie rozwiązania problemu. Jakie są sposoby jego rozwikłania? Jakie są ich wady i zalety? Jakie szanse i zagrożenia ze sobą niosą?
3. Wybór rozwiązania. Które rozwiązanie jest najlepsze ze względu na przyjęte wartości (np. sprawiedliwość) oraz inne kryteria (np. niski koszt lub prostotę)? Jakie trudności mogą się pojawić przy jego realizacji? Jak powinny wyglądać kolejne kroki przy wprowadzaniu go w życie? Kto lub co może je utrudnić lub uniemożliwić? Na kogo można liczyć jako na sojusznika?

Symulacje i gry symulacyjne

Na lekcjach KOSS uczniowie często naśladowują rzeczywistość w celu zdobycia doświadczeń zbliżonych do tych w świecie realnym. Symulacje są wykorzystywane w edukacji między innymi do zademonstrowania typowych relacji społecznych. Mogą dotyczyć pro-

cesu podejmowania decyzji, rozwiązywania nieporozumień między ludźmi, rozwijania strategii czy też negocjacji.

Przed przystąpieniem do symulacji należy się upewnić, że uczniowie mają odpowiednią wiedzę potrzebną do analizy symulowanego procesu oraz że są gotowi do aktywnego w niej udziału. Należy określić cele symulacji, przedstawić zakres tematu, przygotować dodatkowe teksty, które zaangażują grupę we wstępne poszukiwania, pozwolą poczuć „klimat” relacji między ludźmi charakterystyczny dla określonych zdarzeń oraz dostarczą uczniom podstawowy zasób pojęć. Obowiązkami prowadzącego są przygotowanie materiałów z opisem sytuacji i ról oraz określenie ram sytuacji. Należy pamiętać, że symulacja ma na celu dokładne odwzorowanie danego zdarzenia lub procesu. Stąd też konieczne jest precyzyjne opracowanie zasad i scenariusza. Uczestnikom nie wolno wykraczać poza powstałe w ten sposób ramy – całą pomysłowość i aktywność muszą wykorzystać na wypracowanie najlepszego ich zdaniem rozwiązania w obrębie narzuconych ograniczeń, a nie na ich obchodzenie czy łamanie.

W symulacji najważniejsze jest podsumowanie. Na podstawie doświadczeń nabytych w czasie symulacji oraz zachowania innych uczestnicy mają możliwość porównań i analizy tego, co się zdarzyło. Może się to odbywać na forum, można też zachęcić uczniów do pracy w mniejszych grupach.

Oto kilka pytań do podsumowania: Jakie problemy i konflikty pojawiły się w trakcie symulacji? Jakie rozwiązania zrodziły się w trakcie ćwiczenia? Na jakie trudności natrafiliście w trakcie ćwiczenia? Co zrobilibyście inaczej, gdyby symulację przeprowadzono jeszcze raz? Czy uległy zmianie wasze poglądy na rzeczywistość?

Studium przypadku

Ta metoda nauczania polega na analizowaniu konkretnych zdarzeń, dzięki czemu łatwiej zrozumieć wszystkie zjawiska podobne do analizowanego. Jej główną zaletą jest umożliwienie uczniom podejmowania decyzji na podstawie krytycznej analizy danych. Mają okazję przyjrzeć się realnym (a nie „książkowym”) przykładom działań innych ludzi i wyciągnąć z nich wnioski istotne dla siebie. Studium przypadku kształtuje takie umiejętności, jak: krytyczna analiza informacji, prezentacja własnych opinii, praca zespołowa.

W każdym studium przypadku następuje:

1. Diagnoza sytuacji – na podstawie otrzymanego od nauczyciela albo samodzielnie wyszukanego opisu konkretnego zdarzenia (procesu) uczniowie odpowiadają na pytania: Co się zdarzyło? Jakie były tego przyczyny? Jaki problem pojawia się w związku z tym zdarzeniem? Jakie konflikty pojawiają się w zdarzeniu? Dlaczego ktoś postąpił (czuł się) w określony sposób?
2. Poszukiwanie rozwiązań – uczniowie szukają odpowiedzi na pytania: Jakie są sposoby rozwiązania konfliktu? Jakie kryteria powinno się przyjąć, by podjąć najlepszą decyzję? Jaką decyzję ty byś podjął (podjęła)? Jakie ważne dla ciebie wartości są włączone w konflikt?
3. Przewidywanie następstw – uczniowie analizują wszystkie propozycje rozwiązania problemu, odpowiadając na pytania: Jakie mogą być następstwa poszczególnych rozwiązań? Które z nich są pozytywne, a które negatywne? Jakie mogą być następstwa

decyzji uznanej przez siebie za najlepszą, biorąc pod uwagę różne aspekty problemu (np. dobra realizacja zadania, stosunki z innymi osobami, wpływ na środowisko naturalne)? Które z tych następstw są zgodne z ważnymi dla Ciebie wartościami, a które pozostają z nimi w konflikcie? Jak zareagujesz na ten konflikt?

4. Dyskusja nad proponowanymi rozwiązaniami – uczniowie prezentują rezultaty przeprowadzonej przez siebie analizy, przedstawiają argumenty i wymieniają opinie.
5. Przeniesienie wniosków na sytuacje w świecie realnym – uczniowie odpowiadają na następujące pytania: Jakie widzisz podobieństwo opisanego wydarzenia do sytuacji, którą znasz ze swojego życia? Jakie wnioski z analizy przypadku mogą być przydatne dla Twoich działań w sytuacjach, z którymi stykasz się bezpośrednio?

Portfolio

Portfolio, czyliteczka, to prosta i uniwersalna metoda realizowana na zajęciach szkolnych i podczas projektów edukacyjnych. W skład portfolio mogą wchodzić materiały źródłowe: notatki i artykuły prasowe dotyczące analizowanego zagadnienia, graficzne przedstawienia problemów, fotografie, rysunki, dowcipy rysunkowe (zarówno wycięte z gazety, jak i narysowane przez ucznia), notatki z lektur, aforyzmy, ważne myśli, fragmenty aktów prawnych, esej napisany przez ucznia, przedstawiający źródła analizowanego problemu, bibliografia zawierająca spis wszystkich źródeł (w tym także ustnych) wykorzystanych w teczce, płyta z nagraniem, notatki ucznia z lektur, spis wszystkich materiałów z teczki z krótkimi uzasadnieniami ich doboru.

Wykorzystanie teczki tematycznej może być świetnym pomysłem na realizację projektu edukacyjnego właściwie po każdym rozdziale. Autor teczki może np. poprowadzić zajęcia lub zrobić wystawę poświęconą jakiemuś zagadnieniu.

Analiza materiału źródłowego

Metoda ta nie należy do najłatwiejszych, ale ma ogromną wartość. Jej celem jest nie tylko rozwijanie umiejętności czytania ze zrozumieniem trudnych tekstów, np. prawnych, ale także zdolności do samodzielnego poszukiwania informacji niezbędnych przy załatwianiu spraw w dorosłym życiu. Korzystając z artykułów prasowych i zapoznając się z danymi statystycznymi, uczniowie ćwiczą umiejętności wyszukiwania i selekcji informacji oraz ich krytycznej analizy. Dowiadują się także, jak oceniać ich wiarygodność. Podczas lektury źródeł historycznych analizują kontekst historyczny – zastanawiają się nad specyfiką epoki, sytuacją polityczną, w której dany tekst powstał, kim był jego autor itp.

Listy obywatelskie, pisma urzędowe

Nauka pisania listów i pism urzędowych przyda się każdemu obywatelowi. Każdy powinien umieć sporządzić życiorys, napisać list motywacyjny, sformułować podanie, skargę, wniosek, list do redakcji itp. Na lekcjach KOSS uczniowie ćwiczą ich pisanie, zwracając uwagę z jednej strony na zachowanie właściwej formy, a z drugiej – na umiejętność jasnego i krótkiego przedstawienia sprawy. I tak np. w lekcji o administracji publicznej prosimy o napisanie odwołania od decyzji administracyjnej, a na zajęciach na temat poszukiwania pracy – o sporządzenie swojego życiorysu i listu motywacyjnego.

METODA PROJEKTU JAKO STAŁY ELEMENT EDUKACJI

Zgodnie z założeniami nowej podstawy programowej na III etapie edukacyjnym „około 20 proc. treści nauczania powinno być realizowane w formie uczniowskiego projektu edukacyjnego. (...) Wskazane jest, by każdy uczeń uczestniczył w co najmniej jednym projekcie w każdym roku nauczania przedmiotu”. Dodatkowo na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 sierpnia 2010 r. uczniowie klas gimnazjalnych mają obowiązek udziału w realizacji gimnazjalnego projektu edukacyjnego, rozumianego jako zespołowe, planowe działanie uczniów, mające na celu rozwiązanie konkretnego problemu z zastosowaniem różnych metod. W myśl rozporządzenia zakres tematyczny gimnazjalnego projektu edukacyjnego może dotyczyć wybranych treści nauczania, określonych w podstawie programowej (w tym przedmiotu wiedza o społeczeństwie) lub wykraczać poza te treści. Szczegółowe warunki realizacji projektu edukacyjnego określa rozporządzenie z dnia 10 czerwca 2015 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (Dz. U. z 2015 r., poz. 843):

§8.1. Projekt edukacyjny jest realizowany przez zespół uczniów pod opieką nauczyciela i obejmuje:

- 1) wybór tematu projektu edukacyjnego;
 - 2) określenie celów projektu edukacyjnego i zaplanowanie etapów jego realizacji;
 - 3) wykonanie zaplanowanych działań;
 - 4) publiczną prezentację przez uczniów rezultatów projektu edukacyjnego;
 - 5) podsumowanie pracy uczniów nad projektem edukacyjnym.
2. Zakres projektu edukacyjnego może dotyczyć wybranych treści nauczania określonych w podstawie programowej kształcenia ogólnego dla gimnazjów lub wykraczać poza te treści.
3. Dyrektor gimnazjum, po zasięgnięciu opinii rady pedagogicznej, ustala:
- 1) zadania nauczyciela, o którym mowa w ust. 1;
 - 2) czas realizacji projektu edukacyjnego;
 - 3) termin oraz sposób prezentacji przez uczniów rezultatów projektu edukacyjnego;
 - 4) sposób podsumowania pracy uczniów nad projektem edukacyjnym;
 - 5) inne elementy istotne dla prawidłowej realizacji projektu edukacyjnego.
4. Wychowawca oddziału na początku roku szkolnego, w którym uczniowie rozpoczną realizację projektu edukacyjnego, informuje uczniów i ich rodziców o warunkach realizacji projektu, o których mowa w ust. 3.
5. Informację o udziale ucznia w realizacji projektu edukacyjnego oraz temat projektu edukacyjnego wpisuje się na świadectwie ukończenia gimnazjum.
6. W przypadku zwolnienia ucznia z realizacji projektu edukacyjnego, o którym mowa w art. 44p ust. 2 ustawy, na świadectwie ukończenia gimnazjum w miejscu przeznaczonym na wpisanie informacji o udziale ucznia w realizacji projektu wpisuje się „zwolniony” albo „zwolniona”.
7. Udział ucznia w realizacji projektu edukacyjnego uwzględnia się w kryteriach oceniania zachowania ucznia gimnazjum zawartych w ocenianiu wewnątrzszkolnym.

Autorzy programu KOSS od początku rekomendowali metodę projektu uczniowskiego, ponieważ w dużym stopniu angażuje i kształci ważne obywatelskie kompetencje. Trzeba przed uczniem/uczennicą stawiać takie zadania zespołowe, dzięki którym będzie się uczyć współpracy z innymi, planowania własnych działań indywidualnych i zespołowych, wywiązywania z nich, wspierania innych oraz sprawnego funkcjonowania w sy-

tuacjach publicznych (np. umiejętność prowadzenia dyskusji i zebrania, zorganizowania głosowania w klasie czy wyborów do samorządu). Zapisy w nowej podstawie skłoniły autorów i autorki KOSS do usystematyzowania tego sposobu nauczania, wyodrębnienia go spośród innych metod aktywizujących oraz szczegółowego przygotowania uczniów i nauczycieli do stosowania tej metody w edukacji obywatelskiej.

W rezultacie projekt edukacyjny towarzyszy każdemu z 12 rozdziałów (w I i II tomie) podręcznika KOSS. Po każdym z nich znajduje się „Projektownik” ze wskazówkami dotyczącymi realizacji projektów: od czego zacząć, jak wybrać temat, jak zaplanować i realizować kolejne działania, jaką formę prezentacji wybrać itp. Zostały w nim również przedstawione propozycje projektów – zarówno projekty większe, wymagające więcej czasu i wysiłku, jak też krótkie projekty dla małych grup. Z myślą o uczniach na końcu podręcznika został zamieszczony dodatek poświęcony ogólnie metodzie projektu.

O projekcie

Projekt to przedsięwzięcie edukacyjne, w którym uczeń:

- zdobywa wiedzę i umiejętności związane z przedmiotem projektu;
- wybiera zagadnienie, problem lub działanie zgodnie ze swoimi zainteresowaniami i założonymi celami projektu;
- poszukuje sposobów zbadania lub rozwiązania problemu oraz skutecznego przeprowadzenia założonego w projekcie działania;
- organizuje własną pracę i współpracuje z innymi realizatorami projektu.

Projekt opiera się na pracy zespołowej, choć poszczególne zadania mogą być wykonywane indywidualnie. Koordynowany jest przez nauczyciela, ale to uczniowie są odpowiedzialni za swoją pracę. Projekty powinny odpowiadać zainteresowaniom uczących się, a zarazem są doskonałym sposobem zwiększenia ich motywacji. Samodzielność decyzji, świadomość szczególnej roli i wagi zadań do wykonania oraz możliwość decydowania o sposobie ich realizacji powodują, że właściwie nie trzeba uczniów dodatkowo zachęcać do pracy. Jeśli zaakceptują projekt i poważnie potraktują zaproponowany im „kontrakt”, to uzyskają poczucie podmiotowego traktowania i autorstwa. Jeśli dobrze zrozumieją cele i będą uważać je za własne, to poczują się odpowiedzialni za efekt końcowy.

Najlepsze rezultaty osiąga się wówczas, gdy zarówno nauczyciel, jak i uczniowie są przekonani o wartości i użyteczności gromadzonej wiedzy, umiejętności, materiałów. Dobrze zaprojektowane działania powinny dawać uczniom pewność, że rodzice, społeczność lokalna oraz społeczeństwo jako całość uważają je za ważne i cenne.

Projekt jest też szansą na wykorzystanie zasobów lokalnych – aktywizację otoczenia szkoły, włączenie do współpracy administracji publicznej, instytucji i organizacji, przedsiębiorców, rodziców itp.

Metoda wymaga od nauczyciela szczególnego zaangażowania, wcześniejszego przygotowania zadań, dobrej organizacji działań zespołów zadaniowych, czuwania nad ich pracą oraz udzielania pomocy przy opracowywaniu projektu i jego prezentacji.

Etapy projektu *

I. Wprowadzenie.

To przygotowanie do realizacji projektu, czyli stworzenie sytuacji uczącej, w której uczniowie pytają, poszukują odpowiedzi i odpowiadają. Skuteczność projektu jako metody nauczania zależy przede wszystkim od tego, jaką sytuację uczącą stworzy nauczyciel – powinien on wykorzystać rzeczywiste doświadczenie uczniów: szkolne, rodzinne, dotyczące wspólnoty lokalnej czy grupy rówieśniczej. Uczniowie, postawieni w bliskiej im sytuacji uczącej, nie tylko są w stanie zadawać pytania i szukać na nie odpowiedzi, definiować problemy i je rozwiązywać, ale także analizują i wyciągają wnioski.

- Zadania nauczyciela: przygotowanie uczniów do pracy metodą projektu (opracowanie instrukcji projektu, przedstawienie zasad), ukazanie uczniom wybranych zagadnień (np. przypomnienie tematów i problemów omawianych w danym dziale tematycznym KOSS).
- Zadania ucznia: zapoznanie się z instrukcją projektu, przypomnienie omawianych zagadnień i problemów.

II. Wybór problemu i formy działania.

- Zadania nauczyciela: podział na zespoły lub pomoc w ich organizacji, koordynowanie procesu podejmowania decyzji dotyczącej wyboru tematu (np. głosowanie, moderowanie dyskusji itp.).
- Zadania ucznia: wybór jednego tematu z zaproponowanych przez nauczyciela lub zaproponowanie własnego, organizacja zespołów.

III. Zaplanowanie pracy nad projektem i prezentacji końcowej.

Aby praca nad realizacją projektu przebiegała sprawnie, ważne jest precyzyjne ustalenie zasad współpracy i sposobu oceniania; im wcześniej uczniowie poznają zasady, według których ich wysiłki będą oceniane, tym lepiej będą wiedzieć, w jakim kierunku mają zmierzać, i tym skuteczniej będą działać.

- Zadania nauczyciela: opracowanie i zaproponowanie uczniom kryteriów oceny projektu (w dalszej części zamieszczamy propozycje oceniania projektu), ustalenie terminów konsultacji (jeśli projekt jest krótki, wystarczy jedno spotkanie), systematyczna ocena (monitoring) realizacji tego etapu.
- Zadania ucznia: ustalenie celów projektu, opracowanie planu działań, podział na grupy zadaniowe (co, kto, jak i kiedy robi), przygotowanie harmonogramu, gromadzenie informacji o własnych zasobach (czyli „co mamy?”), zastanawianie się nad potencjalnymi sojusznikami, ustalenie formy prezentacji końcowej, zapoznanie się z kryteriami oceniania (ewentualnie zaproponowanie dodatkowych kryteriów).
- Wspólne zadania nauczyciela i ucznia: przygotowanie kontraktu, który zobowiązuje uczniów do wykonania zadań, a nauczyciela – do konsultacji w trakcie realizacji projektu i oceny zgodnie z założonymi kryteriami oceny.

* Nowe rozporządzenie z 10 czerwca 2015 r. wprowadza nieco inny podział.

IV. Realizacja zaplanowanych działań.

Na tym etapie uczniowie doświadczają autentycznego działania, dotyczącego bądź to sprawdzenia założonej hipotezy, bądź realizacji jakiegoś konkretnego zadania. Nauczyciel zwykle dyskretnie wspiera i kieruje pracami uczniów, doradza i obserwuje. Wówczas najlepiej poznaje młodzież, może łatwiej zdiagnozować jej potrzeby, poznać zainteresowania, mocne i słabe strony, możliwości i talenty.

- Zadania nauczyciela: kierowanie pracami uczniów, doradzanie, obserwowanie, czasem pełnienie funkcji eksperta, systematyczne monitorowanie przebiegu prac nad realizacją projektu.
- loseness1 Zadania ucznia: systematyczne gromadzenie informacji na temat wybranego zagadnienia, selekcja i analiza zebranych informacji, wyciąganie wniosków, szukanie rozwiązań, prowadzenie działań zmierzających do rozwiązania problemów. Prowadzenie dokumentacji działań – fotografie, raporty, minipodsumowania itp.

V. Publiczna prezentacja oraz podsumowanie.

To ważny etap, jeśli nie najważniejszy, w którym jest czas na refleksję nad tym, co się wydarzyło. Można mówić o sukcesie metody projektu wtedy, gdy uczestnicy precyzują, jak to doświadczenie wykorzystają w przyszłości.

- Zadania nauczyciela: wsparcie uczniów w organizacji prezentacji, ocena efektów, czyli końcowego produktu projektu, ocena procesu, jaki miał miejsce podczas realizacji projektu.
- Zadania ucznia: samoocena udziału w projekcie, informacja zwrotna do wszystkich grup zadaniowych, analiza błędów i wyciągnięcie wniosków na przyszłość.

Praca metodą projektu przynosi wiele korzyści uczniom. Uczą się na każdym jego etapie: począwszy od wyboru tematu, poprzez planowanie, działanie, prezentację, aż po ewaluację działań. Stosowanie tej metody:

- wspiera rozwój społeczny i osobisty ucznia;
- umożliwia integrację wiedzy i umiejętności z różnych dziedzin;
- daje szansę na rozwój indywidualnych zainteresowań, uzdolnień i potrzeb ucznia.

Jak oceniać projekt?

Wbrew pozorom ocena projektu nie stanowi końcowego etapu pracy – im wcześniej uczniowie poznają zasady, według których ich wysiłki będą oceniane, tym lepiej będą wiedzieć, w jakim kierunku mają zmierzać, i tym skuteczniej będą działać. Uczniowie powinni znać wszystkie te kryteria już od etapu planowania pracy, a jeszcze lepiej, gdy sami uczestniczą w ich ustalaniu.

Aby kryteria oceniania stały się drogowskazem, muszą być konkretne i powinny uwzględniać to, na czym naprawdę nam zależy – np. „na ile nasz projekt dociera do mieszkańców”, „czy ławki w parku są pomalowane” albo „czy w urzędzie gminy dostępne są nasze ulotki o zasadach przejrzystości” i „czy są jasno napisane”. Oczywiście warto także sformułować kryteria – wskazówki dotyczące samej prezentacji (np. „liczba widzów”, „oryginalna forma zaproszenia”, „interesująca merytorycznie prezentacja problemu”), ale nie są one kluczowe.

Należy starać się obserwować poczynania grupy (lub – co może okazać się trudniejsze – ucznia) od pierwszego do ostatniego etapu realizacji projektu. Aby systematyzować pracę związaną z ocenianiem umiejętności, nauczyciel może przygotować następujący arkusz oceny, oznaczając umownymi znakami (np. stosując „+” i „-”, normalną szkolną skalę ocen itp.) postępy uczniów na poszczególnych etapach realizacji projektu.

ARKUSZ OCENY (przykład)

Grupa: Temat projektu:
Termin prezentacji:

Etap realizacji projektu	Umiejętności	Ocena
I. Wybór problemu i formy działania II. Zaplanowanie pracy nad projektem i prezentacji końcowej	• precyzyjne sformułowanie tematu • jasne określenie celów projektu	
III. Realizacja zaplanowanych działań	• selekcja informacji • krytyczna ocena informacji • „przetwarzanie” informacji – nadawanie im nowej formy	
IV. Prezentacja i podsumowanie	• wybór adekwatnej do projektu formy prezentacji • wykorzystanie czasu prezentacji (organizacja) • zainteresowanie innych uczniów • sposób mówienia (akcent, precyzja wypowiedzi itp.) • sposób opracowania materiałów wizualnych	
V. Praca w grupie	• udzielanie sobie informacji • podejmowanie decyzji • słuchanie się nawzajem • rozwiązywanie konfliktów • zaangażowanie innych w pracę; samoocena postępów w pracy	

Ważne jest, aby w proces oceniania projektów włączyć samych uczniów. Może to mieć dwojaką postać:

- samooceny – każda grupa powinna podczas swoich spotkań poświęcić nieco czasu na samoocenę, której celem jest usprawnienie pracy zespołowej. Uczniowie mogą

np. odpowiedzieć sobie na następujące pytania: „Czy realizujemy przyjęte zadania w terminie?“, „Z którym zadaniem są największe trudności?“, „Co można zrobić, aby je pokonać?“, „Czy wszyscy czują się włączeni do pracy grupy?“, „Co należałoby w tej pracy usprawnić?“. Po zakończeniu pracy nad projektem uczeń może wystawić ocenę sam sobie oraz całej swojej grupie. W przypadku projektu działania lokalnego ocena taka powinna być bardziej rozbudowana. Z kolei gdy projekt ma charakter zespołowy, najlepiej jest, by ocenę przeprowadzić dwuetapowo: najpierw poprosić uczniów o indywidualne odpowiedzi na pytania sformułowane przez nauczyciela lub całą klasę, a następnie o wspólne wypełnienie takiej karty;

- włączenia uczniów w ocenę projektów prezentowanych przez innych – może to być cała klasa lub wybrane jury (np. po jednej osobie z każdej grupy). W drugim przypadku uczniowie powinni opuścić jury w trakcie prezentacji projektu przez ich grupę i podobnie jak pozostali wziąć aktywny udział w prezentacji. Nauczyciel musi rozstrzygnąć, czy ocena dokonana przez uczniów jest wiążąca dla niego, czy też np. rezerwuje sobie możliwość wpływania na ostateczny stopień (np. przyznając sobie prawo obniżenia lub podwyższenia oceny o pół stopnia).

W związku z tym, że realizowane na zajęciach KOSS projekty są ściśle związane tematycznie z określonymi podstawą programową treściami nauczania danego działu tematycznego, warto sprawdzić wiedzę uczniów nabytą w trakcie i po realizacji projektów. Ocena ta powinna obejmować: 1) ocenę wiadomości nabytych przez daną grupę uczniów w trakcie realizacji projektu oraz 2) ocenę wiedzy uczniów po prezentacjach wszystkich projektów (tu można zastosować bardziej tradycyjne metody oceniania, takie jak testy czy odpowiedzi pisemne na pytania otwarte).

METODY MOTYWUJĄCE UCZNIĄ

Osiągnięciu celów programu KOSS sprzyja także stworzenie przez nauczyciela takich warunków w klasie, które wzmacniają poczucie własnej wartości uczniów, zwiększają ich zaangażowanie i samodzielność, zachęcają do współdziałania w grupie. Oprócz metod przedstawionych powyżej i wykorzystywanych w podręczniku oraz scenariuszach KOSS zachęcamy do stosowania na zajęciach wiedzy o społeczeństwie także innych form pracy aktywizujących uczniów. Mają one wiele zalet:

- pozwalają na zwiększenie tempa pracy z uczniami uzdolnionymi, a także słabszymi;
- sprzyjają odpowiedzialności i samodzielności;
- ograniczają niepożądane zachowania uczniów;
- zwiększają chęć do nauki i satysfakcję z własnej pracy;
- pomagają sprawnie prowadzić zajęcia.

Poniżej prezentujemy hasłowo wybrane formy pracy. Szczegóły można znaleźć w publikacji „Duch klasy. Jak motywować uczniów do nauki?” Merilla Harmina (Warszawa 2008, Civitas).

METODY MOTYWUJĄCE UCZNIÓW DO NAUKI	
NAUCZANIE	
1. Jak mobilizować uczniów?	• szybkie tempo • nauczanie warstwami (spiralny układ materiału) • różnorodność kontrolowana
2. Jak zaangażować uczniów?	• runda bez przymusu • jedno pytanie – wszyscy piszą odpowiedź • zdania podsumowujące • głosowanie • „zapytaj koleżankę/kolegę” • wymiana w parach • powtarzanie chórem • uważne słuchanie wykładu • „wysłuchaj i zapisz” • ożywienie dyskusji • głośne myślenie
MOTYWOWANIE	
3. Jak zwiększać poczucie pewności siebie?	• sentencje wzmacniające wiarę uczniów w siebie • amortyzowanie – upewnianie, że każdy ma prawo do błędu
4. Jak zachęcać bez nagród?	• komunikat „doceniam to” • komunikat „jestem z tobą” • pochwały i nagrody dla wszystkich • prawdziwy zachwyt • budowanie ducha klasy
5. Jak podnosić poprzeczkę?	• nauka jako wyzwanie • wysokie oczekiwania • mobilizowanie ducha klasy
ORGANIZACJA PRACY	
6. Jak rozpocząć lekcję?	• co dzisiaj robimy? • zadanie na dobry początek • intrygujące pytanie
7. Jak kończyć lekcję?	• „dobrze, że..., ale następnym razem...” • karty dla uczniów „co myślę/co czuję”

8. Jak uczyć współpracy?	• czytanie w parach • zadania w grupach, zamiana grup • prezentacje grupowe • najlepsze rozwiązanie – debata klasowa • zadania długoterminowe – projekt
9. Jak najlepiej wykorzystać czas?	• kolejność mówców • zasada „słuchajcie uważnie, powiem to tylko raz” • klasowi „korepetytorzy” • „przećwiczmy to jeszcze raz”
ZADANIA DOMOWE, SPRAWDZIANY, OCENY	
10. Jak zadawać prace domowe?	• praca domowa z możliwością wyboru • sprawdzanie pracy domowej w grupach • „opowiedz, co zrobisz/zrobiłaś”
11. Jak sprawdzać wiadomości i oceniać?	• teczka – portfolio ucznia • ważniejsza jest wiedza niż ocena • karta z wynikami ucznia
JAK UCZYĆ RZECZY WAŻNYCH?	
12. Jak powtarzać i utrwalać wiedzę?	• nauka w parach • powtórka „moim zdaniem” • twórcze sprawozdania i mapy myślowe
13. Jak uczyć samodzielnego myślenia?	• „uporządkuj” • „podziel na kategorie” • czym się różnią, w czym są podobne • streszczenia • „spróbuj przewidzieć” • jak można wytłumaczyć? • „rozwiąż problem” • burza mózgów
14. Jak wyjść poza fakty i szczegóły?	• co jest naprawdę ważne? • jakie to ma dla nas znaczenie? • zadania praktyczne • „co wiem, czego jeszcze chcę się dowiedzieć” • zestawienie kluczowych pojęć

V. SPOSOBY OCENIANIA – ZASADY I NARZĘDZIA

Autorzy programu KOSS zakładają, że proces oceniania powinien:

- być integralną częścią procesu nauczania i pomóc nauczycielowi osiągnąć zamierzone cele;
- dostarczyć nauczycielowi informacji na temat efektywności własnej pracy, skuteczności poszczególnych metod pracy i ćwiczeń czy przydatności dydaktycznej konkretnych pomocy (np. schematów, stron internetowych, wzorów pism urzędowych);
- umożliwić diagnozę kompetencji uczniów, dostarczyć informacji o postępach i wynikach pracy poszczególnych uczniów oraz klasy jako całości;
- dostarczyć uczniom (i ich rodzicom) informacji zwrotnej o pracy, trudnościach, „mocnych stronach” uczniów;
- zwiększyć motywację uczniów do nauki, a także do angażowania się w działanie obywatelskie w dostępnym dla nich zakresie;
- umożliwić wystawienie ocen przewidzianych rozporządzeniem w sprawie klasyfikowania i promowania uczniów.

Ocena osiągnięć uczniów musi mieć trojaki charakter – nauczyciel KOSS powinien sprawdzać pracę klasy i jej efekty na bieżąco, a także po zrealizowaniu materiału zawartego w kolejnych działach programu oraz na zakończenie semestru i roku szkolnego. Mówi o tym par. 10 rozporządzenia z 10 czerwca 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych, zgodnie z którym:

§ 10. Śródroczna i roczna opisowa ocena klasyfikacyjna z zajęć edukacyjnych, o której mowa w art. 44 i ust. 1 pkt 2 i ust. 4 ustawy, uwzględnia poziom i postępy w opanowaniu przez ucznia wiadomości i umiejętności w stosunku do odpowiednio wymagań i efektów kształcenia, o których mowa w art. 44b ust. 3 ustawy, dla danego etapu edukacyjnego oraz wskazuje potrzeby rozwojowe i edukacyjne ucznia związane z przewyżnianiem trudności w nauce lub rozwijaniem uzdolnień.

Zdaniem autorów należy jednak przykładać znacznie większą wagę do bieżącej oceny pracy ucznia w czasie kolejnych zajęć (także oceny pracy domowej) niż do semestralnych testów i sprawdzianów. Wartość diagnostyczna i klasyfikacyjna tego rodzaju „miękkiej oceny” jest na lekcjach z zakresu edukacji obywatelskiej dużo wyższa. Warto także dbać o to, by ocenianie nie zaburzało samego procesu nauczania – ma ono pełnić funkcję pomocniczą, a nie przeszkadzać w procesie nauczania.

Autorzy programu proponują wprowadzenie – obok tradycyjnego oceniania sumującego (nauczyciel wystawia ocenę w ramach kilkustopniowej skali liczbowej) – oceniania kształtującego, które umożliwi przekazanie uczniowi (i jego rodzicom) pełniejszej i bardziej precyzyjnej informacji na temat sposobu oraz efektów pracy, postępów i trudności ucznia. Taka ocena, nazywana kształtującą, wspiera równocześnie proces nauczania, ułatwia bowiem uczniowi zrozumienie celu zajęć i oczekiwanych osiągnięć oraz kryteriów, według których jego praca będzie oceniana, a w konsekwencji zwiększa jego samodzielność i poczucie odpowiedzialności za własną naukę (więcej o ocenianiu kształtującym piszemy poniżej).

Ocenianie powinno być ściśle powiązane z procesem nauczania, choćby dlatego, że uczniowie najczęściej uczą się właśnie tego, za co są oceniani. Podstawowym założeniem programu KOSS jest przekazywanie wiedzy w powiązaniu z kształceniem praktycznych umiejętności i kształtowaniem cnót obywatelskich oraz postaw etycznych. Wszystkie te elementy muszą być brane pod uwagę przy ocenianiu. Trzeba tu wyjaśnić, że prezentowane w dalszej części programu metody, kryteria i narzędzia oceniania umożliwiają sprawdzanie wiedzy i umiejętności, nie odnoszą się jednak do postaw uczniów. Nauczyciel realizujący program KOSS nie powinien oceniać ich bezpośrednio – tak pojęta edukacja obywatelska ma w Polsce złą tradycję. Jego zadaniem jest raczej stworzenie warunków, w których postawy zaangażowania, odpowiedzialności, otwartości czy wrażliwości na potrzeby innych mogą się rozwijać i być poddawane refleksji. Służą temu między innymi:

- umieszczenie wśród priorytetów oceniania samego procesu uczenia się, tzn. tego, jak przebiega praca ucznia – w przeciwieństwie do oceniania wyłącznie jej ostatecznego efektu;
- oparcie ocen na jasnych kryteriach, co pozwala uczniowi wziąć odpowiedzialność za własną pracę, a także umożliwia samoocenę; wskazane jest przy tym, by uczniowie mieli możliwość zapoznania się z tymi kryteriami przed podjęciem pracy, a nie dopiero po jej wykonaniu;
- docenianie postępów, jakie robią uczniowie, niezależnie od tego, czy są one imponujące, czy skromne – o ile wynikają z rzeczywistego wysiłku ucznia;
- docenianie wysiłków wkładanych we współpracę i zachęcanie uczniów do wzajemnego pomagania sobie w pracy – w parach, zespołach i na forum całej klasy; pomagając swoim koleżankom i kolegom, uczniowie sami się uczą, porządkują i strukturalizują swoją wiedzę;
- omawianie ćwiczeń i zadań, w trakcie których uczniowie mają okazję do refleksji nad własnym sposobem uczenia się; poświęcanie uwagi emocjom towarzyszącym ich pracy, relacjom z innymi uczniami;
- proponowanie indywidualnych i grupowych zadań, dzięki którym uczniowie samodzielnie przechodzą etapy poszukiwania, selekcji i krytycznej analizy informacji, uogólniania oraz czytelnego dla innych zapisywania wyników swoich badań;
- przekazywanie na bieżąco własnych obserwacji na temat uczestnictwa poszczególnych uczniów w zajęciach;
- zachęcanie uczniów do samooceny, w wyniku której lepiej poznają siebie, swoje możliwości i obszary wymagające rozwoju (poczucie własnej wartości oparte na realnym oglądzie swojej osoby);
- dawanie przykładu (modelowanie) – np. ujawnianie uczniom własnego zaangażowania w sprawy publiczne, demonstrowanie sposobów uczenia się, jakie stosuje sam nauczyciel; „modelowaniu” służy także ukazywanie przykładów działania innych ludzi: działaczy demokratycznych, obrońców praw człowieka, osób podejmujących konstruktywną działalność obywatelską we wspólnocie lokalnej itp.;
- inicjowanie dyskusji umożliwiających uczniom formułowanie własnych poglądów i ich modyfikację;
- formułowanie zadań i sposobów działania na miarę możliwości uczniów – zarówno podczas zajęć lekcyjnych, działania w samorządzie klasowym i szkolnym, jak i projektów pozaszkolnych;

- uczynienie ze środowiska lokalnego przedmiotu zainteresowania uczniów; konstruowanie zadań pogłębiających więź ze wspólnotą lokalną;
- wspieranie inicjatyw i pomysłów zgłaszanych samodzielnie przez uczniów.

Autorzy programu KOSS uważają, że nauczyciel powinien oceniać także udział ucznia w zajęciach – jego aktywność na lekcji, sposób komunikowania się z kolegami i koleżankami, gotowość do współpracy i przyjmowania odpowiedzialności, przestrzeganie reguł wymiany poglądów i innych norm obowiązujących na lekcjach. Ten aspekt oceny nie może przestaniać innych, bardziej merytorycznych kryteriów, nie powinien jednak być – zwłaszcza w edukacji obywatelskiej – pomijany. Kluczowe jest przy tym, by uczniowie od początku zajęć mieli szansę zapoznać się z obowiązującymi regułami – dlatego też na jednej z pierwszych lekcji cała klasa wspólnie z nauczycielem opracowuje „minikodeks”. Współtworzenie takiego zestawu reguł przez uczniów zwiększa znacznie prawdopodobieństwo ich przestrzegania. Zasady przyjęte przez uczniów i zaakceptowane przez nauczyciela mogą równocześnie stanowić punkt odniesienia dla kryteriów oceny udziału w zajęciach.

JAK OCENIAĆ OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW – WSKAZÓWKI I PRZYKŁADY

Autorzy programu KOSS zachęcają nauczycieli do sprawdzania efektów pracy uczniów na bieżąco. Na podstawie cytowanego wcześniej rozporządzenia:

§ 14. Ocenianie bieżące z zajęć edukacyjnych ma na celu monitorowanie pracy ucznia oraz przekazywanie uczniowi informacji o jego osiągnięciach edukacyjnych pomagających w uczeniu się, poprzez wskazanie, co uczeń robi dobrze, co i jak wymaga poprawy oraz jak powinien dalej się uczyć.*

Nauczyciel edukacji obywatelskiej powinien pamiętać, że oceniając ucznia, musi brać pod uwagę różne aspekty. Zdaniem autorów programu KOSS należy uwzględnić cztery główne elementy:

- merytoryczne wiadomości i sposób ich wykorzystania;
- umiejętności kluczowe z punktu widzenia edukacji obywatelskiej;
- sposób uczestniczenia w zajęciach;
- aktywność ucznia poza lekcjami.

Tabela zamieszczona poniżej ukazuje, co wchodzi w skład wymienionych obszarów. Jest to jedynie propozycja, którą nauczyciel może uzupełnić lub zmodyfikować, dostosowując do własnych potrzeb. Należy przy tym pamiętać, że pierwsze dwa obszary odpowiadają wymaganiom szczegółowym zawartym w podstawie programowej do wiedzy o społeczeństwie.

Różnym elementom podlegającym ostatecznej ocenie można oczywiście przypisać różną wagę – nauczyciel musi sam zdecydować, na co chce położyć największy nacisk. Ważne jest, by pozostawało to w zgodzie z programem wychowawczym szkoły, a przede wszystkim, by uczniowie zostali poinformowani o tym, co i w jakim zakresie będzie wpły-

* Rozporządzenie z 10 czerwca 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy w szkołach publicznych (Dz. U. z 2015 r., poz. 843).

wać na ich końcową ocenę z edukacji obywatelskiej (np. czy projekty pozalekcyjne będą brane pod uwagę).

Obszar	Jakie główne elementy obejmuje?	Jak to sprawdzić? – przykłady narzędzi
Wiedza i jej stosowanie	• przyswojenie podstawowych wiadomości i pojęć określonych wymaganiami szczegółowymi zawartymi w podstawie programowej • dostrzeganie relacji i związków przyczynowo-skutkowych między faktami i procesami • stosowanie zdobytych wiadomości do interpretacji aktualnych wydarzeń z życia szkoły, społeczności lokalnej i innych obszarów życia publicznego • zbieranie, uogólnianie, porównywanie wiadomości i wyciąganie własnych wniosków	• prace pisemne • testy, sprawdziany • ćwiczenia słownikowe • wypowiedzi ustne (w tym merytoryczny wkład w dyskusje, debaty, symulacje) • interpretacja tekstu prasowego, prawnego itp. • teczki, projekty, wystawy
Umiejętności obywatelskie	• przygotowanie i wygłoszenie wystąpienia • udział w dyskusji publicznej • wyrażanie własnego zdania i formułowanie argumentów na jego rzecz w formie pisemnej i ustnej • słuchanie i branie pod uwagę opinii innych • zdobywanie informacji o życiu publicznym i korzystanie z nich • odróżnianie opinii od faktów • planowanie działania, podział zadań itp. • współpraca w zespole • rozwiązywanie problemów • załatwianie prostych spraw (np. w szkole, urzędzie gminy)	• dyskusje i debaty klasowe • symulacje i inscenizacje (np. kampania wyborcza) • poszukiwanie i analiza informacji na zadany temat • pisanie listów i petycji w sprawach publicznych • teczki, projekty, wystawy • działanie na rzecz szkoły lub społeczności lokalnej itp.

Uczestnictwo w zajęciach	• sumienność • systematyczność • aktywny udział w lekcji • współpraca z kolegami • wykonywanie poleceń nauczyciela • przestrzeganie reguł obowiązujących na lekcjach edukacji obywatelskiej	• stopień przygotowania do lekcji • odrabianie zadań domowych • poziom zaangażowania w pracę na lekcji, w tym np. udział w dyskusjach, zgłaszanie własnych pomysłów ćwiczeń, tematów dyskusji • sposób komunikowania się i współpracy z kolegami w czasie prac zespołowych itp.
Aktywność pozalekcyjna	Dodatkowe prace wykonywane w czasie pozaszkolnym, dobrowolne działania na rzecz innych, udział w konkursach wiedzy o społeczeństwie itp.	

Osiągnięcia uczniów można badać w sposób tradycyjny za pomocą testów, sprawdzianów (zawierających także pytania otwarte), prac pisemnych i wypowiedzi ustnych. W przypadku prezentowanego tu programu te sposoby oceniania, które są oparte na sprawdzaniu, jakie informacje uczniowie potrafią odtworzyć, nie wystarczą – chodzi przecież o sprawdzenie, jakie zmiany zaszły w wiedzy i umiejętnościach ucznia (a może nawet w postawach), to zaś, jak wiadomo, jest znacznie trudniej zmierzyć. Ocenianie w ramach programu KOSS, podobnie jak samo nauczanie, powinno odnosić się do takich umiejętności i wiadomości uczniów, które są ważne z punktu widzenia ich funkcjonowania w rolach obywateli, w tym: zgłaszania inicjatyw, zdolności rozpoznawania problemów do rozwiązania, angażowania się w debatę publiczną, organizowania wspólnego działania itp. Oznacza to, że zarówno narzędzia, jak i kryteria oceny muszą być bogatsze i bardziej wszechstronne niż tradycyjnie stosowane.

OCENIANIE KSZTAŁTUJĄCE

Ocenianie kształtujące (OK) to sposób nauczania, który jest nastawiony przede wszystkim na pomoc uczniowi w uczeniu się – motywuje i angażuje, pozwala mu na bieżąco śledzić własne postępy w nauce, sprzyja wzięciu przez uczniów odpowiedzialności za swoją naukę. OK to także swego rodzaju „skrzynka narzędzi” pomagających nauczycielowi w nauczaniu – część z nich od dawna jest stosowana w polskiej szkole, często jednak w sposób niepełny. Centrum Edukacji Obywatelskiej od kilku lat promuje OK w polskich szkołach poprzez publikacje, szkolenia, materiały edukacyjne. Autorzy programu KOSS zachęcają także do wykorzystywania zasad OK w przygotowywaniu i prowadzeniu zajęć edukacji obywatelskiej. Poniżej prezentujemy podstawowe narzędzia OK. Więcej infor-

macji na temat oceniania kształtującego oraz przykłady lekcji KOSS z wykorzystaniem OK można znaleźć na stronie www.ceo.org.pl/koss/dla-nauczycieli.

Podstawowe narzędzia oceniania kształtującego (OK)

I. Cele lekcji

- Wyznaczają kierunek, do którego zmierzamy (nauczyciele i uczniowie) – to pożądane efekty lekcji w postaci nabywanych wiadomości i umiejętności.
- Należy formułować ich tyle, ile rzeczywiście jesteśmy w stanie zrealizować podczas jednostki lekcyjnej.
- Powinny być powiązane z treściami nauczania zapisanymi w podstawie programowej każdego przedmiotu, warto jednak za każdym razem – układając cele lekcji – zastanowić się, co z tego, czego uczymy, będzie przydatne i niezbędne.

II. Sformułowanie celów w języku zrozumiałym dla ucznia

- Uczniowie powinni wiedzieć, w jakim kierunku zmierzają – nie wystarczy więc zapoznać ich z tematem lekcji, lecz należy też, w języku dla nich zrozumiałym, wyjaśnić, co zamierzacie wspólnie osiągnąć podczas zajęć.
- Znajomość celów mobilizuje uczniów, skłania do wzięcia odpowiedzialności za ich realizację.
- Nie wystarczy podać celów uczniom, trzeba jeszcze sprawdzić, czy zostały one zrealizowane (przydatna może się okazać metoda zdań podsumowujących: „Nauczyłem się, że...”, „Dziś zrozumiałam, że...”).

III. Kryteria oceniania – NaCoBeZU

- Nauczyciel powinien na zajęciach informować uczniów, na co będzie zwracał uwagę przy ocenianiu (NaCoBeZU).
- NaCoBeZU powinno dotyczyć konkretnej lekcji; określane jest też przed klasówką i pracą domową.
- NaCoBeZU może formułować nauczyciel, warto też zaangażować w to uczniów (np. przy opracowywaniu klasówki).
- Uczniowie wiedzą nie tylko, czego mają się nauczyć, ale także – w jaki sposób.

IV. Powiązanie z wiedzą nabytą przez uczniów wcześniej

- Nauczyciel, wprowadzając nowy temat, powinien na początku zastanowić się, z czym skojarzyć nową wiedzę.
- Przy wprowadzeniu mogą być przydatne sformułowania: „Kilka dni temu uczyliśmy się o..., a teraz będziemy zajmować się czymś podobnym, czyli...”; „To, o czym chciałam wam dziś opowiedzieć, jest bardzo podobne do...”; „Dzisiaj zajmiemy się przeciwieństwem tego, o czym mówiliśmy...”; „Posłuchajcie, czy z czymś wam się to już nie kojarzy...”.
- Takie powiązania warto przywołać nie tylko na początku lekcji, ale też można korzystać z nich przez cały czas omawiania nowego tematu.
- Taki sposób tłumaczenia nowych zagadnień daje uczniowi poczucie bezpieczeństwa. Uczeń myśli: „Ten nowy temat jest związany z rzeczami, które już znam i rozumiem, więc powinienem dać radę”.

V. Pytanie kluczowe

- Dobrze pytanie „robi” lekcję – nauczyciel na początku zajęć zadaje pytanie kluczowe, słucha odpowiedzi uczniów, zapowiada, że pełniejszą odpowiedź na pytanie uczniowie uzyskają pod koniec omawiania tematu; podczas lekcji nawiązuje do niego („Czy już umiemy odpowiedzieć na nasze pytanie?”), a na koniec, gdy ma już wszystkie środki do rozwiązania problemu, razem z uczniami pracuje nad odpowiedzią.
- Należy odróżnić pytania otwarte, których nauczyciel zadaje podczas każdej lekcji wiele, od pytania kluczowego, które zwykle jest jedno.

VI. Zastosowanie samooceny i oceny koleżeńskiej

- Ważne jest, by uczeń potrafił ocenić, ile się już nauczył, a jak bardzo musi jeszcze popracować, aby osiągnąć wyznaczony cel – stosowanie samooceny sprawia, że staje się on bardziej samodzielny w procesie uczenia się, odpowiedzialny za swoją naukę, rozumie, czego się uczy i po co.
- Samoocena może być gromadzona w postaci teczki (portfolio) dokumentującej pracę ucznia w określonym czasie lub w ramach poszczególnych działów.
- Samoocena powinna zawierać, jak każda informacja zwrotna, następujące elementy:
 - a) co już umiem;
 - b) nad czym muszę jeszcze popracować;
 - c) co powinienem/powinnam zmienić w swoim sposobie uczenia się;
 - d) co powinienem/powinnam postanowić w tej sprawie.
- Samoocena może dotyczyć pracy pisemnej, ale także wypowiedzi ustnej (np. technika zdań podsumowujących, „kosz i walizka”, technika oceniania trudności, metoda świateł).
- Ocena koleżeńska to sytuacja, w której uczeń odgrywa rolę nauczyciela, recenzuje pracę kolegi czy koleżanki i daje im wskazówki.
- Dzięki ocenie koleżeńskiej uczeń natychmiast po zrobieniu ćwiczenia może uzyskać informację zwrotną (np. przy wymianie w parach), może też bezzwłocznie przystąpić do poprawy oceny.
- Warianty oceny koleżeńskiej: sprawdzanie ćwiczeń (np. w parach), komentarz do pracy, wypowiedzi, przedstawianie idealnego rozwiązania, a nawet sprawdzanie klasówek.
- Tak w przypadku samooceny, jak i oceny koleżeńskiej trzeba wspólnie ustalić kryteria oceniania i nauczyć uczniów udzielania informacji zwrotnej.

VII. Zadawanie pytań i uzyskiwanie odpowiedzi

- Podczas każdej lekcji zadajemy uczniom wiele pytań – OK zwraca uwagę na to, by nie były to wyłącznie pytania krótkie, zamknięte, sprawdzające jedynie wiedzę, niewymagające namysłu; chodzi o pytania pobudzające do myślenia.
- Warto poczekać na odpowiedź ucznia, nawet jeśli to oznacza dłuższą ciszę w klasie – dzięki temu większa liczba uczniów dotrze do właściwej odpowiedzi, wypowiedzi będą bardziej zróżnicowane, mniej aktywni lub pracujący wolniej uczniowie także będą mogli się włączyć.

- Aby zachęcić uczniów do poszukiwania odpowiedzi, można zaproponować im rozmowę w parach na temat postawionego pytania.
- Warto wykorzystywać błędne odpowiedzi do dalszego poszukiwania rozwiązań.

VIII. Sposoby przekazywania uczniom informacji zwrotnej

- Informacja zwrotna to forma ustnego lub pisemnego komentarza, który nauczyciel przekazuje uczniom, by pokazać im, na jakim są etapie.
- Taka informacja powinna zawierać: a) wyszczególnienie i docenienie dobrych elementów pracy ucznia; b) odnotowanie tego, co wymaga poprawy; c) wskazówki, jak poprawić pracę; d) wskazówki, jak uczeń powinien pracować dalej.
- Dobra i pełna informacja zwrotna to sygnał dla ucznia, że nauczyciel w niego wierzy, że go akceptuje i że zależy mu na współpracy w procesie uczenia się.

IX. Podsumowanie lekcji

- To taki moment w czasie lekcji, w którym sprawdzamy, czy postawione cele zostały osiągnięte i czy znaleźliśmy odpowiedź na pytanie kluczowe.
- Najczęściej wykorzystuje się technikę zdań podsumowujących.

X. Zadanie domowe

- Zadanie domowe to zadanie powiązane z przeprowadzoną lekcją – aby uczniowie mogli właściwie je wykonać, powinni otrzymać informacje od nauczyciela, na co będzie zwracał uwagę przy ocenianiu (NaCoBeZU do zadania domowego).
- Trzeba pamiętać, by praca domowa uczyła tego samego, ale inaczej.

VI. NARZĘDZIA OCENY – PRZYKŁADY

Centrum Edukacji Obywatelskiej opracowało narzędzia oceny do wszystkich działów programu. Poniżej prezentujemy wybrane przykłady z publikacji „Jak oceniać uczniów? Wskazówki dla nauczycieli”.

Jak oceniać uczniów na zajęciach KOSS?

Program KOSS został opracowany tak, że wiele lekcji zawiera ćwiczenia sprawdzające związane z zagadnieniami poruszonymi na lekcji – są to narzędzia oceny wbudowane w podręcznik dla uczniów i konspekty zajęć (scenariusze dla nauczycieli). Tego rodzaju ćwiczenia zamieszczamy także w serwisie internetowym KOSS online i odsyłamy do nich przy kolejnych tematach w podręczniku.

Niezależnie od prostych zadań sprawdzających przedmiotem oceny można uczynić także udział uczniów w głównym ćwiczeniu, wokół którego jest skonstruowana lekcja: symulacji, debacie, grze sytuacyjnej, projekcie edukacyjnym itp. Jak oceniać tego rodzaju aktywność uczniowską, pisaliśmy w poprzednim rozdziale.

Trzecia kategoria narzędzi oceny uczniów na zajęciach KOSS to specjalnie przygotowane zestawy zadań sprawdzających, towarzyszące poszczególnym rozdziałom programu – autorzy programu opracowali zestawy zróżnicowanych ćwiczeń sprawdzających do wszystkich działów.

Poniżej prezentujemy wybrane przykłady takich zadań, w niektórych przypadkach wraz z propozycjami kryteriów oceny. Pozwalają one uczniom zapoznać się z oczekiwaniami nauczyciela, a nauczycielom ułatwiają zobiiektywizowanie oceny. Więcej zadań zamieszczamy w publikacjach: „Jak oceniać uczniów? Wskazówki dla nauczycieli” i „KOSS. Zeszyt ćwiczeń” przeznaczonej dla uczniów oraz na stronie www.ceo.org.pl/koss.

ROZDZIAŁ I: PODSTAWOWE UMIEJĘTNOŚCI OBYWATELSKIE

SKUTECZNE POROZUMIEWANIE SIĘ W RÓŻNYCH SYTUACJACH, PREZENTOWANIE WŁASNEGO STANOWISKA ORAZ UWZGLĘDNIANIE POGŁADÓW INNYCH LUDZI – ODGRYWANIE RÓL

Zapoznajcie się z zamieszczoną poniżej historyjką. Waszym zadaniem będzie wcielić się w role uczestników przedstawionego sporu i sformułować argumenty każdej ze stron. Następnie niech każdy zastanowi się, co sądzi o tej sprawie, i przedstawi swoją opinię.

Zbliża się Dzień Wiosny. Dyrekcja szkoły podstawowej zdecydowała, że uczniowie spędzą ten dzień na terenie szkoły, i zleciła nauczycielom przygotowanie programu.

Tymczasem uczniowie jednej ze starszych klas zgłosili, że chcieliby samodzielnie przygotować program-niespodziankę pod hasłem „Szok-Szkoła”. Będzie to happening z udziałem wszystkich uczniów i nauczycieli. Dyrektor postanowił poradzić się nauczycieli, co ma zrobić. Nauczyciel fizyki jest zdania, że nauczyciele powinni nadzorować pracę uczniów, a pani od polskiego, że nie należy ingerować w przygotowania. Wymień po trzy argumenty, które mogą wysunąć fizyk i polonistka.

Fizyk mówi: *Uważam, że...*

po pierwsze

.....

po drugie

.....

po trzecie

.....

Polonistka mówi: *Uważam, że...*

po pierwsze

.....

po drugie

.....

po trzecie

.....

A jakie jest twoje zdanie w tej sprawie? Spróbuj je uzasadnić.

.....

.....

.....

Proponowane kryteria oceny

- Czy uczeń zdołał sformułować prawdopodobną argumentację uczestników sporu?
- Czy jasno i przekonująco wyraził ich stanowiska?
- Czy umiał dobrze uzasadnić swoją opinię w tej sprawie?
- Czy sposób wypowiedzi jest dostosowany do jej celu i kontekstu?
- Czy wypowiedź nie zawiera błędów językowych?

ROZDZIAŁ II: CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE

PREZENTOWANIE WŁASNEGO STANOWISKA – WYPOWIEDŹ PISEMNA

„Samorząd uczniowski to fikcja – czy zgadzasz się z tym stwierdzeniem?”. Przedstaw swoją opinię w tej sprawie, odwołując się do obowiązujących dokumentów prawnych dotyczących funkcjonowania samorządu. Podaj co najmniej trzy argumenty przekonujące

odbiorców do zaprezentowanego przez siebie stanowiska oraz dwa przykłady z życia waszej społeczności szkolnej.

Proponowane kryteria oceny

Taką wypowiedź można uznać za bardzo dobrą, gdy:

- Autor zajmuje jasne stanowisko; uwzględnia inne punkty widzenia, ale nie zmienia poglądów w trakcie wyводу.
- Wykazuje dogłębne zrozumienie problemu, skupia się na tych jego aspektach, które są najważniejsze z punktu widzenia celu wypowiedzi.
- Przedstawia przekonujące argumenty na rzecz swego stanowiska. Prezentuje zwykle więcej niż jeden argument. Nie odwołuje się wyłącznie do argumentów natury emocjonalnej.
- Rozważa ewentualne kontrargumenty, co jednak nie zaciemnia jego wyводу.
- Informacji i argumentów jest dostatecznie dużo, by na ich podstawie odbiorca mógł uznać prezentowany punkt widzenia za uzasadniony i/lub być w stanie podjąć rozsądną decyzję.

Praca jest słaba, gdy:

- Autor niejasno prezentuje swój punkt widzenia, zmienia go w trakcie wypowiedzi.
- Słabo rozumie problem, pomija ważne jego aspekty.
- Nie odwołuje się do argumentów przemyślanych, racjonalnych, lecz emocjonalnych (np. „Uczniowie naszej szkoły mają dosyć głupich rządów grupki uczniów...”).
- Argumenty są wątpliwe, prymitywne lub trudne do zrozumienia.
- Czytelnik nie rozumie, do jakiego stanowiska próbuje go przekonać autor, lub nie czuje się do niego przekonany.

ROZDZIAŁ III: SAMORZĄD LOKALNY

SAMOOCENA UCZNIĄ – KOSS ONLINE

Przeczytaj uważnie listę zadań samorządu lokalnego. Które z zadań realizuje gmina, a które powiat lub województwo? Uzupełnij tabelkę, korzystając z zamieszczonego pod nią klucza odpowiedzi.

Czym się zajmuje?	GMINA	POWIAT	WOJEWÓDZTWO
Drogi	• drogi gminne	• drogi powiatowe	• drogi wojewódzkie
Edukacja	• przedszkola • • kluby młodzieżowe	• • szkoły podstawowe specjalne • poradnie psychologiczno-pedagogiczne	• ośrodki doskonalenia nauczycieli • • zawodowe szkoły wyższe
Zdrowie	• poradnie i przychodnie gminne	• szpitale ogólne (rejonowe)	• szpitale specjalistyczne

Pomoc społeczna	• pomoc socjalna dla mieszkańców gminy	• domy opieki społecznej • specjalistyczne poradnictwo	•
Przeciwdziałanie bezrobociu	• roboty publiczne itp.	• powiatowy urząd pracy	• wojewódzki urząd pracy
Kultura	• biblioteki, muzea gminne,	• biblioteki i muzea powiatowe •	• muzea, biblioteki i teatry o znaczeniu regionalnym
Gospodarka wodna	• zaopatrzenie w wodę	• gospodarka wodna na terenie powiatu	• gospodarka wodna w regionie, melioracja, utrzymanie urządzeń wodnych
Ochrona środowiska	•, usuwanie odpadów na terenie gminy	• usuwanie niebezpiecznych odpadów	
Komunikacja	• lokalny transport w gminie	• komunikacja w obrębie powiatu i kilku powiatów – koordynacja	• komunikacja w obrębie województwa i sąsiadujących województw – koordynacja
Bezpieczeństwo	•	• zachowanie porządku publicznego i bezpieczeństwa zbiorowego na terenie powiatu	
Kłęski żywiołowe	• zwalczanie kłesk żywiołowych na terenie gminy	• zwalczanie kłesk żywiołowych na terenie powiatu lub kilku gmin	
Inne	• budownictwo komunalne • usuwanie nieczystości • utrzymanie parków i zieleni miejskiej •	• rejestracja pojazdów •	• przygotowanie strategii rozwoju regionu •

Do pustych komórek tabeli wprowadź prawidłową odpowiedź, wpisując liczby z przedziału 1–11.

1. szkoły ponadgimnazjalne
2. teatry
3. szkoły podstawowe i gimnazja
4. ochrona środowiska

5. szkoły policealne
6. pomoc społeczna o zasięgu regionalnym
7. wydawanie prawa jazdy
8. zachowanie porządku publicznego i bezpieczeństwa zbiorowego w gminie
9. promowanie województwa
10. dostarczanie energii cieplnej
11. domy kultury.

ROZDZIAŁ IV: ZASADY DEMOKRACJI

WYKORZYSTANIE WIEDZY NA TEMAT ŻYCIA PUBLICZNEGO – DOPASOWANIE POJĘĆ DO DEFINICJI

Wyobraź sobie, że jesteś redaktorem małego słownika pojęć z zakresu edukacji obywatelskiej. W wyniku awarii komputera pomieszały się hasła i ich objaśnienia. Dopasuj hasła do ich rozwinięć.

- A. demokracja przedstawicielska
 - B. demokracja liberalna
 - C. demokracja większościowa
 - D. demokracja bezpośrednia
- ustrój demokratyczny, w którym każdą decyzję obywatele podejmują bezpośrednio
 - ustrój demokratyczny, w którym decyzję podejmują wybrani przedstawiciele
 - ustrój demokratyczny, w którym decyzje są podejmowane zgodnie z wolą większości
 - ustrój demokratyczny, w którym decyzje są podejmowane zgodnie z wolą większości przy zachowaniu praw mniejszości.

ROZDZIAŁ V: AKTYWNOŚĆ OBYWATELSKA

WYKORZYSTANIE WIEDZY NA TEMAT ŻYCIA PUBLICZNEGO – ĆWICZENIE SŁOWNIKOWE

1. Zadanie w formie klasówki:
Ułóż słowniczek pojęć do tematu „Opinia publiczna i reklama”. Słownik powinien zawierać co najmniej sześć haseł, w tym obowiązkowo hasła: *środki masowego przekazu, opinia publiczna, reklama*. Objaśnienia sformułuj tak, by były one zrozumiałe dla uczniów młodszych od ciebie.
2. Zadanie w formie pracy domowej:
Ułóż słowniczek pojęć do tematu „Opinia publiczna i reklama”. Słownik powinien zawierać co najmniej sześć haseł, w tym obowiązkowo hasła: *środki masowego przekazu, opinia publiczna, reklama*. Objaśnienia sformułuj tak, by były one zrozumiałe dla uczniów młodszych od ciebie. Zadbaj o stronę graficzną słownika (np. wykorzystując ilustracje, wykonując oryginalną okładkę) i podaj źródła, z których korzysta

stateś/korzystaś, poszukując wyjaśnień do wybranych haseł (obok słowników czy encyklopedii mogą to być również rozmowy, np. z rodzicami).

Proponowane kryteria oceny

- Czy objaśnienia haseł zawierają wszystkie istotne elementy danego pojęcia?
- Czy język opisu umożliwia zrozumienie danego pojęcia przez uczniów niższych klas?
- Czy słowniczek zawiera jakieś dodatkowe elementy, np. w postaci ilustracji?
- Czy autor podaje źródła ewentualnych cytatów? (w przypadku zad. 2)
- Czy słownik jest wykonany estetycznie?

ROZDZIAŁ VI: NARÓD I PATRIOTYZM

POSZUKIWANIE, SELEKCJA I PRZETWARZANIE INFORMACJI, WSPÓŁDZIAŁANIE W ZESPOLE – PORTFOLIO

Zadaniem uczniów będzie zebranie i opracowanie różnego rodzaju materiałów na jeden z podanych tematów, a następnie przedstawienie ich w postaci interaktywnej wystawy.

1. Mniejszości narodowe w Polsce.
2. Żydzi w moim regionie.
3. Współcześni patrioci.

Wystawa interaktywna powinna umożliwiać zwiedzającym aktywny odbiór oraz angażować ich emocjonalnie. Można na przykład umieścić przy poszczególnych ekspozycjach lub kilku tematycznie powiązanych zdjęciach długopisy, kartki i koperty (albo pudełka) przeznaczone na wypowiedzi zwiedzających. Trzeba jednak umieć zachęcić odbiorców do takiego dialogu – dobrym pomysłem są konkretne, powiązane z poszczególnymi ekspozycjami (czy częściami wystawy) pytania albo prośby o komentarze. Taką wystawę warto zakończyć ekspozycją wybranych wypowiedzi uczniów oraz analizą ich ogólnej wymowy.

Proponowane kryteria oceny

Poniżej przedstawiamy przykładowe kryteria oceny wystawy interaktywnej, przy założeniu, że nauczyciel ocenia zarówno efekt pracy grupy, jak i wkład poszczególnych uczniów (ocena ogólna jest wówczas średnią, najlepiej ważoną, obu ocen).

Kryteria oceny pracy zespołu – przykład:

- Koncepcja wystawy – czy dobrze wyraża temat, czy jest oryginalna i może zainteresować widzów? (0–6 pkt)
- Dobór ekspozycji – ile ich zgromadzono i czy jasny jest ich związek z tematem wystawy? (0–10 pkt)
- Sposób prezentacji ekspozycji – czy zostały w przemyślany sposób opisane i właściwie zaprezentowane? (0–8 pkt)
- Interaktywność – czy wystawa daje widzom możliwość aktywnego uczestnictwa i reagowania na oglądane ekspozycje i czy zachęca do tego? (0–10 pkt)

- Rezultaty wystawy – czy udało się w interesujący sposób opracować i zaprezentować wypowiedzi oraz rysunki zwiedzających? (0–6 pkt)

Kryteria oceny pracy poszczególnych uczniów:

- Czy uczeń aktywnie uczestniczył w wypracowywaniu ogólnej koncepcji wystawy? (0–5 pkt)
- Jaki był jego wkład w zebranie eksponatów? (0–10 pkt)
- Czy brał udział w pracy nad rozmieszczeniem eksponatów i innych elementów wystawy? (0–10 pkt)
- W jakim stopniu przyczynił się do tego, że wystawa ma charakter interaktywny? Jakie pomysły zgłosił? (0–10 pkt)
- Jaki był jego wkład w opracowanie efektów wystawy – np. komentarzy zwiedzających? (0–5 pkt)

Jeśli wystawa będzie realizowana przez kilkusobowe zespoły, to bardzo prawdopodobne jest, że uczniowie podzielą się zadaniami – jedni zajmą się np. podpisaniem eksponatów, a inni będą je wieszać na ścianach czy stelażach. Wtedy sposób punktowania należy dopasować do podziału zadań, tak aby każdy uczeń mógł, potencjalnie, zdobyć tyle samo punktów.

ROZDZIAŁ VII: USTRÓJ DEMOKRATYCZNY W POLSCE

ROZWIĄZYWANIE W SPOSÓB TWÓRCZY PROBLEMÓW, FORMUŁOWANIE WNIOŚKÓW OPARTYCH NA OBSERWACJACH EMPIRYCZNYCH – PISANIE PROJEKTU USTROJU

Odwiedziła cię delegacja Horolalików, ludu żyjącego na jednej z planet sąsiedniej galaktyki. Horolalikowie dowiedzieli się, że ludzie są dość biegli w sztuce tworzenia stabilnych ustrojów państwowych – dlatego właśnie chcieliby, byś pomógł im w skonstruowaniu ich systemu władzy. Jako ojciec założyciel republiki Horolalików przekazujesz im garść wskazówek pozwalających na stworzenie demokratycznego, dobrze funkcjonującego i sprawiedliwego państwa.

Zadbaj o to, by w twoim projekcie ustroju republiki Horolalików znalazła się odpowiedź na następujące pytania:

1. Jaki organ władzy powinien zajmować się stanowieniem prawa i w jaki sposób ma być wybierany?
2. Czy obywatele republiki Horolalików powinni mieć jakieś prawa, których władza nie może naruszyć?
3. Kto powinien być odpowiedzialny za bieżące zarządzanie republiką i realizację uchwalonych praw? W jaki sposób ma być wybierany?
4. Jak powinna wyglądać administracja republiki? Komu będą podporządkowani urzędnicy? Narysuj schemat wszystkich władz w republice.
5. Kto powinien kontrolować pracę władz i urzędników?
6. Jakie organy mają stać na straży prawa?

Jeśli chcesz, możesz zamiast wskazówek napisać dla nich konstytucję, wtedy twoje uwagi powinny mieć bardziej sformalizowany charakter (np. „1. Władza zwierzchnia w państwie należy do ludu Horolalików”). Możesz także zilustrować swój projekt ustroju, rysując mapę republiki Horolalików, portrety jej obywateli, plan stolicy, w której będą zlokalizowane siedziby najwyższych urzędów republiki, itp.

Proponowane kryteria oceny

- Czy konstytucja zawiera wszystkie elementy wymienione w instrukcji do zadania?
- Czy zasady konstytucyjne są ze sobą spójne?
- Czy zostały jasno sformułowane?
- Czy ustawa zasadnicza republiki Horolalików zawiera podstawowe zasady demokracji konstytucyjnej?
- Czy dokument ten zawiera zapis o prawach i wolnościach?
- Czy styl i język zapisów jest adekwatny do charakteru tego dokumentu?

ROZDZIAŁ VIII: PARLAMENT, PREZYDENT, RZĄD I SĄDY

WYKORZYSTANIE WIEDZY O CHARAKTERZE NAUKOWYM DO ROZWIĄZYWANIA W SPOSÓB TWÓRCZY PROBLEMÓW ORAZ FORMUŁOWANIA WNIOSKÓW, SYMULACJA

Nauczyciel ocenia udział uczniów w symulacji według kryteriów przedstawionych w rozdziale wstępnym. Sugerujemy następujące modyfikacje przebiegu zajęć, ułatwiające wystawienie uczniom ocen.

1. Przed zajęciami nauczyciel powinien przygotować materiały pomocnicze, które ułatwią „rządowi” szybkie opracowanie projektu ustawy. Ustawa ta powinna być krótka (nie więcej niż 5 punktów) i ma dotyczyć sprawy możliwie konkretnej oraz niewymagającej specjalistycznej wiedzy (np. zmiana wieku pozwalającego na zawarcie małżeństwa czy zasady promowania uczniów, zmiana czasu trwania służby wojskowej). Warto też pokazać uczniom choćby fragment ustawy uchwalonej przez parlament – będzie im łatwiej skonstruować swój projekt.
2. Konieczne jest wprowadzenie wyraźnych ograniczeń czasowych – przygotowanie projektu nie powinno trwać dłużej niż 10–15 minut (to samo dotyczy opracowania opinii przez komisje sejmowe oraz kolejnych faz procesu legislacyjnego).
3. Podobnie jak w innych symulacjach warto przede wszystkim ocenić tych, którzy mieli do odegrania istotne role, dbając o to, by w trakcie następnych symulacji stworzyć także innym uczniom szansę bardziej aktywnego uczestnictwa.
4. Warto także urozmaicić przebieg symulacji w taki sposób, by wszyscy uczniowie mogli cały czas w niej uczestniczyć, a nie być jedynie widzami. Na przykład w czasie, gdy rząd pracuje nad projektem ustawy, senatorowie i posłowie mają za zadanie zapoznać się z informacjami dotyczącymi problemu, który przygotowywana ustawa ma rozstrzygnąć. Następnie reprezentanci rządu mogą przedstawiać swój projekt ustawy w komisjach sejmowych i odpowiadać na uwagi i zarzuty zgłaszane przez posłów.

Proponowane kryteria oceny

- Merytoryczne przygotowanie się do odegrania danej roli:
 - a) zapoznanie się z informacjami dotyczącymi odgrywanej sytuacji;
 - b) właściwe wykorzystanie wiedzy na temat kompetencji poszczególnych organów władzy;
 - c) umiejętność odtworzenia w czasie symulacji najważniejszych elementów procedury uchwalania ustawy;
 - d) stosowanie się do procedur i wymogów danej sytuacji (np. poprawne stosowanie zasad regulaminu sejmowego przez ucznia odgrywającego rolę marszałka Sejmu).
- Przekonujące wejście w rolę:
 - a) zachowanie zgodne z regułami gry symulacyjnej;
 - b) używanie stylu wypowiedzi i argumentów, którymi powinna się posługiwać odgrywana postać;
 - c) współpraca z innymi uczestnikami gry symulacyjnej.

Można uzupełnić ten zestaw o kryteria oceny do konkretnych ról odgrywanych przez uczniów, np. marszałka Sejmu.

ROZDZIAŁ IX: POLSKA W ŚWIECIE, POLSKA W EUROPIE

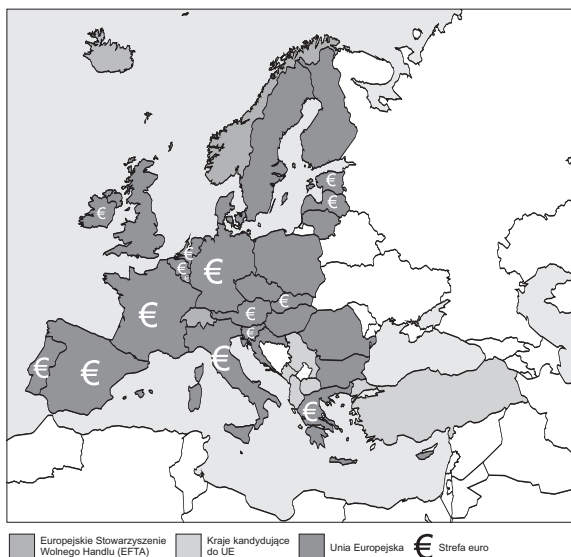
WYSZUKIWANIE INFORMACJI Z RÓŻNYCH ŹRÓDEŁ – PRACA Z MAPĄ

Przyjrzyj się uważnie mapie i wskaż:

- państwa należące do Unii Europejskiej
- oficjalnych kandydatów do UE
- kraje strefy euro
- kraje należące do EFTA (Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu)
- kraje strefy Schengen (patrz podręcznik „KOSS podstawowy. Część 2”, s. 62).

Wykorzystaj informacje zawarte w obu podręcznikach oraz na stronie KOSS online:

www.ceo.org.pl/koss/online.

ROZDZIAŁ X: JEDEN ŚWIAT, WIELE PROBLEMÓW

WYKORZYSTANIE WIEDZY DO IDENTYFIKOWANIA I ROZWIĄZYWANIA W SPOŚÓB TWÓRCZY PROBLEMÓW, WSPÓŁDZIAŁANIE W ZESPOLE, BUDOWANIE WIĘZI MIĘDZYŁUDZKICH ZE SPOŁECZNOŚCIĄ GLOBALNĄ – DZIAŁANIE PROJEKTOWE

Coraz więcej organizacji pozarządowych niesie pomoc humanitarną lub rozwojową mieszkańcom krajów ubogich (ich listę znajdziecie w podręczniku w ćwiczeniu „Polacy

pomagają – możesz i ty!”). Wybierzcie spośród nich jedną i zgromadźcie jak najwięcej informacji na temat jej działalności. Sprawdźcie, jakie akcje organizuje, i pomyślcie, w które z nich możecie (i chcecie) się zaangażować. Znajdźcie szczegółowe wskazówki, co możecie zrobić. Zastanówcie się, jak zachęcić do włączenia się w akcję innych uczniów szkoły, mieszkańców waszej miejscowości lub członków społeczności internetowej, do której należycie. Zorganizujcie działania (zgodnie z metodą projektu) i zakończcie je publiczną prezentacją efektów waszej pracy.

Proponowane kryteria oceny

Przed przystąpieniem do realizacji projektu uczniowie powinni uzyskać szczegółowe wskazówki (tzw. instrukcja projektu) oraz poznać zasady oceniania.

1. Ocena powinna uwzględniać zarówno indywidualną pracę ucznia, jak i pracę w zespole (zgodnie z kryteriami proponowanymi w programie nauczania i w publikacji „Jak oceniać uczniów?”).
2. Ocena może odbywać się etapami, np. po każdym tygodniu pracy nad projektem. Warto w nią włączyć samych uczniów (poprzez ocenę pracy grupy oraz samoocenę własnego zaangażowania w jej działania). Taka samoocena pozwoli uczniom m.in. na monitorowanie postępów w pracy nad projektem, weryfikację błędów, wprowadzenie usprawnień do działania zespołowego.
3. Systematyczne monitorowanie przez nauczyciela przebiegu prac zespołu nad projektem pozwoli na końcową ocenę projektu – w tym wypadku powinny być jej poddane praca grupy, indywidualna praca uczniów oraz publiczna prezentacja rezultatów projektu.

ROZDZIAŁ XI: CZŁOWIEK W GOSPODARCE RYNKOWEJ

WYKORZYSTANIE WIEDZY NA TEMAT ŻYCIA PUBLICZNEGO, WYKORZYSTANIE NARZĘDZI ANALIZY I WNIOSKOWANIA (W TYM MATEMATYKI) W ŻYCIU CODZIENNYM — OBLICZENIA

Postępując się zamieszczonymi poniżej danymi, obliczcie podatek dochodowy, który zapłacą następujące osoby:

Jan Należyty (dozorca): dochód roczny – 10 000 zł

Jolanta Obowiązkowa (nauczycielka): dochód roczny – 20 000 zł

Elwira Konieczna (projektantka mody): dochód roczny – 40 000 zł

Adam Konieczny (przedsiębiorca): dochód roczny – 87 000 zł

W obliczeniach wykorzystajcie obowiązujące w bieżącym roku dane o podstawie opodatkowania. Sprawdźcie też, ile wyniesie podatek dochodowy małżeństwa Koniecznych, jeśli skorzystają z możliwości wspólnego opodatkowania.

ROZDZIAŁ XII: EKONOMIA W TWOIM ŻYCIU

POSŁUGIWANIE SIĘ NOWOCZESNYMI TECHNOLOGIAMI INFORMACYJNO-KOMUNIKACYJNYMI, WYSZUKIWANIE INFORMACJI, WYKORZYSTANIE NARZĘDZI ANALIZY (W TYM MATEMATYKI) W ŻYCIU CODZIENNYM – PLANOWANIE BUDŻETU

Pracując w kilkusobowych zespołach, spróbujcie opracować budżet wycieczki klasowej do Warszawy, Krakowa lub w góry. Koszt wyjazdu jednego ucznia nie może prze-

kroczyć 350 złotych. Zdecydujcie i zaprezentujcie w arkuszu kalkulacyjnym EXCEL (lub innym):

- jaki środek transportu wybieriecie;
- jak długo będzie trwała wycieczka;
- gdzie będziecie nocować;
- gdzie będziecie się żywić;
- co chcecie zwiedzić.

Ustalając koszty wycieczki, posługujcie się realnymi danymi (sprawdzonymi za pomocą internetu lub dzięki kontaktowi z odpowiednimi instytucjami).

Proponowane kryteria oceny

- Czy uczniowie zgromadzili wszystkie informacje konieczne do organizacji wycieczki?
- Czy uczniowie uwzględnili wszystkie koszty wycieczki: transportu, noclegów, wyżywienia, ewentualnych biletów do muzeów itp.?
- Czy uczniowie prawidłowo wykorzystali arkusz kalkulacyjny: czy obliczenia się zgadzają, czy skorzystali z formuł kalkulacyjnych?
- Czy przedstawiony w arkuszu kalkulacyjnym budżet jest przejrzysty (jasne są zaproponowane koszty, podział na kategorie kosztów, koszt jednostki itp.)?
- Czy zaproponowany budżet jest racjonalny (zgodny z realnymi kosztami, koszt wyjazdu 1 osoby nie przekracza 350 złotych itp.)?

Uwagi

W ocenę warto włączyć uczniów — mogą oni porównać opracowane budżety i wybrać ten, który nie tylko jest racjonalny, ale także przynosi największe korzyści uczestnikom wycieczki.

VII. OPINIE O PROGRAMIE I PODRĘCZNIKU KOSS

Poniżej przedstawiamy fragmenty opinii o programie i podręczniku KOSS.

OPINIE O PROGRAMIE KOSS

Program Kształcenie Obywatelskie w Szkole Samorządowej przygotowany przez Centrum Edukacji Obywatelskiej oceniam jako wyjątkowo interesujący i – zwłaszcza na tyle dość powszechnego w Polsce lekceważenia reguł demokracji i edukacji do demokracji – znakomity pod względem merytorycznym.(...)

I tak, po pierwsze, trzeba podkreślić zarówno przydatność, jak dobre merytorycznie opracowanie problematyki samorządu lokalnego, która jest wyjątkowo słabo znana w dorosłym społeczeństwie, nawet wśród radnych gminnych i powiatowych. Projekt nauczania tej problematyki ma charakter nie tylko teoretyczny, bo o tym, że samorząd to władza w rękach społeczeństwa, można mówić bez końca, ale przede wszystkim praktyczny, kiedy to mianowicie proponuje się zbudowanie budżetu gminy lub też praktycznie analizuje prace komisji rady gminy. (...)

Po drugie, program Kształcenie Obywatelskie w Szkole Samorządowej przy tej i przy innych okazjach lub tematach podkreśla rolę polskich tradycji społecznych i politycznych, a także rolę patriotyzmu i wyobraźni narodowej. Naturalnie młodzież teoretycznie jest uczona w szkołach postaw patriotycznych, ale obecnie jest to sprowadzone do banału, który często może mieć skutki odwrotne do zamierzonych. (...)

Po trzecie, propozycja nauczania „zasad demokracji” jest skonstruowana nie tylko bardzo dobrze, dlatego że pokazane są podstawowe mechanizmy funkcjonowania społeczeństwa demokratycznego, ale także dlatego, że program Kształcenie Obywatelskie w Szkole Samorządowej zawiera tematy prezentujące rozmaite wątpliwości dotyczące demokracji i jej funkcjonowania i daleki jest od idealizowania demokracji (...).

prof. dr hab. Marcin Król, dziekan Wydziału Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji
Uniwersytetu Warszawskiego

Są trzy podstawowe zalety programu przygotowanego przez CEO.

Po pierwsze: autorzy programu odwołują się do aktywnych metod pracy uczniów (debaty, dyskusje, symulacje itd.). Tego rodzaju metody sprzyjają głębszemu zaangażowaniu uczniów, a przy tym służą bardziej partnerskim relacjom uczeń – nauczyciel.

Po drugie: nacisk pada na te metody, które przyczyniają się do współpracy samych uczniów. Wyniki ich pracy (np. portfolia), jak rozumiem, zależą od umiejętności wspólnego działania. Sprzyja to z jednej strony integracji klasy, grupy koleżeńskiej, z drugiej na drodze praktycznej pozwala uświadomić uczniom, czym są i na czym polegają umiejęt-

ności obywatelskie. Te same cnoty, które mają ożywić wspólne przedsięwzięcia w klasie, „obowiązują” przecież w normalnym życiu zbiorowym.

Po trzecie: bardzo wysoko oceniam sam program zajęć. (...)

dr hab. Paweł Śpiewak, wykładowca Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego

Zgodnie ze współczesnymi wymogami dydaktyki oraz społecznymi potrzebami program duży nacisk kładzie na kształcenie *umiejętności* (m.in. komunikacji społecznej, procedur demokratycznych i tych, które przydatne są w życiu zawodowym) oraz *postaw*. Na uwagę zasługuje przede wszystkim przywrócenie do dydaktyki szkolnej pojęcia „cnoty obywatelskiej”, nawiązujące m.in. do najlepszych tradycji antyku czy okresu dawnej Rzeczypospolitej. (...)

Wspomniany wyżej interdyscyplinarny charakter przedmiotu WOS stanowi wyzwanie nie tylko dla autorów programów nauczania, ale także, a może przede wszystkim, dla realizujących go nauczycieli. Dlatego też niezwykle ważne jest, aby programy te zawierały w miarę szczegółowy opis proponowanych metod nauczania i czynności nauczyciela.

Jerzy Sińczak, nauczyciel WOS i historii w Gimnazjum i Liceum Jezuitów w Gdyni,
wcześniej doradca metodyczny w Gdańsku

OPINIE O PODRĘCZNIKU KOSS ZGODNYM Z NOWĄ PODSTAWĄ PROGRAMOWĄ

Jest to jeden z najlepszych podręczników, dzięki niemu można rzeczywiście nauczyć gimnazjalistów jak praktykować demokrację.

prof. dr hab. Roman Bäcker, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Podzielam opinię prof. dr. hab. R. Bäckera, że jest to jeden z najlepszych podręczników do wiedzy o społeczeństwie do gimnazjum. Jednocześnie należy stwierdzić, że – obserwując wydawnictwa dydaktyczne CEO od kilkunastu lat – są one coraz lepsze pod względem dydaktycznym, aktualne pod względem wiedzy naukowej i materiału rzeczowego.

dr Marek Simlat, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Należy stwierdzić, że przedłożony do recenzji podręcznik spełnia warunki określone w rozporządzeniu w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów wychowania przedszkolnego, programów nauczania i podręczników. Książka zasługuje na szczególną uwagę z wielu względów.

Po pierwsze, sposób przekazu dostosowany został do kompetencji głównego odbiorcy książki – ucznia gimnazjum. Autorzy wprowadzają bowiem młodego człowieka w sekrety funkcjonowania społeczeństwa, państwa, meandry polityki oraz zagadki samorządności i obywatelstwa, czyniąc to w sposób klarowny, zrozumiały. O jasności wywodu świadczy

między innymi to, że wszelkie pojęcia czy terminy Autorzy tłumaczą zwięźle i przystępnie zarazem. Styl, jakim napisano podręcznik, cechuje przede wszystkim jasność, jak też prostota. (...)

Druga sprawa wiąże się z kompozycją podręcznika. Autorzy zadbali o zachowanie porządku w jego budowie. Treści w nim zawarte łączą się w oparciu o różne kryteria logiczne. (...) Poszczególne jednostki podręcznika łączą się w spójną całość znaczeniową, wynikają z siebie, odsyłają do wiadomości i umiejętności już przez ucznia posiadanych. Inna sprawa, że każda jednostka tematyczna poprzedzona jest akapitem analitycznie przedstawiającym problemy i tezy, jakie będą rozwijane i rozpatrywane w dalszych etapach wywodu. Recenzowany podręcznik posiada więc skrupulatnie przemyślaną koncepcję.

Po trzecie, książka umożliwia uczniowi samodzielne obserwacje świata, inspirowane do tych obserwacji i wskazuje możliwości ich interpretowania. Do aktywności pobudzają między innymi licznie wskazywane przykłady projektów oraz prac indywidualnych i zespołowych, które wykonywali rówieśnicy uczniów w innych szkołach w minionych latach, jak również zróżnicowane metody pracy na lekcjach oraz proponowane środki dydaktyczne. Autorzy zadbali przy tym o bogatą obudowę podręcznika – materiały dostępne na stronach internetowych (odsyłacze do wartościowych stron WWW), serwis zawierający dodatkowe ćwiczenia i informacje, umożliwiające uczniom kontakt z różnorodnymi tekstami i zachęcające do głębszej refleksji nad tematem. Wszystko to sprawia, że wiadomości zaprezentowane w podręczniku nie tylko integrują różne dziedziny wiedzy o świecie i człowieku, uwidaczniają korelację różnych dyscyplin, ale też wskazują na ich związek z rzeczywistością bezpośrednio dotyczącą ucznia jako obywatela, Polaka, Europejczyka, członka społeczności lokalnej. W moim przekonaniu podręcznik pełni zatem nie tylko funkcję poznawczą, badawczą i samokształceniową, ale też, o ile nie przede wszystkim, wychowawczą – wychowuje bowiem do życia wśród innych i z innymi.

Po czwarte wreszcie, na uwagę zasługuje bogata i estetyczna szata graficzna. Interesujące rozwiązania edytorskie: licznie występujące barwne ilustracje, zastosowana kolorystyka (w obrębie rozdziałów) oraz różne sposoby prezentowania danych statystycznych, uwydatniania ważnych treści, zapewne wspomogą proces dydaktyczny i okażą się nieocenioną pomocą w pracy dla mądrego, nieszablonowego nauczyciela, który z pasją wykonuje swój zawód, otwartego na innowacje i lubiącego wyzwania.

Podręcznik wyróżnia się spośród dostępnych na rynku książek do nauczania wiedzy o społeczeństwie, cieszy się sporym zainteresowaniem uczniów i nauczycieli.

dr Jarosław Pacuła, Uniwersytet Śląski w Katowicach

CENTRUM EDUKACJI OBYWATELSKIEJ

Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej (CEO) działa od 1994 roku. Jest organizacją pożytku publicznego. Opracowuje i wydaje podręczniki, scenariusze zajęć i materiały metodyczne dla nauczycieli. Prowadzi niepubliczną placówkę doskonalenia nauczycieli oferującą kursy i szkolenia dla nauczycieli, dyrektorów i rad pedagogicznych.

Wybrane programy CEO

Konkurs Wiedzy Obywatelskiej i Ekonomicznej – rozwija wiedzę i umiejętności obywatelskie, uczy przedsiębiorczości i rozumienia zjawisk ekonomicznych. Konkurs organizowany jest w kilku województwach we współpracy z kuratoriami oświaty.

Szkoła z Klasą 2.0 – uczennice i uczniowie pod opieką nauczycieli opracowują zasady korzystania z nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK) oraz realizują projekty edukacyjne z różnych dziedzin. Prezentują swoje prace w formie zespołowych blogów i w czasie szkolnych targów i festiwali.

Samorząd Uczniowski – program dla uczniów i nauczycieli, którzy chcą rozwijać samorządność uczniowską. Uczniowie dowiadują się, jak realizować swoje pomysły i pasje oraz efektywnie działać w szkole i poza nią.

Solidarna Szkoła – młodzi ludzie nagrywają wywiady z lokalnymi bohaterami demokratycznych przemian, opracowują solidarnościowe trasy i gry edukacyjne, prowadzą wirtualne archiwa, organizują samopomoc i wolontariat.

Młodzi Głosują – prowadzony od 1995 r. projekt umożliwia niepełnoletnim obywatelom udział w głosowaniu. Uczniowie i uczennice organizują w swoich szkołach młodzieżowe wybory. Prowadzą też lokalne działania profekwencyjne.

Młodzi przedsiębiorcy – gimnazjaliści, działając w małych zespołach, opracowują budżety klasowych i szkolnych przedsięwzięć oraz zakładają i prowadzą wirtualne firmy. Program realizowany jest we współpracy z Narodowym Bankiem Polskim.

Młody Obywatel – młodzi ludzie zastanawiają się, co mogą zrobić dla swojej miejscowości, wspólnie działają, rozwiązują problemy, pomagają potrzebującym, budują więź z małą ojczyzną. Program prowadzony z Fundacją Banku Gospodarstwa Krajowego.

Opowiem ci o wolnej Polsce – uczniowie spotykają się ze świadkami historii z lat 1939 – 1989 i przeprowadzają z nimi wywiady.

Filmoteka Szkolna. Akcja! – CEO i Polski Instytut Sztuki Filmowej wspierają nauczycieli w korzystaniu na lekcjach i zajęciach pozalekcyjnych z „Filmoteki Szkolnej” – zestawu polskich filmów fabularnych i dokumentalnych.

Włącz się. Młodzi i media – uczennice i uczniowie uczą się, jak mądrze korzystać z tradycyjnych i nowych mediów, jak „filtrować” przekazy, jak kreatywnie, a zarazem legalnie i odpowiedzialnie korzystać z mediów w edukacji oraz w działaniach obywatelskich.

Działasz.pl – portal dla młodych, którzy chcą zmieniać swoje otoczenie. Publikuje pomysły na działania, informacje o konkursach i wydarzeniach młodzieżowych oraz mapę liderów i liderek gotowych dzielić się swoim doświadczeniami.

Więcej informacji o aktualnych programach CEO na: www.ceo.org.pl